

The background of the cover is a complex, abstract composition of thick, expressive brushstrokes. The primary colors are a deep, dark red and black, with white highlights and splatters. The strokes are layered and overlapping, creating a sense of depth and movement. The overall effect is reminiscent of a gestural, expressive painting style, possibly influenced by abstract expressionism or gestural abstraction. The texture is rough and tactile, with visible bristles and varying line thicknesses.

MANA

Nr 1

1963

MANA Kirjandus- ja kultuuriajakiri. Ilmub neli korda aastas.

MANA PEAESINDAJAD

- Austraalias:* Nädalaleht „Meie Kodu”.
Estonian House. 141 Campbell St., Sidney, N. S. W.
- Inglismaal:* Leida Kukas.
14, Courtfield Gardens, London S. W. 5.
- Kanadas:* Ajaleht „Meie Elu”.
Estonian House, 958 Broadview Ave,
Toronto, Ont.
W. Pent.
General Delivery,
Ottawa, Ont.
- Prantsusmaal:* Vahur Linnuste.
54, rue Montparnasse, Paris 14:e.
- Hollandis:* Vilma Belifante.
Larixlaan 238, Rotterdam 12.
- Saksamaal:* Veli Kudres.
Schlachthausstr. 10/c, 75 Karlsruhe
- Soomes:* Veljo Grünthal.
Kauppiask. 11 A 4, Helsinki.
- U. S. A.-s:* Hellar Grabbi.
2137 Suitland Terrace S. E. apt. 302 Washington 20 D. C.
Vootele Vaska.
616 Glengary Drive, Pittsburgh 15, PA.
Linda Kaldmäe.
830 W. Sunnyside, Chicago 40, Ill.
- Uus-Meremaal:* Juhan Tork.
725 a Remuera Rd., Auckland, S. E. 2.
- Toimetus:* c/o Ivar Grünthal, Södra Vägen 6, Göteborg.
Postgironr. 43 41 91. Rt. 20 67 62, 17 57 30.
Pank: Svenska Handelsbanken, Göteborg.
- Toimetusesekretär:* Paul Laan, Mellanbergsv. 87, n. b., Hägersten. Rt. 19 36 96.
- Talitus:* Elmar Ojaste, Mandoling. 17, 9 tr. Rt. 45 72 50. Västra Frölunda.
- Ansvarig utgivare:* Liidia Neostus-Undhagen.
- Tellimishind:* Rootsis a. 30 krooni.
U.S.A.-s ja Kanadas a. 6 dollarit.
Inglismaal ja Austraalias a. 2 naela.
Mujal vastavalt rahakursile.

2 bilagor

Printed in Sweden
Tryckeri AB ESTO - Stockholm 1963

MANA

1963

VI AASTAKÄIK

NR 1

Peatoimetaja: Ivar Grünthal

Toimetuse: Ivo Iliste - Ilmar Laaban - Alur Reinans

Johannes Aavik (keeleosa) - Endel Kõks (kunstiosa) - Paul Laan (toim. sekretär)

Vastutav toimetaja (ansvarig utgivare): Liidia Neostus-Undhagen

Fr. P. Kruizwäldi
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

SE 648

PE 22103

MARIE UNDER

UNERETK

Ants Oraselle

On tuuled lõõtsudes lõhkunud jõge,
see turtsudes kees.
Ma sülgasin pihku ja sõudsin kui sõge,
ma sõudsin mis jõudsin, kui täis-meremees.

Siis tõukasin lootsiku randa. Kas tohin?
Mis kuulen ja näen!
mis noordunud taevas! mis lohutav kohin!
Ei tohi või tohin — ma siia jään.

Ma hingasin välja ning hingasin sisse,
et ragises rind.
Kesk rohelisemast rohelisse
ürghaljuse sosin meelitas mind.

Raudürtide vahelt mind küsitles oja,
ma vastasin: hõi!
su kaldale ehitan kalmustest koja —
ei teisal ma enam elada või.

Siis kummuli heitsin ja jõin nagu nisast:
mus sigines ramm
kui esiisade Eedeni isast,
kes näis siin must enesest lähedam.

Näe: oaõievärvi metshobuste karju —
neist müdises laas.
Ja siniseid marju, silmsiniseid marju!
neid tilises vartel ja kõlises maas.

Siis püüdsin ma käsitsi kentsakaid kalu.
Kuldliidriku lend
tõi südame alla nii magusat valu,
et enam ma ära ei tunnud end.

Ja kui ma siis tõstsin suurt auravat vihku
kui jumalatar,
siis kuulsin kuis keegi itsitas pihku,
et kiivalt sisises kogu saar.

Lõi kihisema see armulik rahu —
mis rebaslik hõik!
Ja pärani silmi, all haihtuva vahu
üks narritar küsis: kas see oli kõik?

Siis tundsin ma äkki, et nüüd tuleb minna,
kuid paat oli läind.
Ei kuulu ma siia, ei kuulu ma sinna —
ja üht, seda Üht ma pole veel näind.

Ja miski mind tõmbas ja miski mind kiskus:
mu koht pole siin.
Ses silmarõõmus, ses õnnepiskus
mis haava ja vaeva ma kaasa viin!

Ja kohtlaselt unelma õndumist utmas:
mis saatanlik saatus, mis kuratlik käsk!
End leidsin pea tolmusel teekivil nutmas.
Ma nutsin kui orb. Ma nutsin kui lesk.

Marie Under

MARIE UNDERI „UNERETKE” TÖLGITSUSKATSE

„Uneretk” on üks pikemaid luuletusi Marie Underi pagulasaja loomingus. Ainult ballaadid „Surmamõrsjad” ja „Ingel” kogus *Sädemed tuhas* (1954) on veel ulatuslikumad poemist, mis moodustab tänavuse juubeliteose, poetessi kolmeteistkümnenda luulekogu *Ääremail* keskseima pala. Päälegi pakub kõnealune poeem erilist huvi Underi hilisstiili ning mõtlemise näitena, tekkisid ju selle luuletuse esimesed neli algsalmi aastal 1958 ja elles 1960. a. augustikuul lisandusid järgmised kaheksa stroofi. Noil aastail tegeles Under andunult tõlkimisega, muuseas ka läti kaasaegse poeedi Aleksandrs Tšaks'i (1902—1950) mitmeosalise poemi „Elu” eestindamisega, mis ilmus 1958. a. esimeses *Mana* numbris. Tšaksi poemis esinev Mängumees on Orfeuse kuju, kelle muusika maagiline võim taastab paradisiilikku sallivust inimeste-loomade vahel. Läti luuletaja „Elus” loeme üllatavalt „underlikke” stroofe, nagu: „Laulan kui lind, kui oja murus, Laulan kui okstes tuulehoog, Elu joovastus võimsalt mind surus, Kaasa kiskund mind õnnevoog.” Säärase kooskõla puhul poleks sugugi ime kui Tšaks oleks eesti laulikus pannud uuesti helisema viise, mis ta oli laulnud *Rõõm uhestilusast päevast*. Aga see virgutav aje kujunes Underi vaimus hoopis teissuguseks, tihedamaks sümboolikaks ning pildikõneks. „Uneretke” esimeses seitsmes salmis kajastub varema Underi hoogsus, värvikus, paradisiilik kaemus, kuid lõpposa viis salmi sõnastavad „Musta tuule” autori süngust. Sellest näeme, et isegi nii hilises luuletuses nagu „Uneretk” on ikkagi veel vastamisi Underi ammused peateemid: uni ja unetus, süda ja mõistus,

usk ja kahtlus (lühidalt: *Rõõm uhestilusast päevast* ning *Hääl varjust*). Nende vastandite ja vastuoksuste süntees (parem sõna oleks ehk Underi soneti pealkiri „Vaherahu”), mida ta oli saavutand *Kivis südame*lt (1935) — „Ei enam võõrista me teineteist, Kui Ilu kaudu viivuks imetlend me Tõde” (pealkirjata avaluuletuses), „Inimeses ju Jumala juur” („Vanemate piibel”), „On lauluks pühitset kõik eksimus ja patt” ning „Ei mürisevaks Jaaks” („Loomine 1—2”), „Südames sumiseb imede kude” („Hüvitus”), „Kõrgpunkt il kelle seis ja kelle lāngus — Nii teostame me igavese muudu” („Medio in vita theatro sumus”)* — see vapralt ja võidukalt leitud mõtteline lepitus on libisend luuletaja käest, keda Eesti traagiline ajalugu pani varsti kirjutama luulekogusid *Mureliku suuga* (1942) ja *Sädemed tuhas*. Kogus *Ääremail* leiduv poeem „Uneretk” ei taasta kaotet tasakaalu poetessi metafüüsilises mõtlemises, pigem rõhutab ta oma sümboolikas selle põhilist lõhestust. Just seda sümboolikat „Uneretke” pildistikus tahab käesolev tõlgitsuskatse lähemalt vaadelda.

*

Juba poemi pealkiri on paljutõotav. Unetusega on seot Underi sügavamad ahastuse väljendused. Mäletame tema luuletuse „A Rebours 1” kuulsat algrida: „Ja nii olnd ikka, et und ei iial mu lauge vahele palju mahu.” See kaebus kordub mitmeti hiljem ja saavutab oma painajalikuina väljenduse „Unetuma laulus” („Mina ükski, ma ei maga.

* Kõik osundid on Marie Underi *Kogutud luuletuste* (Stokholm 1958) järgi. „Uneretke” tekst on võet kogust *Ääremail* (Vaba Eesti, Stokholm 1963).

Miks see nii, Et ma unevigane?"). Paguluseski iseloomustab poetess oma unetust kui elamust, kus tal „igal ööl pää nagu tapapakul” („Otsast pääle”). Uni seevastu on elu, uuestisünni sümboliks ja võib isegi viivuks kodumaale tagasi viia (luuletuses „Nägemus”). Aga huvitaval kombel pole unigi Underil t ä i e l i k u rahu saareks — ka siis ei lakka otsing tõe järgi, uni muutub r e t k e k s! Suur liikuvus on olnud juba alati Underi luule väljapaistvaks omaduseks (vrd. kasvõi ainult sellaseid pealkirju nagu „Sõit hommikusse”, „Käik valgusse”, „Käik tuultesse”). Sedapuhku viib retk unes ü l e mere, mis on harulduseks poetessi loomingus, kus leidub ohtrasti mere ä ä r s e i d luulelisi mõtisklusi („Õhtu mere ääres”, „Maardurand 1—5”, „Üksi merega”, „Mere kõne” jt.). Mere temaatika on muidugi loomulik Tallinnas sündind luuletajas, kelle vanemad on päälegi pärit Hiiumaalt ning Kassarilt ja kes veetis peagu kõik oma suvesid mere ääres — Maardus, Toilas, Keila-Joal, Kassaris jm. Pealkiri võtab kokku kolm Underi luule kesket teemat: und-unetust, dünaamilist liikuvust-otsingut, merd.

Retk ise nõuab lühikest aega, kuid teda kirjeldav esimene salm on suurepäraselt ülesehitet helipilt, kus oreliivõimsalt kõlavad õ-täishäälikute harmooniad: „On tuuled lõõtsudes lõhkunud jõge, See turtsudes kees. Ma sülgasin pihku ja sõudsin kui sõge, Ma sõudsin mis jõudsin, kui täis meremees.” (Oma jõulises sõnastuses tuletab see värss ehk mõnele lugejale meelde Erik Haameri mereainelisi maale.) Luuletaja jõuab saare rannale. Aga mis saart on siin mõeldud? Ons see kodusaar Kassari, mille kaldale ta tahab ehitada „kalmustest koja”? Kuldlidriik, raudürdid — see nagu manaks silmade ette kodumaist loodust. (Ainult „oaõievärvi metshobuste karjad” on vist Gotlandi saarel veedet suve mälupilte.) Kuid edasi lugedes leiame märkuse, et saarel on võimalik püüda k ä s i t s i

„kentsakaid kalu”. See paneb mõtlema. Ja kui siis luuletaja joob saarel voolavast ojast, nii et temas „sigines ramm K u i e s i i s a d e E e d e n i i s a s t, Kes näis siin must enesest lähedam” (minu sõrendus, I. I.), taipab lugeja hoopis uut luuletuse tähenduskihti. Uus seos selgub talle samal viisil nagu surnud lapsukesel Underi ballaadis „Taevaminek”: „Ma äkki jahmatin siis, Ent kohe taipasin juba, Et see on ju p a r a d i i s!”. Ning paradiis see ongi, kuigi luuletaja seda „Uneretkes” otse ei nimeta. Kodumaise Kassari — ning võib-olla ka Gotlandi — mälestused avarduvad metafüüsiliseks nägemuseks kaotet, igatsusega otsit paradiisi harmooniast. Aga ainult u l m viib poetessi sinna randa.

Paradiisi, Eedeni aia motiivistik läbib Marie Underi K o g u t u d l u u l e t u s i veripunase koena. Paradiislikust õnneküllusest kõnelevad meile S o n e t i d, R õ õ m ü h e s t i l u s a s t p ä e v a s t ning — suurelt jaolt — ka L a g e d a t a e v a a l l. Teistes kogudes leiame piibelliku paradiisimüüdi sõnastusi, näiteks: „Sest Eedenis ju elu kaheks lõikus: Jäi rõõmuvaravalle vali keerubim” („Laul sest elutarkusest”), „Kuld-sena õunana Jumala aias valmimas maakera meile: Elusooonele surume soovesse sureva suu” („Noorte laul”), „Lõi Eeva valla kuldse juustekuue, Tõi vastu oma ihu tuliuue All punast nõretava õunapuu” („Adam”), „Kaunis Eeva, kes läitnud mu säsi, Minuga üheihuline” („Päevalaule 2”). Eriti viimase Eeva apoteoos, kellega luuletaja end ekstaatiliselt samastab. (Et „Uneretkes” pole juttu paradiisi aiast, vaid s a a r e s t, seda õigus-tab vana müstiline traditsioon, mis ulatub sügavale keskaegadesse.)

Uneretk viib paradiisi saarele. Luuletaja arvab oma rõõmutuhinas, et „ei teisal ma enam elada või.” Nagu jumalanna Ceres tõstab ta „suurt auravat vihku” keset suviselt lopsakat loodust. Siht on saavutat, oma saar

on leitud. Äkki aga puruneb illusioon. Mur-rang tuleb hetkel kui luuletaja on saavutand peagu „jumalataari” — Underi oma sõna — seisuse. Järgnev peripeetia meenutab kreeka tragöödiat, kus tihti hübris, sureliku enese-ülistus vallandab hävingu, jumalate kättemaksu. (Kas Under teadlikult jälgis tragöö-dia sündmuste käiku oma luuletuse kirjuta-misel on vähem tähtis kui asjaolu, et tema „Uneretkes” nagu peegelduksid nood igiva-nad arhetüübilised elamused.) Saatusemuu-tusest saame teada mitme kuuldelise võrd-pildi kaudu: keegi *i t s i t a b* pihku, saar *s i s i s e b* kahjurõõmsalt, armulik rahu lööb värisema rebaslikust *h õ i k e s t* ja üks nar-ritar *k ü s i b* — „Kas see oli kõik?!” Kor-dub ürgne paradiisiaiast väljaheitmise draa-ma. Kes on seekord vastutav tekkind ebakõla eest? Under vihjab tervele reale Kurja ke-hastusile: rebasena („rebaslik hõik”), Saa-tanana („mis saatanlik saatus”) ja kuradina („mis kuratlik käsk”). Kuid too kahtlust ja umbusku külvav võim pole ainult väljaspool temast, vaid on veel enam temas endas, nagu näeme juba tema palju varem as luuletuses „Elu”, mis heidab valgust käesoleva luule-tuse seesmisele draamale: „On mürki tilgu-tanud kahtlusnastik, Ja tallab südant aju kepslev sõrg.” Terve see rahuliku kooskõla nägemus osutub ebamaiseks unelmaks, mida järsult katkestab luuletaja toibumine, üles-ärkamine, mõistuse tegevus. Ulmas, tema silm oli „õitsend kui roos”, kuid ulma haju-misel viskus ta üle „taas *m a i s u s e* vari” (minu sõrendus, I. I.). Aga kuna love „paat” on vahepeal läind, seisab luuletaja jälle para-diisi sulet värvate ees. Nüüd selgub ka selle retke siht, mis jäi saavutamata, nimelt Jumala leidmine: „Ei kuulu ma siia, ei kuulu ma sinna — Ja üht, seda Üht ma pole veel näind.” „Ei kuulu ma siia, ei kuulu ma sin-na” — kui tabav ütetus maise, sureliku ini-

mese eksistentsi kohta, kes siiski omab sure-matu hinge! Samal ajal väljendab see pagu-lase traagikat, kuna üks tõlgitsus ei keela teist.

Ürghaljuse, kepsleva oja, silmsiniste mar-jade, aurava vihu asemele tuleb luuletuse lõ-pus „tolmune teekivi”, millel luuletaja nutab kui „orb”. Miks kui orb? Sest ta on kaotand ja pole leidnud oma Jumalast isa („seda Üht”). Kuid Under lisab — väga iseloomus-tavalt — päris lõppu: „Ma nutsin kui *l e s k*” (minu sõrendus, I. I.). Sellega näib Under vihjavat kadund vitaalsusele, millest otse hoovas tema varem looming. Metafüüsilisele sümboolikale tuleb lisaks erootiline. Ka sel-lele siduvusele on palju näiteid poetessi eel-nend luules, kasvõi — ainsa näitena — sone-tis „Maria-Magdarena”: „Ning värinana lä-bistab mind aim: Et *s õ n a* suudlusest on magusam.”

*

Võtame kokku käesoleva tõlgitsuskatse tu-lemused. Underi hilisluuletuses „Uneretk” ristub paradiisliku saare metafoorikas kolme-kordne kaemus: kadund kodumaast, kadund elujõust, peidus Jumalast. Retk ehk otsimine toimub kolmel tähenduse pinnal. Ta õnnes-tub ainult unes ja luules (ning säälgil vaid esimeses seitsmes salmis). Siis tuleb valus är-kamine, kahtleva mõistuse küsimus, peripee-tia, mis toob „maise” tõelisuse sissemurru. Luuletaja paisatakse „tolmusele” teekivile, ristteele, kus peatuvad temaga lugejadki. Un-deri „Uneretk”, kirjutet tema 75. ja 77. elu-aasta vahel, kuulub ühes „Unetuma lauluga” poetessi haaravaimate saavutuste hulka. Kas jääb see aga tema elupika Jumala ning Tõe otsingu lõplikuks kokkuvõtteks? Vastuse sel-lele küsimusele saab anda ainult kaugemaid ääremaid julgelt avastav ning eesti keeles meisterlikult sõnastav juubilar oma tulevais luuletusis.

JOHANNES EDFELT — VIIS LUULETUST

Rubicon

Järgid nüüd mind, võtad minu käe,
oma seitse tuba jätab maha,
hülgad perekonnasidemete väe,
vaibad, lühtrid jätab selja taha.

Mingi jõud, mis tugevam on meist,
peab meid vangistusest välja tooma.
Tee nii kiuslik-vaba kõigist teist,
lõvilõugadest loond valgusjooma.

Läbi puurigu meid tähtipiik,
Laibalehka tõuseb koduhaldja leedest.
On sul julgust hüljata see riik,
pöördä ära puhtaist kõnniteedest?

Apoteoos

Mere ligi oled, tuultest kaetud,
ja Arcturus väristab su soont.
Metsarahusse su juuksed maetud:
sule vahemaa, mis kõhklus loond.

Sinu ülespöördud palge ligi
oma nälgind hinge surun ma,
kuni ime sünnib ometigi
sinu kauni öise kujuga.

Raskem ängistuse hurmat verest,
saladustest on see kokkusaam:
sellest üsast, sellest suudmest, merest
seotuna, ma siiski vabaks saan!

Legend

Tume tunnel, unelmaid kust siugleb
linnuparve sekka tunnil sel.
Kobamisi minu sõrmi liugleb
sinu sulgund silmalaugudel.

Olend, kes siin minu kõrval hingad
sellel suvikuumal asemel,
üle avavete hõljuvad me hinged
ühe sõltumatu ranna lähistel.

Raskelt, unes, sumavad mu jalad
vetikate võrgus, mudavees,
— Ons need elu põhilised alad,
kaotet ülevus, mis sihiks ees?

Thanatos

Tuhast täitus me suu.
Põseni tõusis meil tuhk,
tõi üle sinu ja mu
õhtune tuulepuhk.

Jahedus valdas me verd.
Kust, kui kaugelt see on?
Sõuab see surmamerd?
Toob seda Acheron?

Tähtedekogusse suurt
lauuviit kannab me rind!
— Laulude põhjust ja juurt
tervitan, Thanatos, sind!

Salajane võitlustanner

Laev lahkub sadamast, sel vimpel vardas,
reid läigib õlist, kirbelt lõhnab tõrv.
Su nooreea armastus on pardal —
see on kui kahjutuli, on kui mõrv.

Vints roostes; mootorratta põrin, latid;
siis meripääsukeste liuglev lend;
akvaariumirohelised kasematid
— kõik laskus verre. Mil kord päästad end

sa mälestuste laibalõhnast? Kurgupäras
ja keelel sellest hallituse maik —
Pilt saatusest ja kohtupäeva kaik:

Küteera palavik ja ihu sära
ning naudingute tulvast täituv silm —
Siis Acheroni laine ränk ja külm.

Valimikust „Eros och Thanatos” tõlkind
Marie Under

FRIEDRICH v. SCHILLER

KAKS LUULETUST

Mariae Under dedicatur
Cras amet qui nunquam amavit, quique
amavit, cras amet!

(Pervigilium Veneris)

Rôômule

Rõõm, kelt pärit taevalõkked,
lätteks kel Elysium,
taas su ees kõik langend tõkked,
ihaldetuist ihatum!
Ühtund kõik su templis, mida
aege tuju lahku viib.
Vennastund me harduv rida —
kaitsku meid su, ülla, tiib!

Koor.
Miljoneid las embab embus,
suudlus suudleb lõpmatust!
Teadkem: säälpool taevaust
valvab Isa varjav lembus.
See, kes sõbral sõbraks, kellel
härduv pilk näeb armsat naist,
saagu velleks meil, et vellel
lõkkaks meel me helinaist.
Jah, kui kas või ainsa kalli
hingega tal sõlmund liit!

Taandugu ent teised halli
nukrusesse nuttes siit!

Koor.

Kõigil ringis lauljail suurde
armastusse avat tee,
üles tähtedeni see
juhhib Tundmatuma juurde.

Looduse, me võrratuma

Ema rinnast rõõmu joo!
Häid ja kurje kuldav kuma
hoovab üle inimsoo.
Kobarad talt trööstiks hingel,
suudlus, truudus, kindel meel.
Poris vagel vähkreb — ingel
kiirgab taevatrooni eel.

Koor.

Miljonid, teid haarab embus!
Hardujad, teil avat tee!
Teadkem: säälpool tähti see
ootab meid, too lembeim lembus.

Rõõm ju täidab igavikke,
läbib laotusi ta lõõm,
hiiglakella ratastikke
ajab ringlema vaid rõõm!
Päikseid seab see ülim Seadja —
õitseb tast ka ojaäär.
Kaugemal kui teadjaim teadja
teab, ta lükkel lendab sfäär.

Koor.

Hõisates kui taevasõiduks,
õnnekalt kui päikselend
tõtta venna kõrval, vend,
nagu vägilane võiduks!

Rõõmu täis, too põlev peegel,

Tõde, süütab südameid;
rõõmu täis ka pühak — see, kel
ees vaid raskeid märtriteid;

lipp, mis vapraks teeb ka arga,
heiskub Usu päiksemäel;
nähtub läbi lõhkend sarga
Rõõm, kes seltsiks taevaväel.

Koor.

Kannatagem julgelt turma,
et saaks paremaks maailm;
tolpool tähti valvab silm,
mille heldust surm ei surma!

Jumalikus rõõmus laske

kõlada see hõiskehüüd!
Tulge kõik, kel süda raske,
ärge meenutage süüd.
Kõik, mis saand nii süngeks vandeks,
kustugu — kõik vaen ja raev!
Andkem vaenlasele andeks!
Ununegu lein ja vaev!

Koor.

Võlgu on liig pikalt vaetud —
kustutagem nimestik.
Olgu, ülim Kohtunik,
kord ka sul me võlad maetud!

Vein, su tuli peekris loitku —
rõõmu ses nii ohtralt leit!
Metslasel tast õrnus koitku,
julgust joogu meelegeit!
Joogem, et täis kuldset helki
klaasis keeks ja kohuks rõõm,
vaht sest tuiskaks tähetelki.
Igiheldele see sõõm!

Koor.

Tema ees on seerav põlvil,
talle lõõskab päikselõõm.
Igiheldele see sõõm,
Aitajale tähevõlvil!

Truudust ka kesk surmaohtu,
heldust iga vaese jaoks,
julgust, et kord ülekohtu

kibe roosk ja koorem kaoks,
et kord rabaks hukkk türanne!
Lõppu vereurjale,
häile krooni töötab vanne,
nuhtlust, needust Kurjale!

Koor.
Seda vannet reet ei riiku —
seda täitma andugem!
Joogem, vannet vandugem,
kiitkem Tähekohtunikku!

Tants

Vaata, kui hõljuvalt säääl need paarid, kui lainetavaina
keerlevad! Peagu ei maad puuduta tiivustuv tald.
Liuglevaid varje kas ees näeb silm, keha raskusest pääsnuid?
Põimub kas haldjail kuu valguses virvendav ring?
Nii nagu voolav suits tasa õõtsuva tuulingu puutel
või hõbehelgitseval veel ujuv kiikudes paat,
nõnda ka kuulekas jalg sujub, hüpleb meloodia taktis,
laulvate keeltega koos käib ihu eeterlik lend.
Nüüd, nagu lõhkuma peaks väevõimuga ringluse kütkeid,
uljalt kandub too paar sinna, kus suurim on murd,
ruttu ta ees, näe, lahti on tee, taga sulgub ta jälle,
kiirelt, kui nõiduse väel, teerada tekkind ja läind.
Vaata, ju haihtuski! Vaata, mis metsikus pöörises äkki
murdub see hapralt hõrk hoone, see liikuv maailm!
Ei, üles hõljub ju võidukalt taas, läind vallali sõlmed;
veetluste uuduses vaid taastumas reegel ja kord.
Nii üha hukkumas, nii üha endast sündimas kõiksus,
sääduse peituva käe juhtida muutuste mäng.
Ütle siis, miks nii kõikuv, nii kärsik on nähtava keeris,
kõigutamatuna ent sees rahu säilib, ei kao,
prii igaüks — igaüks südant kuulates, vürst üle enda,
kiirustab, tõtlevas hoos ees üha ainus tal siht?
Soovid, et teatavaks teen? Neid Kooskõla, suur jumalanna,
suunab, ja sõbrutsevaks tantsuks ju taltubki möll —
jah, nagu Nemesis, käes kuldohjena rütm, igikindlalt
tunge ta mässavaid peab vaos, juhib metsistunuid.
Tõesti kas asjata siis mühab kõiksus harmooniaid — tõesti
hinge ei liiguta sul laul, heli hunnitu vool,
innustav takt, mida lööb kõik loodu su ees ja su ümber,
joovastav tantsude tuisk, mis igilaotuse all
julgelt joonistet teel peab keerlemas päikeste kiirgust?
Mängus sul teostet — ei teos sallit see üllaim sul: mõõt.

Tõlkind Ants Oras

OLAVI PAAVOLAINEN

Tema valitud teoste ilmumise puhul

Oma sõja-aastate päevikus „Synkkä yksinpuhelu” (Sünge monoloog) jutustab Olavi Paavolainen ühest kirjandusõhtust, millest ta sügisel 1943 võttis osa. Koosviibimise avakõnes esitet arvamine, et kirjanduse ülesandedeks olevat „mõtete kõrvalejuhtimine argipäevast unustust otsides”, äratas temas ägedat vastupanu. Tema arust on kirjanduse ülesanne just vastupidine: „see peab panema inimesi mõtlema.”

Juhtumus ei iseloomusta üksnes Paavolaise sõjaaegseid meeleolusid; see on tüüpiline kogu tema kirjanikulaadile. Tahe lugejaid mõtlema panna on kõikide tema proosateoste juhtmotiiviks. „Nykyäikää etsimässä” (Tänapäeva otsimas, 1929) on innuka noormehe avastusretk 20-ndate aastate Euroopasse ja eurooplusesse ergutamaks lugejaid nägema oma aja imesid ja ilminguid. „Suursiivous” (Suurpuhastus, 1932), mis osalt on soome kirjanduse kriitika ja osalt ka enesekriitika, tahab lugejaile näidata tolleaegse kirjanduse ebaküpseid, muretäratavalt naiivseid jooni. „Kolmannen valtakunnan vierana” (Kolmanda riigi külalisena, 1936) avab rahvus-sotsialistliku Saksa ja tolle kullisidetaguse ideoloogia värvad, mis soomlastele seni sulet olid olnud. „Lähtö ja loitsu” (Minek ja manamine, 1937), Paavolaise puhtaim reisi-kirjeldus, on jällegi leiuretk, seekord aga uude maailma, kust autor leiab samad probleemid kui vanastki. „Risti ja hakaristi” (Rist ja haakrist, 1938) sõelub lõunaameerika aineistiku taustal Euroopa dilemmat ja meie mandri diktatuuride olemust, tahtes näidata, et tõelisuses kulgevad rindejooned teistmoodi kui Soomes seda ettekujutati.

„Synkkä yksinpuhelu” (1946) on nonde kultuurikriitiliste vaatluste otsene, Soome pinnalt ja sõjaaegsest õhkkonnast lähtuv järg; neis isikupärastes märkmeis kujutab autor oma kogemusi ja muljeid, aga järjekindlalt teisiti kui „ametlikult” poolt suunati avalikku arvamust samust asjust juttu olles.

Ilmudes aktuaalsed ei ole Paavolaise teo-

sed osutund kergeiks ajakirjanduslikeks ühepäevaliblikaiks. Nad ei ole piirdunud pelga kirjelduse või referaadiga. Kirjaniku sihikus on alati olnud mingi suurem probleem, mida ta on tahtnud tulistada ja valgustada. Eriti 30-ndate aastate raamatuis on ta oma sõnadega tahtnud uurida seda, „mis tegelikult sünnib selles, mis näib juhtuvat.” Ta ta-

hab eraldada olulist näilisest. Teda huvitavad nähtuste telgitagused momendid, millede tungjoontele ühist nimetajat tuletades — „suurt joont” otsides ta ei kohku tagasi vägivaldseist üldistusist ega dialektikast. Sündmuste hämmastavast küllusest tahab ta tõsta esile lihtsaima põhimustri — selle, mis tema arvates on tõsi. Ta kasutab nagu kuulutusl-bale maalija jämedat joont ning kriiskavaid värve, mis aga täidavad oma ülesannet: nad paistavad selgelt ja on kaugele näha. Sama

põhimõtet on ta taotlend raamatute pealkirjades: noist kõigist on saand lööksõnad.

Paavolaise loomingus nii keskse tähendusega palavikuline otsing oleks nagu jäänd teiste omaduste varju. Teda on ju ikka esile tõstet stilistina — „meie kirjanduse andekaim lavastaja” on ütelnud Anna-Maria Tallgren. Ta mõttekäike kõvasti kritiseerind Matti Kuusi on stiili aadressil tunnistanud: „Kõik me noored sulemehed oleme stiilivõlgased — kes kõrvuni, kes viisakamal määral — tulekandjate-sugupõlve turismivürstile ja värvivõlurile” (1937).

Hea lavastaja toetab näidendit ja kriipsutab alla selle olulisi jooni. Selles mõttes on Paavolainen suurepärase teatrimees. Maailmadraama elab tema režiiis. Ta valib rekvisiite suure hoolega, toob lavale tsitaate, anekdoote, kõrvutusi ning ikka ja jälle pilte, mis teinekord saavad otse sümboolse ülesande. Taoline dokumentaarne tagapõhi on äärmiselt tähtis. „Je ne propose rien; je n'impose rien; j'expose” (Ma ei pane midagi ette; ma ei laida midagi maha; ma näitan) — nõnda kõlab „Risti ja haakristi” paljukasutat moto, mida võiks laiendada kogu tema loomingu lipukirjaks. Meetod on nõudlik: jättes lõpliku otsustamise lugeja hooleks eeldab autor iseseisvat juurdlust ning järeldusvõimet. See on ka hädaohtlik: aastate vältel on Paavolaise kontosse kirjutet „autori seisukohana” veendumusi, mis tekste täpselt kontrollides pole sugugi tema enda omad.

Jussi Teljo kirjutab 1938 ühes prohvetlikus arvustuses: „Kuna Paavolainen ei ole ühegi erakonna või huvisuuna tingimusteta poolehoidja, siis on ta vältimatuks saatuseks kõikide vihaaluseks saada.”

Paavolaise loomingu eeldused peituvad kolmes seigas. Esiteks tema sünnipära ja lapsepõlve miljöö: ta kasvas üles varakas ja kultiveerit ametnikuperes Karjala Kannasel, ümbruses, millele ühelt poolt Viiburi ja teiselt Peterburi lähedus andsid rahvusvahelist ilmet. Teiseks maailma üldine olukord: 20-ndate aastate virge ja katsetushimuline euroopa kultuurielu 30-ndate aastate diktatuuride esiletõus ja 40-ndate aastate maailmasõda, mis küll tõesti maailmasündmuste vaatlejale ja ideoloogiliste kokkupõrgete vastu huvitundjale on pakkund ainekku ülikülluses.

Kolmandaks soome kultuurielu isoleeritus

eriti 30-ndail aastail, selle egoism ja aeglane taibukus. See on põhjustand palju pahandust tekitand loosungit Paavolaise suust: „Mulle näib, et Soomes kellegi pea õieti ei jaga seda, mis maailmas praegu sünnib.”

Olavi Paavolainen sai kõigepeält tuntuks lüürikuna. Olavi Lauri varjunime all oli ta kaasas ühiskogudes „Nuoret runoilijat” (Noored luuletajad, 1924), „Hurmioituneet kasvot” (Võlut näod, 1925) ja „Valtatiet” (Peateed, 1928). Värsid neist kolmest trükiti uuesti ta ainukeses eriraamatuna ilmund luulekogus „Keulakuvat” (Ninakujud, 1932).

Tänu talle, Katri Valale ja P. Mustapäale kodunes vaba värss soome lüürikas. Tulekandjate rühmituses oli ta esimesi värvika eksotismi esindajaid; taoline luuletus, nagu 1922 kirjutet, peagu „sürrealistlik” *A r m u l a u l*, on palju omast ajast ees. Luuletuste amplituud on suur: tähelepanu äratavad põuased aiapildid, millede paigalseisev kuumus ja värvirõõm talletavad mälestusi kadund maast, endisest Karjalast, Kivennapa Vienola uhkest aiaist; kontrasti idüllile annavad teadlikult moodsed värsid masinast ja kiirusest ülistamaks tänapäeva palavlikku elurütmi ja vahekauguste lühenemist tänu tehnilisele arengule. Viimastest näiteks kuulus „Terassümfoonia” (e. k. A. Anni tõlkes soome luule antoloogia — 1934 — viimaste luuletustena), mis inspireeris soome 30-ndate aastate töölistlüürikat.

Nood kaks poolt on nähtaval ka Paavolaise proosatoodangus. Ta ei loobu edaspidigi „romantilis” poeedi positsioonist, kes eksimatult täpselt sõnastab peateksti vahele heiaastuvaid meeoleolusid, helke ja muljeid; olgu siis küsimus talvise ookeani julmast üksindusest või kaduvikulisist ehapanadest Aunuse vaiksete külade ja kalmistute kohal. Tollel lüüriksel Paavolaisel püsib tugev side lapsepõlve ümbrusega, Kannase ja Karjalaga, soome maastikuga. Võib-olla on tekstide värvikus ja nägemuse värskus tänu võlgu autori nooruspäevade maalimisharrastusele. Tüüpilise lüüriku joon on edasi kõikides teostes täheldetav sõnamuusika, meeliskelu meloodiatega. Kompositsioonis, murdosade mosaiigi moodi kokkupanekus, meenutab Paavolainen samuti luuletajat.

Selle endassetõmbund sisevaatleja kõrval elab priskesti energiliselt väljapoole pöörund kirjanduslik teine mina, kes esimesest

proosateosest peale käib alaliselt „tänapäeva otsimas”, keda huvitavad kunstivoolud, aate- lised vastuolud, kõik uued kultuuri ja elu vormid. Too mina on sündmuste voolu nee- lukohal kultuurireporter suure stiilis, nagu näiteks Nürnbergi parteipäevade kujutus raa- matus „Kolmanda riigi külalisena” osutab. Tal on silmad ja kõrvad lahti salasidemete ja veeluste jõuväljade suhtes, tal on silma pisikeste argipäeva nähtuste sümboolikale suuremas seoses.

Paavolainen on soome kirjanduse esimene magasin-tüüp, kelle artikleid alati jälgind märkus „illustratsioonide idee ja paigutus autorilt” muutus lööklauseks. Pildimaterjal on oluline osa selles, mis tal on ütelda. (Pil- di kõrval on ta ka filmi vastu suurt huvi tun- nud. Paavolainen hakkas Soomes esimesena — „Ylioppilaslehdessä” 1923 — kirjutama filmiarvustusi). Nii on kõik ta teosed ka vä- liselt oma aja maitse ja moe peegeldajad ning tõellikad.

Lüürik ja kulturikriitik, muljete talletaja ja nende sõelija käivad käsikäes läbi kogu Paavolaise toodangu. Luuletaja loitsib teksti elavaks ja väldib selle muutmist kuivaks üles- lugemiseks; kultuurikriitik hoiab jällegi oh- jad pingul teises suunas, takistades teksti lõt- vumist pelgaks meeleoluks või muljeks.

Raskuspunkt kõigub siia-sinna olenedes olukorrast, aga sellest liikuvalt pendlist sün- nibki Paavolaisele omane meloodia. Sama- aegselt mõistame, miks Paavolainen ei ole kirjutanud romaane: ta on oma laadilt esseist, mitte eepik.

Uuesti lugedes on Paavolaise esimeses proosaraamatus, 24-aastasena kirjutet artikli- kogus „Tänapäeva otsimas” kahtlemata palju materjali, mis koos 20-ndate aastatega on kaotand oma kehtivuse. Autori noorus on siiski suureks plussiks. Ta on ainesse sisse eland jäägitumalt ja vahenditumalt kui vanem ja ettevaatlikum kirjamees. Teoses on võluvat kergust ja nooruslikku muretust, kui mitte vallatust. Rongide ja lennukite maagi- line mõju, autode ja magamisvagunite tõusik- lik sära, kiindumine suurlinna, telegraafi, raadiosse, reklaami, uue erootika ja alastikul- tuuri esitamine — kõik see on tüüpiline 20-ndaile aastaile, kaja džässi ning põlvini särkide kadund ajast. Kogu raamat on nagu Paavolaise poolt ülistet vikerkaare-kokteel, kus on päällistiku asetet erivärvilisi kihte,

mida igaüks võib sisse imeda oma maitsele vastavat. Me võime muiata teose üldistusile ning liialdusile, aga see on oma ajastu vaimu laps. Soomel ei ole Scott Fitzgeraldi taolist ilukirjanduslikku klassikut tolleaegse elutun- de tõlgendajana; aga meil on Olavi Paavo- lainen.

Teos on esimene ja üha veel ainuke soo- mekeelne raamatukujuline sissejuhatus futu- rismi ja dadaismi. See pöörab tähelepanu neegri- ja koloniaalprobleemidele, mis pärast viimast sõda üha põletavamalt tulnud päeva- korda. Vene revolutsioonaegeist suurtest luuletajaist on Paavolaise raamatu peatükid Bloki, Majakovski ja Jesseeni kohta ainu- kesed soomekeelsed tutvustused.

Mõningad autori põhiideed korduvad ta hilisemais raamatuis. Ta rõhutab Soome eral- dumist teistest kultuurimaadest, haritlaskon- na ja keskklassi vanameelsust: „Soome Vaba- dussõda oli oma laadilt „ühiskonda-säilitav” ja „kontrarevolutsionäärne.”

Oma aja mõttevoolude tundmine andis Paavolaisele hea vaatlusasendi kirjandus- ning kunstikriitikuna. Ta paljastas uusi ja teistlaadi silmapiire kui alalhoidlikud ja ette- vaatlikud akadeemilised õpikud; ta elektri- seeris ja inspireeris juba oma stiiliga.

Pamfletis „Suurpuhastus”, millel on palju- ütlev alapealkiri „... ehk kirjanduslikus las- tetoas”, pööras ta tähelepanu oma sugupõlve proosakirjanduse nõrkustele. Ta rapsib tolle aja stiiliõisi, maitseväärtusi nüisuguse hooga, et ta umbrohujuurimine meenutab rõmsat tulevärki. Mõndagi ta kriitikast kehtib üha veel pärastsõjaeegsegi soome kirjanduse koh- ta: „Meie uus tänapäeva romaan on ebaintel- ligentne, tõusiklikult peenutsev, vanameelne, moraalilt konventsionaalne, pinnaline ja kül- lastet käärimata fantaasiast. Selles pole jäl- gegi kriitilisest ellusuhtumisest, teadlikust haridusest, arukusest ja võitlevast löögijõust. Selles puudub julge tabusid purustav eetika, kultuursed traditsioonid ning — täieli- k u l t — sügavloodiv, meieaegne, panetund skeemidest vabanend, teadlikult koolitet ja samaaegselt emotsionaalselt liikuv psühho- loogiline inimtundmine.”

On leitud, et „Suurpuhastus” on tugevasti inspireerind näiteks soome kriitika tippu 30-ndate aastate keskel tõusnud noort Tatu Vaaskivi ja aidand vormida tema hiljem nii kardet poleemilist stiili. Paavolaise positiivne

kriitika Pekkase, Haanpää, Uurto ja Hämäläise esimeste teoste suhtes on osutund hili-
semas perspektiivis paikapidavaks.

Tulekandjad ise pole kahjuks ükski me-
muare kirjutand; võime ainult aimata, kui
palju Paavolainen tähendas tollal kulissime-
he, lavastaja, dramaturgi, tööleõhutaja, mõ-
jutaja ning sõber-kriitikuna.

Uute ideede esilemanajana ja vahendajana
on Paavolainen kahtlemata olnud väga kes-
kne kuju, ninakuju.

„Suurpuhastus” paneb punkti Paavolaise
noorusajale. Ta vaigib selle järgi neljaks aast-
taks ja avaldab siis kolm aastat järjestikku
kolm üksteist täiendavat kultuurikriitilist rei-
sikirjeldust (1935—37): „Kolmanda riigi
külalisena”, „Minek ja manamine” ning
„Rist ja haakrist”. Triloogia pealkirjaks oli
algu kavatset „Pagu pimedusse”.

Nende raamatute meeoleolu on uuriv: si-
hikus on uue maailmapildi „suured jooned”,
stiil on lõõvalt sugestiivne.

Esimene köide on põhiliselt seletus kirja-
niku reisidest Saksas hilissuvel 1936. Selle
najal, mis ta näinud, kuulnud ja lugend an-
nab Paavolainen esimese soomekeelse pildi
natsismist. Ta pürgib objektiivsusele ja ei
keela näiteks tunnustust uue saksa noorsoo
reipusele, koostöövaimule ja kasvõi tööteenis-
tuse ideaalile — aga samal ajal teeb ta nii
palju reservatsioone ja esitab nii märkitaba-
vat kriitikat, et teos kõiges tasakaalukuseski
kujuneb Hitleri Saksamaa arvustuseks. Saksa
suursaadik Helsingis v. Blücher tembeldas
raamatut ühes rapordis Berliini rahvussotsia-
listlikku Saksamaad kõige rohkem kahjus-
tand väljaandeks Soomes!

Nürnbergi parteipäeval sai kirjanikule
selgeks varemimat asjaolu: natsism on usund
oma rituaali, müüdi ja moraaliga. Ta näeb
selles primitivismi taassündi: „pagu pime-
dusse”. Tal on selge ots käes ka liikumise
ähvardavalt laiutavast iseloomust: „Kui puh-
keb uus maailmasõda, tean, et olin selle sü-
nisõnade pealtkuulajaks (Nürnbergis).” Rah-
vussotsialismi ja kommunismi kohta ta tõdeb:
„Tulemus: maailmas on praegusel hetkel
kaks ennenähtamatult vägevat Messiast, kel-
lede vahel ususõda on vältimatu.”

„Minek ja manamine” on Paavolaise suur
reisiraamat. Kas on Soomes üldse kirjutet
nii põnevasti s ü n d m u s t e t a matkast kui
teose alguses kirjeldet mereteekonnast üle

Atlandi Lõuna-Ameerikasse? Tähelpanu vää-
rival moel on Paavolainen laadind teksti pin-
naaluse pingega: lugeja jälgib monotoonset
laevasõitu kui suurt seiklust. Lõuna-Amee-
rika kogemused on sama vaimu lapsed: Pa-
raná jõematka kujutuses on jällegi küsimus
eriti osavast üksluse ja piiritu avaruse elus-
tusest. Tugev lüüriline haripunkt on Rio de
Janeiro ja selle troopilise ümbruse kirjeldus.
Pildid jesuiitide legendaarsest ürgmetša-vaba-
riigist Misiones on teose mõistmiseks tähtsa-
maid.

Siirdudes triloogia lõppkõitesse „Rist ja
haakrist” selgub kirjaniku mõte kogu sar-
jaga: ta matkab mineviku kaudu kaasaega,
läbi muistsete ühiskonnavormide tänapäeva
valitsusviisidesse. Raamat jaguneb kahte ossa,
esimene on nagu järjeks „Minekule ja mana-
misele”, andes Lõuna-Ameerika muljeile teo-
reetilist tagapõhja inkade päikeseriigist ju-
tustamisega; teine osa — nõrgem, refereeri-
vam — jagab tausta Saksa-raamatule kirjel-
dades fašismi ja natsismi esilepuhkemist
20-ndate aastate Itaalias resp. Veimari-vaba-
riigis.

Kai Laitinen

Paavolainen rõhutab eriti rooma-katoliku kiriku ja natsistliku uuspaganluse konflikti, tuletades sellest võimaliku koostöö lääneriikide (inkl. Vatikan) ja N. Vene vahel Hitleri-Saksa hävitamiseks.

Pärast triloogia lõpetamist tegi Paavolainen suvel 1939 kaudu plaanitsetud matka N. Venemaale. Raamat sellest reisist jäi kirjutamata. Kui kahju sellest on, see nähtub mõningaist hiljem avaldet katkendeist, eriti „Sünge monoloogi” alguses. Vene-raamatu pealkirigi oli leitud: „Koopa saladus”.

„Sünge monoloogi” proloog kannab nime „Euroopalik Odüsseia” ja selle õieti mõistmine on aluseks kogu raamatust arusaamisele. Paavolainen oli üks väheseid soomlasi, kes evis isiklikke kogemusi nii natslikust Saksast kui kommunistlikust Venest. Soome asend kahe suurriigi vahelises heitluses sundis teda muret, isegi hirmu tundma. Sõna tõsisemas tähenduses on „Sünge monoloog” raamat „suurest rahutusest”.

Olavi Paavolainen on soome kirjanduses haruldaselt rahvusvaheline kuju, ümbermaailmareisija, natuke snob rafineerit kujutusis või eneseanalüüsis, mis on ärritand paljuid pärimusliku heietava jutulõngaga harjunud lugejaid. Vahel võib olla põhjust kriitikaks liigse keigarluse või efektitaatluse puhul, aga ta ei ole ebaaus. Tõe iga hinna eest tagaajamine ilmneb peagu sundmõttelises jõhkrais endapaljastusis ja püüdest võtta arvele mõtteid, kahtlusi ning vigu. Liiga juuretu ta ei ole. Igast tema teostest ilmneb kui tugevasti ta on Soomega kokku kasvand. Karjala kaotamine oli talle ränk löök; kahe sõja vahel toimetas ta süstemaatilise eeltöö tulemusena kaks pilditeost: „Karjala — mälestuste maa” ja „Kallis endine Karjala”. Sõda hävitas ja röövvis tema tähtsamad tugikohad — Kannase maastikud (küll mitte nii dramaatilisel viisil, nagu rootsi ajalehed jutustasid: „Paavolainen põletas oma maja maha ja läks rindele.”). Samaaegselt olid autoril meeles Talvesõja saatuslikud päevad, mälestused N. Vene reist ja sakslastele usundiks muutund natsismist. „Sünge monoloog” tõusis vastuolulisele taustale kui ükski ta varasematest teostest.

Juba raamatu proloogis välgatab üks põhimotiive: surnuaed. Euroopa ja Aasia piiril Istanbuli inimtühjades surnuaedades manab Paavolainen mõttes esile tulekandja-mälestusi tumedast helikeelest tulvil, proosalüüri-

kale lähenevais lõikudes, tunnetades, et sellele ajastule on nüüd pandud punkt. Kalmistututvusi teeb ta edasi kogu „Sünge monoloogi” vältel, alates Aunuse varjulistest surnuaedadest kuni lõpp-peatüki käiguni Keuru kirikaia. See kalmistumotiiv teiseidub teose taustalt tumedalt ja kumedalt, vältimatult meenutades, et, nagu Sillanpää on ütelnud: „surm näitab, mis ta võib”.

„Sünge monoloog” jaguneb kahte pääossa. Esimest võiks nimetada Karjala rapsodiaks. Selle pääarõhk lasub miljöö ja olude kujutusel; Aunuse maastike melanhoolia ja suurejooneline trööstitus on leidnud Paavolaises suurepärase tõlgitsetja. Mõistvalt, otse hellasti talletavad ta pildid Aunuse külade lembe halluse peened varjundid, elegeilised õhtupunad katuste ja ohvrikuuskede kohal, elutubade hauduva hämaruse ja ajatu seisaku meeoleu.

Jällegi on paljudest ta mõisteist saand lõöksõnad: — Aunus Hallsilm...

Raamatu teist osa, mis tekitas kriitikat, võiks nimetada „intellekti närvisõjaks”. Siirdudes sõjakirjasaatja ametist Sõjavägede peastaabi (Päämaja) käsutusse kevadel 1942 muutub kirjanik maailmasündmuste innukaks vaatlejaks ja kommentaatoriks. Ta näeb maailmadraamat loožiplatsilt. Selles positsioonis peituvad pävaraamatu edud ja ebakohad: Paavolainen saab oma vaatluspunktilt hea üldpildi, aga (see teeb ta meele haigeks) ta ei taju rinde tõelisust nagu see, kes eesliinil on seisnud. Teose lõpu poole on masendus täielik, autori reaktsioonid on täis teravusi ja lootusetust. Soome seisund Saksa ja Vene vahelikuna, soomlaste suhtumine sakslasisse ja natsismi kollitavad järjekindalt ta mõtetes. Talle teeb meelehärma ja viha, kuidas paljud soomlased neelavad saksa sõjapropagandat, ilma et nad tajuksid või tahaksid üldse tajuda natsismi olemust. Eriti kibedasti kritiseerib ta luteriusu õpetajate fantaasiat protestantide „ristirektest” apostlikku õigeuskust häämmastavalt elavana säilitand Ida-Karjalasse — käsikäes uuspaganliku natsistliku Saksamaaga!

Paavolainen on „Sünge monoloogi” eesõnas alla kriipsutand oma raamatu subjektiivsust. „Ma ei kritiseeri soome rahvast, ma kritiseerin Soome rahvuslikku eliiti, soome intelligentsi, kelle ridadesse ise kuulun.” Raamat on autori arvates apoliitiline. „Ma ei

ole pädev arvustama meie poliitikat eo ipso, kuigi ma loomulikult pole saand vältida isiklike seisukohavõtte sellegi suhtes. Mu kriitika terav ots on sihitud selle v a i m s e voolu ja relvastumise vastu, mis meil valitses juba aastaid enneviimaseid sõdu, nagu ka nende ajal.”

Tundmata Paavolaise kogu toodangut võib ta rahvusliku paatose ülepakkumise ja šovinismi vastu sihit kriitika tunduda liiga valusana, koguni häbematuna. Aga pärast tema varasemate teostega tutvumist märkab, kui võrd loogiline järg „Sünge monoloog” neile õieti on.

Paljude mõtete eod esinevad aegsasti, kirjaniku positsioon on sama kui enne. Mingist tagantjärgitarkusest ei saa juttu olla, pigemini kergeusklikust idealismist: Paavolainen kujutas ette, et lugejaskond oli juba teoste ilmudes küps võtmaks omaks nendes sisalduvat kriitikat. Iga järelmõtlilik lugeja, kes eelarvamusteta raamatusse süveneb, märkab, et Paavolaise kriitika taga seisab tõeline ja ehtne tung rahvuslikke arveid õiendada. Pärast sõda on vajalikuks osutund ebatavalist käärimist tingind ilustamata sõjaromaani — Linna „Tundmatu sõduri” — ja kümme-konna esseekogu või soomluse probleemistiku käsitava pamfleti publitseerimine, ennekui on selgeks saand, et Paavolaise raamat on sündind samade tähtede all, kui nood hilisemad analüüsid. „Sünge monoloog” oli ainult sarja esimene teos ja tuli liiga vara enne teisi.

Raamatu teise osa ilmudes algas üllatav reaktsioon. Tuul pöördus kõvasti vastu, ja teost koheldi lõppeks nii jõhkraasti ebaõiglaselt, et pealinna kümme tuntud kriitikut ühises teadaandes hakkasid seda kaitsma. Paavolaise kirjanikukarjääri see teose pihta sihit klapperjaht küll katkestas. Soome ringhäälingus, mille teatriosakonda ta on juhtind alates 1947, on ta olnud kuuldemängukunsti pioneeriks ja teinud palju ära etenduste taseme tõstmiseks.

Vaikus Paavolaise kui kirjaniku ümber katkes alles 1960, kui ta 14 aastat pärast „Sünge monoloogi” ilmumist kuulutati Eino Leino auhinna laureaadiks.

Ühes „Kirjanikult lugejale”-tüüpi koguteoses 1943 kirjutab Paavolainen enda kohta: „Kirjanikuna olen vist soomlasest ”high brow” puhtaimal kujul; sellepärast arvan, et pääsen meie kirjandusajalukku vähemalt ühe ajastu prototüübina”. Koguteose teisest trükist 1947 on see lause kustutat. Nüüd on aeg seda jälle paigale panna. Olavi Paavolaise teosed ei kääri enam ajakohaste verivärskete kultuurireportaažidena, aga nad mõjuvad seda vägevamini aja piltidena, millede elavus, esmakordsus ja kunstilised tõdemused on veetlevad.

Autoviseerit lü bendustega soome keelest tõlkind Ivar Grünthal. Vt. ka Olavi Paavolainen: V a l i t u t t e o k s e t, Otava, Helsinki, 1961—62 (I—IV).

JUMALA AEG

Ja nõnda nägin ma nägemises bobuseid ja neid, kes nende seljas istusid, ja neil olid tulised ja sinised ja väävlakarva raudriided, ja hooste pead olid otsekui lõukoerte pead, ja nende suust käis välja tuli ja suits ja väävel.

Johannese ilmutamise raamat 9:17.

Keskpäeval jõudsid kuulajad tagasi, ja nad tõid meile häid teateid. Ka on Issand võtnud pilvi saata kuu ette meie sammude varjami-seks.

Väljas istuvad mehed lõkete ümber, kin-nitavad ennast ja ihuvad oma riistu. Kaugelt vilguvad nende tuled mulle vastu kui välja vaatan. Aga mina ootan tundi, mil me jälle Issanda teedel välja ratsutame, sest täna öösel ei pea mitte magamise märki puhutama.

Noor olin ma, kui esimest korda ratsuta-sin roojaste peale, ja kuigi ma nüüd vana olen, ei taha nende sugu mitte otsa lõppeda. Kuigi ma ei oska välja arvata, palju neid ole-me tapnud mõõgaga ja odaga või hobuste taga vedades. Kuigi ma ei oska aru anda pal-ju me nende verrega kõrbi oleme kastnud. Palju on neid langend, kuid Saatana vägi on tugev, ja tema lapsi palju.

Kuid Issanda abiga tahame tema töö lõ-pule viia.

Sest kirjutatud on: Ma tahan inimese, keda mina olen loonud, maa pealt kaotada, nii hästi inimesed kui loomad ja roomajad ja linnud taeva all; sest ma kahetsen, et ma neid olen loonud.

Ja Issand võttis tuld ja katku maa peale saata. Issand võttis suured linnad ära hävi-tada, nii et praegu vaid päeva-teenkonna lai-ised varemed alles on. Ta võttis metsad ja rohulaaned kõrveks muuta, ja suured tolmu-pilved ta saatis üle maa. Maavärisemisi ja

hirmsaid tuuli laskis ta tulla. Inimestele ta andis võimu elu ära tappa, et tema sõna tõeks saaks.

Kuid Saatan varitses Issanda tööd, ja saa-tis oma lapsed teda segama. Ja kuigi sellest on juba mitu põlve, pole Saatana sulased ikka veel otsa saanud.

Kui Issand seda nägi, võttis ta nõuks ära needa need, kes veel sündind polnud, nii et nad emaüasast tulevad kolmejalgsed või sõr-metud, mitmerindsed kui emised või koerad. Kakspäine, kätetu, karjuv liha on keda Is-sand on neednud.

Samuti tegi Issand loomadega, nii maa peal, kui meres, kui ka lindudega taeva all.

Ja nagu lojused elavad need Saatana lap-sed. Suurte salkadena nad hulguvad ringi, oma veiseid karjatades ja juurikaid korjates. Ja et nad niimoodi liiguvad, on meil raske neid Issanda karistusega tabada.

Issand võttis nõuks inimesed, kes patus elasid, ära hävitada, et oma riiki luua. Kuid Saatan segas ta tööd, ja ennem ei saa Issanda rahu maa peale, kui viimne roojane on tape-tud.

Aga meie oleme Issanda riistad selles töös.

Sellep ootan mina tundi, kui me jälle rat-sutame. Sest suur on mu igatsus Issanda rahu järgi, ja ma olen juba vana. Aga need poiss-lapsed Saatana sulaste hulgast, kel saatana märki ihul ei ole, võtame endi hulka, ja kas-vatame nad Issanda lasteks.

— — —

Ma mäletan, kui esimest korda nägin Issanda ratsusid ja kuulsin tema sõjahüüdu.

Elasin tol ajal roojaste hulgas, kus ma sündind olen. Olime oma telgid üles löönd vanade varemete vahele. Tänu sellele pääsesin ma Saatana küüsisist ja võitsin Issanda loosi.

Olin veel poiss, kuigi küllaltki suur. Ma seisin vähe eemal, müüride varjus, kui Issanda ratsud meie peale tulid.

Nagu tormi-iil tulid nad. Nad tapsid mehed ja naised kes nende ette sattusid, hirmus oli nende kisa ja veel hullem roojaste röökimine kes oma patu palga olid kätte saand.

Nad korjasid kokku me varad, ja koormasid need hobustele. Alles lahkudes nad märkasid mind, kuigi olin oma teadmatuses varemete vahele varju pugend. Ja et Issanda needus minust täitsa oli mööda läind, nii et ma puhtalt olin emaüasast tulnud, võtsid nad minu kaasa, kuigi teised minu vanused tapeti.

Kaua kõlas roojaste kisa mu kõrvus, kui me lahkusime.

— — —

Ma tahan lasta oma meestel kokku tulla, et talt õnnistust paluda tema tööle!

Ma tahan lasta oma meestel kokku tulla, et me koos paluksime, ja ma tahan neile öelda:

Kuulge teie, kes te ära olete valitud! Kuulge, mis kirjutatud on:

Ja kui ta teise pitseri lahti võttis, siis kuulsin ma teise elaja ütlevat: Tule ja vaata!

Ja üks teine tulipunane hobune läks välja, ja sellele, kes tema seljas istus, anti maa pealt rahu ära võtta, ja et nemad üksteist pidid ära tapma, ja temale anti üks suur mõök.

Oo, kes te olete kokku tulnud! Kes teid on palju paljudes ridades, teie olete Issanda riistad maa peal, ja teie kätes on Issanda riik! Kuulge, mis Teile on kirjutatud!

Ja ma nägin, ja vaata, üks tuhkur hobune,

ja selle nimi, kes tema seljas istus, oli surm, ja põrguhaud käis temaga, ja neile anti meelevald maa neljat osa ära tappa mõõgaga ja näljaga, ja katku surmaga, ja metsaliste läbi, kes maa peal.

Kummardage Issanda, meie Jumala ees, et ta võtaks õnnistada meie tööd. Püherdage tema ees, kes viimse päeva võtit oma peos hoiab, kelle päralt on taevad ja maa. Kummardage tema poole, et ta võtaks halastada oma sulaste üle.

Issand! Võta kuulda meie hüüded. Võta ära hävitada nende roojaste sugu maa pinnalt, et Su lapsed saaksid koju.

Ja me kummardame ja alandame end Issanda ette, ja ta tahab kuulda võtta meie palveid, sest ta on lasknud kirja veel panna: Seepärast olge rõõmsad, taevad, ja teie, kes nende sees elate. Häda neile, kes elavad maa ja mere peal.

Ka on ta lasknud kirjutada: Vaata, Jumala telk on inimeste juures, ja tema tahab nende juures kui telgi sees elada, ja nemad peavad tema rahvas olema, ja Jumal ise tahab nendega olla, nende Jumal. Ja Jumal tahab ära pühkida kõik veepisarad nende silmist, ja surma ei pea enam olema, ega leinamist, ega kisendamist, ega vaeva ei pea enam olema.

Seepärast tahame me end ette valmistada Issanda päevaks. Surma tahame viia roojastele, kes veel maapinnal elavad! Tule ja mõõgaga tahame võtta laastata, ära hävitada selle soo, kes ennast paljundab ja Saatana teesid käib!

Sest Issand tahab olla meiega, nüüd ja igavesti.

— — —

Issand ise oli mind välja valind, ja lasknud mind puhtalt sündida. Tema arm on käind minuga, ja ma igatsen tema rahu.

Et ma nii vana olin, tõusis minu pärast tüli, ja osa tahtsid mind ära ajada, kuid Issand saatis neile märgi ühe tähe näol, ja Iss-

sanda teener, kes enne mind oli, võttis mind enda juurde, ja õpetas mulle Raamatu, mis nüüd minu hoolel on. Lugemise õpetas ta mulle, kuigi ta ise Raamatut peast oskas, aga kirjutamise olen ma ise raamatust õppind, ja seda ei tea keegi.

Samuti olen mina ühe poisi välja valind, ja saladused talle usaldand, kuigi ma loodan, et ma ise saan Issanda võidupäeva näha.

Aga kord kui me retkel olime, leidsin ma ühe teise raamatu varemete vahel, ja selles kirjutatakse teist moodi, aga sellest raamatust ei ole ma teistele mitte ette lugend, ega tea keegi minu sellest raamatust.

— — —

Läbi öö ratsutasime nende peale, ja kuna Issand oli katnud kuu pilvedega, jõudsime nende juurde, ilma et meid oleks märgatud.

Ja kui me olime end valmis pannud, tõstsin käe märgiks, ja me langesime nende üle.

Kui nad meid nägid, tõusis suur kisendus nende seast, ja osa langes meie ette armu paludes, aga osa otsis riistu, et meile vastu seista ja osa põgenes. Kuid me viskasime oma odad, ja meie valvurid olid ümber laagri.

Issanda abiga ei pääsind neist keegi.

Me tallasime nad hobuste alla, ja tagusime nende kolpi nuiadega puruks. Me lõikasime lahti nende roojased üsad ja jätsime nad verest tühjaks jooksmas. Me raiusime maha nende käed ja jalad ja jätsime nad lebama tolmu. Sest hirmus on Issanda viha, ja meie oleme tema sulased.

Kui ära tulime, olid me hobused koormatud nende varaga ja kümme-kond poisslast võtsime me kaasa, et neid Issanda tööle pühendada.

— — —

Ma olen juba vana, ja ma saadan kuulajaid ikka kaugemale ja kaugemale. Tohtud maad oleme me oma taha jätnud. Mitut merd ma olen näind, mitme jõe juures viibind, nii suvel, kui nad kuivad on kui ka siis, kui neis vesi voolab.

Aga kus me ka liigume, on vaid kollane kõrb ja hall tolm. Nii on Issand omas pühas vihas võtnud teha, et oma riiki ette valmistada, ja ma loodan, et ma varsti saan seal olla.

Ma olen end valmis pannud.

Meil on palju hobuseid ja palju mehi. Hirmus on meie jõud, suur meie viha, mis Issand meile on annud. Õnnistagu ja kaitsku ta ise oma sulaste tööd!

Kaugel on mu maakuulajad väljas, ja kuskil ei näe nad telke tolmustel väljadel.

Aga kuulajad, kes väga kaugel olid, teadsid rääkida, et seal on rohi uuesti tärgand ja katab maad helerohelise vaibana. Seda ma võtan märgiks, et Saatana võim on murtud, ja Issand tahab võtta oma telki maa peal üles lüüa.

27. 12. 57 / 29. 3. 58.

ILONA LAAMAN — KOLM LUULETUST

Armastades

Kivi igatsusest sipelgate jumalast
ei tea ma midagi.
Su silmad minu kohal ma ei tea
nende jumalat, sinu suu
võibolla igatsusest väsind ja üle.
Võibolla kivi tahaks olla vares.
Ma tõesti midagi ei tea.
Ateistlik sipelgas ehk palvetab
kui ta häda on suur.
Su huultel on salakiri ma
uurin teda, tuhande aasta pärast
ma olen tõlgitsend selle kirja esimese tähe.
Sinu silmad minu kohal
sa ei palu minult troosti
ma midagi ei tea.
Võibolla vares tahaks olla kivi.
Tõesti tõesti kuidas võiks ma teada
sipelga imestust kui ilm on ilus.
Kas kivi kui ta valutab
tunneb ennast nagu süda?
Vahest sinu silmad sinu suu
minu kohal
ja ma tahaks nii väga teada.

Ranna, tähtede ning päikese isand

Südame suurenedes olen vaadand tähti
aga nad ei tea mu silme värvi.
Rand ei ütelnud „tule tagasi” kui laev
kaugenes.

Kas on päiksel mõtteid
kui ilm läheb pilve?

Ja ranna tähtede ning päikse isand
luges ehk küll mu juuksekarvad ära
aga ega see aidand kui laev kaugenes
kui rand kaugenes
vaikides.

Päiksel on ehk haletsevad mõtted
kui pilved maa katavad,
kuid tähtede isand
ei tea vist kas mul on kaks silma või kolm.

Südame kokku kiskudes vaatasin randa —
fakt on: rand vaatas tagasi;
tal olid kurvad silmad.
Ranna isand oli tookord mujal.

Ammune armastus

Su käeviibe nagu varese lend.
Su äkiline trots:
jumalale kirves pähe.
Olen sind väga põhjalikult unustand.

Aga vahest vaadates oma saatusele silma
alistun talle graatsiliselt
mälestades su hinge:
nõtket nagu ämbliku jalad.

Olen su põhjalikult unustand.
Ainult et vahest mu käsi on vares
ja ma ei räägi kunagi
halba ämblikest.
Ja järsku: jumalale kirves pähe.

Olen su väga väga põhjalikult unustand.
Mu käsi on vares
ja alistun graatsiliselt unustusele.

ÜHEST KUULSUSRIKKAST „KOANIST”

Aasta 1962 tõi rootsi raamatuturule uue filosoofilise kirjanduse seeria „Orion”, mille nelja esimese raamatu hulgas erilist tähelepanu pälvis üks meie sajandi eriskummalisemaid ja kuulsamaid filosoofilisi teoseid, Wittgensteini *Tractatus* rootsikeelses tõlkes. See teos kuulub kahtlematult kõige raskemini-seeditavate hulka uuemas filosoofias üldse (üksikutes detailides on ta siiani trotsinud kõiki tõlgitsusüritusi), samaaegselt kui ta mõju ja tähtsus inspiratsiooniallikana ning ka ta väljakutse „intellektuaalse pähkliina” on ületanud mistahes muu üksiku raamatu vastava toime filosoofia valdkonnast. Ei saa pidada paljuku, kui selle värske tõlkega taas aktuaalseks saanud *Tractatus* siinkohal mõne veeru ulatuses puudutada.

*

Ludwig Wittgenstein oli viinlane, sündinud 1889 kaksikmonarhia juhtiva terasetöösturi perekonnas. Isa soovil Berliinis inseneriks õppinud, siirdus ta 1908 Inglismaale, Manchesteri, spetsialiseeruma aerodünaamika. Vähehaaval kandus tema huvi inseneriteaduselt matemaatika põhiprobleemidele ja loogikale. Möödunud sajandi suurima loogiku Gottlob Frege nõuandel 1912 Cambridge'i üle kolinud, sattus ta kohe tihedasse intellektuaalsesse kontakti tollal matemaatika põhialuseid uuriva Bertrand Russelliga ja filosoof G. E. Moore'iga, kes mõlemad kiiresti veendusid noore Wittgensteini geniaalsuses. Alates 1914 vihjas Russell oma loengutes korduvalt Wittgensteini olulistele avastustele ja uudsetele mõttekäikudele. *Tractatus* valmis Esimese Maailmasõja jooksul, millest Wittgenstein idarindel osa võttis. Raamatule osutus ääretult raskeks kirjastajat leida, kuni see lõppeks 1921 ilmus vana tartlase Wilh. Ostwaldi „Annalen der Naturphilosophie” viimases köites. Russell, kes sõja tõttu kõik sidemed Wittgensteiniga oli kaotanud, toimetas järgmisel aastal Inglismaal *Tractatus*

LUDWIG WITTGENSTEIN: *Tractatus logico-philosophicus*. Rootsikeelne tõlge ja sissejuhatus Anders Wedberg. Orion-Bonniers, Stockholm 1962.

trükki eri raamatuna saksa-inglise rööbikväljaandena, ning teos alustaski oma eriskummalist võidukäiku meie sajandi suure filosoofilise „koanina”.

Selleks ajaks oli autor ise oma teose saatuse vastu huvi kaotanud. Sõja ajal elas ta läbi Tolstoist inspireeritud maailmast pöördumise, kinkis sõja lõpus ära oma osa isa pärandusest ja asus külakooliõpetajaks kuskile Austria mägikolkasse. *Tractatus* oli tema huvastijätuks filosoofiaga, mitte ainult tänu tolstoilikule ümbersünnile, vaid veel enam selletõttu, et ta ilma igasugu irooniata väitis, et *Tractatus* oli lõplik tõde filosoofia kohta kirja pandud; pärast teda võis ehk küll tulla teisi, kes samu mõtteid selgemini ja täpsemi esitaks, aga asi ise oli tema raamatus lõplikult ja ründamatult lahendatud. Wittgensteini säilinud sõjaaegseist päevikumärkmeist on ilmnenu, et intensiivsuse ja ägeduse taga, millega ta oli Inglismaal asunud filosoofiliste probleemide kallale, peitus vajadus alatasa ähvardavast hingelisest ahistusest väljavõitlemiseks. Kaks tema vendadest olid elu lõpetanud endamõrvaga, ja talle endale polnud sama kiusatus tundmatu.

Tractatus on olulises osas Frege ja Russelli formaal-loogiliste ideede diskussioon, edasiarendus ja nende järelduste läbiviimine üldfilosoofilises asetuses. Frege ja Russell tegelesid peamiselt kitsamas vaates, aritmeetika loogiliste põhialuste väljaselgitamisega, ehkki Russellilt pärineb ka *Tractatus* üks põhjapanev lähtepunkt otsesest vastavusest tõeluse ja keele lihtsate ja jagamatute põhielementide vahel. Wittgenstein ehitab nendel alustel välja kinnise ja kompaktselt tervikpildi empiirilise maailma ja seda edasiandva keelelise kujutamise vahekorra, „kõigest mida üldse ütelda saab”. Vormiliselt on see samuti äärmiselt kompaktselt läbi viidud; umbes 80 leheküljel esitatakse kogu *Tractatus* lühikeste, tihti aforismidena mõjuvate, erilise süsteemi

järgi nummerdatud lausete kaupa. Tõlkija Anders Wedberg juhib tähelepanu suurele erinevusele tundetoonis Russell'i ja Wittgensteini vahel: samad ideed, mida esimene neist arendab puhtast uudishimust ja optimistlikust avastus- ja vaidlusrõõmest, on aluseks teise masendav-umbsema tunduval raskel lõplikkusele.

*

Tractatus on tohutul kompaktna ja sisukas raamat, kus pealegi veel vaatamata rängele ja lakoonilisele ülesehitusele olulistel punktides esineb ebaselgusi ja mitmetähenduslikkust, mis meelitavad (ehk pigem küll sunnivad) proovima erinevaid tõlgitusvariante. Nii teose sisu kui esitusviisi on sellised, et mitte keegi lihtsal läbilugemisel ilma pikemata, ilma põhjaliku ja üsna vaearikka kaalumise ja mõtlemiseta ei või otsustada, kas ja mis ulatuses, millistel eeldustel ja millises täpsemas mõttes seal esinevad ideed on „õiged“ või „ekslüüdid“. Nende probleemide ümber tiirles suur osa 1930-ndate aastate filosoofilisest diskussioonist Euroopas; ehkki lõpptulemusel *Tractatus* põhiseisukohti ümberlõkkav, on see diskussioon olnud väga viljakas ja peale muu ka esile kutsunud hoomatava standarditõusu, intellektuaalsete nõuete teravnemise kaasaja filosoofias.

Selleks et üldse jõuda vähegi põgusa piltliku esituseni Wittgensteini kesksete ideest, — võiks peaaegu ütelda kinnisideest — mille ümber kõik *Tractatus* mõttekäigud keerlevad, on vahet lihtsaim sellele läheneda n. ö. ajalisel tagurpidi ja esmalt lühidalt vaadelda ühe põhjaneva detaili käsitlust loogika hilisema arengu seisukohalt, s. t. nii nagu see käsitlus välja kujunes umbes 10—15 aastat pärast *Tractatus* ilmumist.

Vaadeldagem mõnda n. n. loogilist antinoomiat, näiteks juba antiigist tuntud „valetajat“: „Kreetalane Epimenides ütles, et kreeta lapsed valetavad alati“, või veelgi lihtsamat lauset: „Ma valetan (praegu)“. Loogiliselt peab ju iga väide olema kas „tõsi“ või „vale“, vastama tõe või mitte; kolmandat võimalust pole. Kui mu lause on „tõsi“, siis kehtib see, mida lause väidab; järelikult ma niisiis valetasin, öeldes et ma valetan, aga seega ka, valetades, et ma valetan, rääkis hoopis tõtt ja ei valetanudki. Minu lause „tõeväärtus“ (kas tõsi või vale) lükkab ümber mu lause sisu, ja vastupidi. On üsna loomulik nõuda,

et kasutuskõlbuliku loogika ise oleks vaba vasturääkivustest ja osutaks mingi võimaluse vältida selliste antinoomiate esilekerkimist; näiteks ei tohiks ühe väite „sisu“ kehtida väite enda kui terviku kohta. Praeguse aja loogika lahendus selliste nõuete suhtes seisneb üldjoontes n. n. meta-loogika mõiste sissetoomises; omadusi nagu tõi ja vale loetakse „meta-loogilisteks predikaatideks“. See tähendab, et otsustamine mingi väite või lause tõe vastavuse või mittevastavuse üle toimub radikaalselt erineval abstraktsuse tasemel, hoopis „eri keeles“ (meta-keeles) kui see keel, mida kasutab vaadeldav lause ise. Tõe ja vale üle otsustamiseks (ja ka paljude muude abstraktsete mõttekäikude puhul) oleme n. ö. sunnitud astuma „objektikeelest“ välja uude ja avaramasse „süntaksi-keelde“, kus eelmise keele lausete vormiliste omaduste vaatlus või näit. võrdlus lause ja tõeluse vahel üldse võib aset leida. („Ma valetan“ ei ole selletõttu üldse loogiliselt korrektne „lause“, kuna ei selgu, millise väite kohta ta on lausunud ning kuna on ilmne, et ta ei saa kehtida iseenda kohta.)

Eritlemine keele ja meta-keele vahel, s. t. tõdemus keelelise kujutamise juures paratamatult esinevast erinevate abstraktsioonitasetega „keelte“ hierarhisest astendusest, oli epohhiloova ulatusega avastus. Peamiselt kahe geniaalse loogiku, austerlase Gödel'i ja poolaka Tarski algatusel (umbkaudu a-st 1931 alates) selgitati ja tõestati rida olulisi iseärasusi vormaliseeritud süsteemide ja nende struktuuri kirjeldavate meta-süsteemide vahekorras: keeled on põhimõtteliselt „lahtised süsteemid“ selles mõttes, et mingi keele meta-keel (ehk selle keele „loogiline süntaks“) peab olema oluliselt avaram ja rikkam algkeelest. Tõestati, et on võimatu konstrueerida „finitset meta-keelt“; see tähendab, et näiteks aritmeetika „meta-keel“, mis sisaldaks kõik vajalikud kontrolli- ja tõestusvahendid, reeglid, definitsioonid jne. aritmeetika kui formaalse aksiomaatilise süsteemi täielikuks kirjeldamiseks, peab sisaldama oluliselt „rohkem“ matemaatikat kui aritmeetika ise. Piltlikult väljendades tõestasid Gödel ja Tarski, et kui keelt vaadelda mingi piirkonna „pildina“, siis omakorda „pilt sellest pildist“, pildi enda kirjeldus väljaspoolt, peab olema avaram kui pilt ise; ta peab sisaldama midagi muud peale eelmise pildi, nii

et vähemalt eelmise pildi „raam” järgmisele pildile ära mahub — sest muidu polekski ju tegu „pildiga pildist”, vaid pelga „teise eksemplariga” samast pildist.

*

Olles ülaltoodud kiirskitsiga *Tractatus* autori seisukohast heitnud pilgu tulevikku, „keelte hierarhia” printsiibi kehtestamise osas, võime nüüd Wittgensteini kesksel ideel iseloomustada kui paradoksaalset üritust, iga hinna eest (— ja hind osutus äärmiselt kõrgeks!) mööda pääseda sellesama keelte hierarhia jaatamise vajadusest. *Tractatus*e eessõnas ütleb ta, et ta sihiks on olnud, . . . tõmmata piir mõtlemisele, ehk pigem: mõtete väljendusele. Sest selleks, et tõmmata piiri mõtlemisele, peaksime saama mõelda mõlemal pool sel piiri (peaksime seega saama mõelda seda, mida mõelda ei saa)”. Idee, et „mõtlemise piirkond” võibolla on piiramatult avar, näib temas tekitavat mingit paanikat, mida on tarvis vastustada kõigi vahenditega, kõike oma teravmeelsust mobiliseerides.

Oma „mitte-hierarhilist” ühe-keele-mõtte-maailma üles ehitama asudes lähtub Wittgenstein niisiis tolleaaja edenenuimast loogikast, Frege ja Russellitöödest. Viimase „Principia Mathematica's” oli keelte hierarhia idee juba käegakatsutavas läheduses — nii tema loogiliste tüüpide teoorias, mis teatud piirides pidi vältima näit. valetaja-tüüpi antinoomiate esiletulekut, kui ka ta õpetuses loomulikest arvudest kui „klasside klassidest”, — väljend, mis ju ilmselt on lähedalt analoogne „pildiga pildist”. *Tractatus*e oma kätte saanud, oli asi Russellile kohe selge, ja raamatu saksa-inglisekeelse rööbiktõlke sissejuhatuses vihjab ta, et *Tractatus*es üleskerkivad raskused oleksid hoopis väiksemad, kui kujutella hierarhilist keelte astmikku, kus „eelmise” keele struktuuri ja abstraktsemaid omadusi (asju, mida keeles ütelda ei saa), käsiteldaks „järgmise” keeles. Sellisest lahendusest ei taha Wittgenstein midagi teada. *Tractatus*e suursaavutuseks jääb loogika seaduspärasuste käsitus üheainsa keele raames. Wittgenstein reageerib loogika „tuletamisreeglite” vastu ning tahab oma kuulsat „pildi-teooria” abil ning üsna peadpöörivalte keerulise mõtteakrobaatikaga näidata, et erinevat tüüpi laused juba oma struktuuriga demonstreerivad nendes esinevaid loogilisi seaduspärasusi;

seadused ise on aga „sõnastamatud”, nende väljütlemiseks peaksime keelest ja seega kogu maailmast „välja hüppama”. Wittgenstein on mitmes suhtes moodsa loogika olulisi teerajajaid (ja raamatuga mis üritab tõestada loogika sõnastamatust!), näiteks *Tractatus*es esitatud n. n. tõefunktsioonide tabelite kujul ülesseadmise meetodiga. Nende tabelite abil saab ülevaatlikult analüüsida keerukate loogiliste vormelite „tõeväärtusi” olenevalt vormelis esinevate osa-lausetega „tõeväärtustest”. (Analoogsete ideedega tegeles küll samal ajal teisi loogikuid). Olulisi rolli hilisemas arengus on etendanud ka Wittgensteini vaated n. n. identselt õigetest vormelitest, milliseid ta nimetas „tautoloogiateks” („nad ei väida midagi maailma kohta”).

On ekslik arvata (nagu seda tihti on väidetud), et Wittgensteini „hirm” keelte hierarhia idee ees oleks järeldus tema pildi-teooriast, s. t. vaatest, et keel sõnasõnalisel tähenduses on tõeluse pildiks, — sest nagu juba nägime, on just sellise pildi-teooria puhul see mõte äärmiselt lähedal, et kui lause on tõeluse pilt, miks siis ei võiks sellest pildist omakorda pilte kujutella. Wittgensteinil olid tegelikult kõik eeldused saada keelte hierarhia idee teostajaks, aga ta hülgas need võimalused meelega. Pildi-teooria on sellega võrreldes juba sekundaarne, olles olulises osas Russellilt üle võetud täpsem sõnastus igivanast vaatest keele ja tõeluse „korrespondentsist”, s. t. et lause ja välise tõiga vahel valitseb otsene ja samm-sammult jälgitav isomorfia. Wittgensteini ühe-keele-astme-idee tõttu on tema pildi-teooria kujundus muidugi vastavalt eriskummaline, ja seal valitseb absoluutne lõhe selle vahel, „millest saab rääkida” (millele saab nime anda), ja mida saab vaid „näidata”. Teiseks eriskummalisuseks on, et kuna Wittgensteini ei huvitanud tõeluse täpsem loomus (selle uurimise jättis ta teadustele, füüsikale ja psühholoogiale jne.), vaid seda edasiandev keel ning selle piirid, siis on pildi-teooria nii esitatud, et tegelikust tunnetusteoreetilisest seisukohavõtust on täiesti vaikides mööda mindud. Iga mõttekas lause on lauset moodustavate „elementaarlausete” tõefunktsioon, tähendab vormiliste-loogiliste operatsioonide kaudu taandatav kindla arvu elementaarlausete peale; need elementaarlausel omakorda on otseselt võrreldavad tõelusega, lihtsate tõeliste tõikade „pildid”

või nimed, millele „tõsi” või „vale” on otseselt nenditav. („Elementaarlause on omaenda tõefunktsioon.”) Kõige selle juures on jäetud lahtiseks igasugune „elementaarlause” lähem määratlus. Tõeluse ehituskivid on lihtsad ja jagamatud ja otseselt sedastatavad; keele algsõnad on nende ehituskivide „nimed”, nende isomorfseid pildid. „Ütelda” saab ainult üsna rangelt piiritletud empiirilisi väiteid, „loodusteaduste lauseid”, aga hoopiski kitsamas ulatuses kui see tegelikult empiirilistes teadustes toimub. (Kõik muud „laused”, mis selle range reegli alla ei mahu, kuulutab Wittgenstein armutult mõttetuks nonsensiks.)

„Viini ringkond”, 1925 paigu Moritz Schlick'i eestvedamisel koondunud uuenduslik-radikaalne filosoofiline rühmitus, leidis *Tractatus*est viljastavat inspiratsiooni (metafüüsika kummutamine, rea klassikaliste filosoofia probleemide tühjades mõtte-ebarditeks tunistamine, keeleliste väljendite loogiline-kriitiline analüüs). *Tractatus*e õpetusele lausetest tõefunktsioonidena elementaarlausetest andis Viini ringkond konkreetse tunnetusteoreetilise tõlgituse: iga lause, mis taotleb empiirilist reaalsisu, peab olema otseste nendingutega (kas „protokoll-lausetena” või ka meeltetaju andmetena) tõestatav või kummutatav. See äärmuslik empirism („loogiline uuspositivism”) osutus peatselt paikapidamatuks. Ilmnes, et „nimede andmise” protsess on äärmiselt keeruline ja et elementaarlause mõistele reaalse vaste leidmine on seotud põnevate ja kaugeleulatuvate probleemidega; nende küsimuste lähemast väljaselgitamisest arenes „loogiline empirism”, 1930-ndate aastate suur intellektuaalne seiklus. Wittgensteini isiku ümber tekkinud kitsam imetlejate ring süüdistab praegugi veel Viini koolkonda *Tractatus*e mõtete võltsimises. On siiski üsna kindel, et loogilised empiristid (Carnap, Popper, Kaila j. t.) võtsid sealt kõik, mis võtta oli, ning et ilma lähema tõlgenduseta jääb õpetus elementaarlausetest täiesti õhku rippuma.

*

*Tractatus*e kinnise umbsõlme lõplikuks silmuseks on anti-hierarhilisest ühe-keelelaseme seisukohast johtuv järeldus, et *Tractatus*e enda laused ilmselt kuuluvad selle hulka, mida tegelikult keeles ütelda ei saa; Wittgenstein on sunnitud tõdema, et *Tractatus*e väi-

ted on illegitiimne nonsens: „Minu laused seletavad selle läbi, et see, kes mind mõistab, lõppeks tõdeb mu lausete nonsenssuse — kui ta on astunud välja nende kaudu, nende najal, nendest mööda. Ta peab niiõelda redeli ära viskama, kui ta selle abil üles on roninud. Ta peab need laused ületama, siis näeb ta maailma õieti. Millest rääkida ei saa, sellest peab vaikima.”

„The rest is silence”, niisiis, jääb *Tractatus*e sügavalt ebarahuldavaks lõpptulemuseks (ebarahuldavaks igal muul juhul, kui see väide mitte nagu „Hamletis” ei tule surija huulilt). Ja pealegi on see „rest” ääretult suur. *Tractatus*e rootsindaja Wedberg näitab, et Wittgenstein kasutab nonsensi mõistet vähemalt kahes eri tähenduses, „lihtlabases” mõttes (näit. lihtne mõttetud nagu „Sokrates on identne”) ja „kõrgemas”. Kõrgemat liiki nonsens on peale *Tractatus*e enda lausete kõik see, mis küll võibolla eksisteerib (müstitsism, jumalus, eetika), mis aga Wittgensteini keele ühetasemelisuse tõttu peab maailmast välja jääma, n. ö. vormilistel põhjustel, või ka ilmselt põikpäisusest. Wittgenstein ütleb näiteks: „Su vaatepiir võib olla kuitahes avar, aga omaenda silma sa ei näe.” (Aga peegliga näeb.) „Lubatava” keeletarvituse piirkond jääb Wittgensteinil liialdalt kitsaks, samal ajal kui kõige abstraktse (näit. ka *Tractatus*e kõrgeastmelise loogika) „illegitiimseks” kuulutamine peale ähmaste süütunnete äratamise oma jälgijate juures teeb kogu tema pildi lihtsalt tõelusele mittevastavaks. Kuna ju abstraktsetest asjadest ilmselt saab rääkida, siis peab seda ka „tohtima”. Samal ajal ilmneb ka, et just *Tractatus*e vaadete paradoksaalsus koos mitme põhimõiste sugestiivse mitmetähenduslikkusega („elementaarlause” jm.) teeb raamatust suurepärase „koani” (Zen-buddhismi mõistes).

*

Wittgensteini edaspidisest elukäigust võiks nimetada, et tema maailmast ja filosoofiast pöördumine ei kestnud kaua, kuigi ta hiljemgi elas läbi „vaimse paigaltammumise” perioode. Igatahes on ta 1929 tagasi Cambridge'is, kus ta Russelli ja Moore'i vahetult saab *Tractatus*ega doktoriks ja uurimistipendiaadiks ülikooli juures, hiljem koguni Moore'i professuuri pärijaks. Sellel perioodil arendab ta läbinisti uue, arutleva filosoofia, mis on mitmes suhtes *Tractatus*e otsene

vastand — keelt ei võeta enam tõeluse „pildina” vaid vaadeldakse erinevate „keelemängudena”; igasugune huvi loogika „tehniliste” aspektide vastu on kadunud. See suur muudatus oli pettumuseks Russellile, koguni filosoofia reetmiseks. Oma 1959 ilmunud raamatus „My Philosophical Development” leiab ta, et Wittgenstein pidi olema tüdinud tõsisest mõtlemisest ning leiutas meetodi mis pidi tõsise mõtlemise tegema tarbetuks filosoofias. Wittgensteini enda seisukohalt tundub, et ta edaspidigi vaatlus filosoofiat mingi haigusena, ebateadusena väljendamatudest asjadest, millest inimesi oleks vaja eemal hoida või koguni eemale peletada, — ning tõesti üritas kujundada mingit „ohutut” ja triviaalset filosoofeerimist.

Ometi õnnestus Wittgensteinil oma erandliku isiksusega paeluda suurt ringkonda asjahuvilisi, ta „võrgutas” ära terve generatsiooni inglise filosoofe. Tema hilisema mõtlemise ümber tekkis uus ja loogilise empirismi suhtes vaenulik koolkond (praegu kummali-

sel kombel käibel Oxfordi-filosoofia nime all). Pole igatahes esile tulnud asjalikke argumente, mis oluliselt kõigutaks Russelli kiibestunud hinnangut. Wittgenstein ei talunud õpetegevusega seotud vaimset pinget rohkem kui sporaadiliselt. Ta lahkus Cambridge'i professuurilt enneaegselt 1947 ning suri 1951 vähktõppe. On raske vältida muljet „isikukultusest” tema hilisema õpetajategevuse ümber: ligipääs tema loengutele oli piiratud, ülestähendus loengutele peeti usalduslikeks ega antud igähele lugeda; nii *Traktatuse* kui posthuumselt avaldatud hilisemate tekstide ainuõige tõlgendamise eest valvavad ustavad jüngrid, kes väljaspoolseisjate tõlgenduskatseid eitavad ja tagasi lükkavad. Elujõulisema osa euroopa filosoofidest (nende hulgas ka Carnapi ja Tarski) peletas Hitler Ameerikasse. Allesolevate hulgas võib kohati ikka veel märgata inimese mõju, kes oma vaated ja õpetused kujundas peamiselt võitluses oma isiklike hingehädadega.

Max Lasberg

ERVIN PÜTSEP

ESIMENE POOLSAJAND EESTI KUNSTINÄITUSI

Eelmise sajandi lõpul oli võimatu kõnelda korrapärasest eesti kunstielust, kuna puudusid selle kandjad. Ants Laikmaa (Hans Laipman) on hiljem¹⁾ iseloomustanud seda olukorda: Ei olnud siis meil veel rikkaid tohtreid, polnud insenere, arhitekte ega advokaate, kellel sajatuhandelised maad või majad ja kes vahel ka kunstile „ohverdavad”... Polnud „Eesti kunstitempleid”, polnud Eesti linnu, linnavalitsusi, kes oma kodasid või avalikke aedu oleksid mõtelnud kunstikujudega kaunistada.

Ka kunstnikest võis juttu olla piiratult, sel määral, kuidas nad pidasid end eesti rahva liikmeiks. Nende kunstnike omavahelisest sidemetundest tekkis üsna pretensioonitu kunstiatmosfäär, mille aktiveerimisel oli otsustav osa 1899. a. kodumaale asunud Laikmaal.

Tooaegne eesti kunstnikkond oli mitmesse maasse laiali paisatud, vaid vähesed tegutse-

sid kodumaa pinnal. Iseseisvaist kunstinäitustest Eestis oldi kaugel.

Neil aasta'il olid üksikud katsetajad käsitöölised-maalijad muude võimaluste puudumisel saatnud oma töid nii Tartu, Tallinna kui ka teistele põllumajandusnäitustele väljapanemiseks peenema näputöö hulka. Piiratud ulatuses oli eesti kunsti tutvustanud juba 1890-date aastate alguses F. Wassermanni raamatukauplus Tallinnas näidates oma aknal muu seas Amandus Adamsoni töid²⁾. 1898. a. olid Adamsoni teosed Kalevipoeg ja Sarvik ning söögilauakaunistus Tallinnas väljas. 1900. a. Oleviku teises numbris kirjutab A. Laikmaa „tuttava Eesti kunstniku kujurajaja hra A. Adamsoni kõige uuemate kunstisünnituste näitusest Tallinna maakonna muuseumis”³⁾, kus ta esines alates 1896. a.

1903. a. korraldas Ants Laikmaa Tallinnas, Provintsiaalmuuseumi ruumes oma õpilaste tööde esimese, ligi 200-numbrilise, näi-

tuse, mille kohta Tallinna mõjukaim leht „Teataja” avaldas Mihkel Martna sulest pikema ülevaate, tõstes esile lootusiandvana ühe meie paljudest varalahkunud annetest — Aleksander Uuritsa⁴⁾).

Esimese korrapärase näituseni jõuti siiski alles järgmisel aastal. 1904. a. Tartu põllumajandusnäitusele näis nii palju töid kogunevat, et näituse juhtkond pidas vajalikuks kunsti osakonda muust lahutada ja talle senisest erinevat iseloomu anda. Kujunes, ka edaspidiseks, et Tartu oli keskuseks, kus kõigi teiste ideeliste ja vaimsete ürituste kõrval ka kunst võttis enda kätte kaaluvama osa kui Tallinnas⁵⁾. Asjaarmastajad jäeti kõrvale. Ruum anti peagu täielikult vanema põlvkonna kunstnike Johan Köler — Viljandi, August Weizenbergi, Amandus Adamsoni, Karl Maybachi või nende jälgendajate tööde esitamiseks, kellelele lisandus nooremaist K. A. Hindrey ja veel mõni teine.

Koos Bernhard Lindega⁶⁾ võib seda esinemist pidada pöördeliseks selle poolest, et siin astusid nii lahkunud kui elavad kunstnikud esmakordselt kontakti oma rahvaga. Kogu nende senine kunstilooming oli kuulunud võõrastele, mitte rahvale, kelle keskel nad olid võrsunud, kuna see rahvas polnud veel jõudnud arusaamiseni kunstivajadusest vaimses arengus ega võimaldanud seda ka majanduslikud eeldused.

Seltskonnategelase ja oma rahva käekäigu vastu huvitud ja Johan Köleri kõrval kuuldi nüüd esmakordselt laiemas ulatuses eesti maalijaist Maybachist ja skulptorist Amandus Adamsonist.

Näitus peeti põllumajandusnäituse kõrval vaevalt kaks aastat tagasi valminud Eesti Üliõpilaste Seltsi majas, uutes, kõrgetes, valgetes, avarates, ilusasti sisse seatud ruumides, mis näis päris saksa toana saunatarede kõrval⁷⁾.

B. Linde on avaldanud oma mälestusi sellest näitusest: On jäänud püsima kuni tänapäevani, kuis tol ajal suhtus väljapanekuisse näitust külastav enamasti täitsa juhuslik vaatlejaskond. Tuldi, vaadeldi nagu poolesti kohusetundest neid pilte ja maale, küllalt algelisi, aga just selle tõttu ka „arusaadavaid”, kohaseid oletatavasti mitte midagi näinud publikule. Lasti silmad otsivalt ringi käia ja usaldati viimaks küsidagi: „Aga kus siis loomad on?”⁸⁾

Pildid ostjaid ei leidnud. Ka näituse kaja ajakirjanduses jäi väikeseks. Küll aga varas-tati juba sellelt esimeselt näitusest mingi tar-beese. Kujutava kunsti toodete varguseni küünis meie vaatlejaskond alles hilisemal kunstinäitusil⁹⁾.

Kaks aastat hiljem, 1906. a. korraldati jäl-legi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituse kunsti ja kunstkäsitöö osakonnana, nn. eesti kunsti esimene üldnäitus, kus eelmisel näitu-sel esinenud nimekamaile lisandus Ants Laik-maa. Kristjan Raud võttis osa näituse korral-damisest, kuid ei pannud välja ühtki oma töödest.

Samal aastal korraldavad vennad Paul ja Karl Burmanid oma tööde näituse Tallinnas.

Ja jälle kaks aastat hiljem toimus Tartu põllumajandusnäitusel eesti kunsti tutvusta-mine, teiste hulgas sai vastava diplomi ja 40-rublalise auhinna „maalimise tööde eest” A. Uurits¹⁰⁾.

1909. a. toimus Noor-Eesti, eriti Nikolai Triigi algatusel ja Eesti Kirjanduse Seltsi ametlikul korraldusel näitus, milles ilmn-es vahepeal aset leidnud eestlaste vaimse enese-kindluse ja majanduselu tõusu tulemusi, ka arvukama huvilistekogu siirdumine kunstnike kutse poole. Tartu eesti erksam intelligents ja õppiv noorsugu elas sel ajal üsna kenakesti helkima lõõnud kunstitähe all¹¹⁾. Esmakord-ne oli nii ülesandelt kui tehnikalt Triigi poolt linooli lõigatud näituse plakat¹²⁾.

Astudes nüüd teadlikult eesti kultuuriellu sai uus kunstnikepõlv heatahtlikku, isegi heakskiitvat suhtumist ka neilt, kes noore-maid kirjanduses olid teravasõnaliselt arvus-tanud. Jaan Tõnisson pühendas kunstiküsi-mustele terve juhtkirja „Postimehes”, kus pealkirja all „Hulgani” kutsuti üles hulgan-i kujutavat kunsti toetama¹³⁾. Säärane teema käsitus mitmekülgse poliitikamehe, pea ainu-mööduandva publitsisti poolt näitab näituse elamusjõu suurust. Ühes teises „Postimehe” numbris nõutakse: Kunst peab meil rahva-kunstiks saama, mis oma küünlavalgust kuni vaeste saunameeste seintele laseb paista¹⁴⁾. Töid olid välja pannud: Peet Aren, Birken-feldt, Šveitsis elav, eestlusele lootusetult ka-duma minev H. Hinderkson (Hinrikson), Alfred Kivi, Jaan Koort, Kompus, Johan Köler, O. Krusten, Ants Laikmaa, R. Lepik, Elmerice Meyer, Konrad Mägi, Eerik Ober-man, A. Pillart, A. Promet, E. Põlendik,

Kristjan Raud, Paul Raud, J. Rebane, August Roosileht, Anna Sonne, Aleksander Tassa, Nikolai Triik, Valentina Grekova-Triik ja Aleksander Uurits ning kunstkäsitöid pr. Aras ja Juuli Suits.

Näitus, mis õnnestus ka majanduslikult, viidi edasi Tallinna, Valka ja Pärnusse, saavutis, mida tolle aja taustal tuleb hiilgavaks pidada. Ajalehed kirjeldasid peagu iga vasaarahoopi, mis näitusel sündis. Aga just see suur vaimustus oli kahtlane, kirjutas Jaan Vahtra seitse aastat hiljem Peterburis „Pealinn Teatajas”. Seltskond, kellel kunsti põline, järkjärguline arenemine ühe rahva juures tundmata oli, ootas üleöö imesid. Vaimustusetuli põletas kuivanud koore pooltoore puu ümbert ära ja . . . kustus¹⁵).

Tallinnaski saavutas näitus suurt tähelepanu. Müüdi 3104 pääsetähte, neist 463 lastele¹⁶). Tallinna näituse korraldamine dr. J. Luiga vastutusel toimus läbi õige suurte raskuste. Enne näituse avamist oli linna venelast politseimeistrile vihjatud, et näituse väljapanekud on revolutsioonilised, riigikorra kukutamisele kaavitavad. Politseimeister käiski kunstisaalis, kuid jättis tema arusaaamisele veidernaljaka näituse keelamata¹⁷).

Neid vihjajaid võib otsida Tallinna Eesti Kunstiseltsi ümber koondunud kunstnike-joonistusõpetajate hulgast, kes tekitasid ka vaidlusi kunstiküsimusis. Sellesse seltsi olid koondunud peamiselt nn. Stieglitzi koolis Peterburis hariduse saanud. Parun Aleksander Stieglitzi, omaaegse Narva Kalevivabriku omaniku poolt asutatud kool kandis tegelikult Tsentraalse Tehnilise Joonistamise Kooli nime, valmistas ette joonistusõpetajaid ja oli hiljem eeskujuks Riigi Kunsttööstuskooli loomisel. Oma eluvõõraste, iganenud ja pedantsete õpeviiside tõttu oli kool aga üsna kohatu ettevalmistajana loovkunstilisele elukutsele.

Tall. E. Kunstiseltsi juhtivaiks liikmeiks olid: Voldemar Päts, 1878. a. Tahkurannas sündinud ja peale viit aastat Stieglitzi juures joonistusõpetaja Tallinna keskkooles. Osvald Jungberg, 1881. a. Tartus sündinud, samaaegselt Pätsiga Peterburis õppinud ja hiljem mõnevõrra tuntud akti-, portree- ja maastiku-maalijana, ja Alfred Kivi, üks esimesi E. Wiiralti õpetajaid, kelle kohta puuduvad andmed eesti biograafilistes käsiraamatutes. Linde on kirjutanud¹⁸): „Neil kõigil oli taskus joonistajaõpetaja paber ja peas sügav

veendumine, et selle dokumendi olemasolu tagab ka kunstilise loomingu. Nende enda arvates lootustäratavate kunstnike ja noorte diplomiteta, aga julgete ja loovate Noor-Eestile sümpatiseerijate vahel tekkis terav lõhe, mis võttis veelgi teravama kaju, kui Kunstiseltsi inimestega liitus V. Pätsi õemees A. Veiler.”

Nikolai Triik pidi pärast näitust konstaterima: Nagu enne, nii jäid meie kunstnikud ka nüüd seltskonnalaeva parda taha ja meie kunst — ilma kodaniku õiguseta¹⁹).

Näitus tõi esile ka lõhe kaasaegse euroopalise kultuuri õhkkonnas vormunud kunstnikepõlvkonna loominguiliste taotluste ja vanema põlve rahvuskultuuriliste ideaalide vahel, mida selle juhtkond oli fikseerinud siiras usus nende ainuõigusse ja vaidlematusse. Jaan Tõnisson oli nõudnud „Postimehes”²⁰), et kunst olgu ka rahvapärane kõige laiemas tähenduses. Üks Noor-Eesti doktriine aga kõlas — rahvakasu asemele kultuurikas ja Jaan Oks oli sõltumatu kunstiloomingu nimel deklareerinud: Kunst on see ainukene, keda teenides inimene häbi ei tunne. Hinnad odava ja rahvalikult-suupärase kunstiloomingu vastu seadsid Triik ja teised mõttekaaslased omapoolse ideaalina suure eesti rahvakunsti, mida peaks mõistma kui rahvakunsti.

Vastavalt neile kvaliteeditaotlustele ja tarmukas võistlusinnus kuulutas Noor-Eesti juba väheste kuude järel 3. eesti kunstinäituse 1910. aasta sügiseks. Osavõtt anti põhimõtteliselt vabaks kõigile, kuid rõhutati tiheadat sõela valikul, mille lõpuks teostas komisjon koosseisus K. Burman, K. A. Hindrey, J. Koort, Kr. Raud ja N. Triik.

Tallinna Eesti Kunstiseltsi tegelaskonnale tähendas see zürii peagu kindlasti suletud ust — ei olnud ju seal peres ühtki tõelist kunstnikku, ühtki meest, kelle võimed tõusnuks märgatavalt kõrgemale diletantismi tasemest²¹). Näitusele mittepääsemise tähendamaks igasuguse osatähtsuse kaotamist eesti avalikul kunstifoorumil. T. E. K. otsustas korraldada oma näituse enne noor-eestlaste ja nende kaaslaste näituse Tallinna jõudmist. Tallinna E. Kunstiseltsi tegelased astusid nüüd veel teravamalt välja kui eelmisel aastal, levitasid isegi teateid Noor-Eesti näituse äräjäämise kohta, mille tulemusena saadi Kunstiseltsi näitusele Noor-Eesti rühmast Jaan Koort, uutena Peet Aren, August Jan-

sen, vennad Burmanid ning vanameistrid Adamson ja Weizenberg. Luba küsimata pandi välja töid välismaal viibivalt Laikmaalt.

Noor-Eesti näituse vastane ringkond tugenes väga märgatavalt peale seda kui „Tallinna Teataja” avas oma veerud Noor-Eesti näituse ja üldse uemate kunstitaotluste mahategemiseks. Nii pole midagi imestada, kui detsembris Tallinna jõudnud enamvähem homogeense iseloomuga, impressionismile rajatud või sellest väljakasvanud kontseptsioonile toetuv manifestatsioon, mille tugevamad kandjad olid Triik, Mägi, Koort, Burmanid, Uurits ja Grekova-Triik, ei saavutanud poolteki Tartu edust²²), kus kõige kiuste müüdi maalinguid 2000 rubla eest²³), kuigi juba Tartus oli „Postimees” rünnanud püüdlusi „herrasemisuse suurtsugutseva kildkondluse” suunas²⁴). Publik killustati virila ja pahatahtliku propagandaga. Kunstiseltsi liikmed tegid muuseas kollektiivselt Otto Brinkmani nime all „moderni kunsti”, et teisi väljapanejaid kentsakasse valgusse seada²⁵). Kuigi Kunstiseltsi ringkonnad pikemas perspektiivis ei suutnud tõkestada uema kunsti mõistmise edukäiku, saavutati seda, et kunst kisti maha sellelt pjedestaalilt, kuhu ärkamis-aegseil meistreil Köler-Viljandiga eesotsas oli õnnestunud seda tõsta. Sellega anti aluspõhja kunstimõnitamisele, tegevusele, mis mõnedes ringides kujunes mõneks ajaks otsekui traditsiooniks.

1912. ja 1913. a. vahetusel esinevad esmakordselt avalikkusele Tallinna Eesti Kunstiseltsi Kunstikursustest osavõtjad. Näitus leidis arvustajate poolt väga jahedat vastuvõttu²⁶). Noor-Eesti korraldab näitusi Tartus 1912. ja 1913. a.²⁷).

Kui esimesed näitused Tallinnas leidsid aset rohkem juhuslikult, siis 1913. a. Börsisaalis korraldatud ühisesinemine on juba süstematiseeritum. Suurem hulk Tallinna kogunenud kunstnikke on esindatud: vennad Burmanid, Peet Aren, August Jansen, Jaan Koort jt. 1915. a. liituvad nendega Ants Laikmaa, August Weizenberg ja Roman Nyman.

1916. a. kunstinäitusel jõudis eesti kunsti arvustus järele kunstiloomingule²⁸). Johannes (hiljem Hanno) Kompus, tolleaegne arhitektuuriteaduskonna üliõpilane Riia Polütehnilises Instituudis, pidas näitusest põhja-

liku ettekande Eesti Kirjanduse Seltsi aasta-koosolekul 1917. a. jaanuaris, mis trükitult ilmus Seltsi sama aasta aastaraamatus. Avalikkus aga näitas edasist paigalseismist. Jaan Vahtra kirjutas juba tsiteeritud artiklis: Meie teeme majanduslikus elus hiiglahüpeid, kuid kunstielus oleme ikkagi justkui Barbarossa unes, ilutunne ei edene.

Tallinna kunstinäitustest, umbes samade, eelpool loeteldud osavõtjatega, peetakse viies 1917. a. Kanuti gildi saalis ja kuues 1918. a. Estonia teatrimaja punases saalis. Viimane avati keiserliku saksa okupatsiooni ajal ja kestis lakkamatult vägede lahkumiselgi. Näituse kõrval kontsertsaalis rivistati Saksa sõdureid, et neile teatada kodumaal toimunud riigipöördest ja eelseisvast kojuminekest. Samaegselt marssisid akende alt mööda marseljeesi laulvad naised²⁹).

1918. a. suvel, juunis, korraldab Petrogradis, Nevski prospektil Jansonini kaubanduskooli ruumes sealne eesti kunstnike selts Lennox oma esimese ja ühtlasi viimase näituse, kus teiste hulgas võtsid maalidega osa A. Adamson³⁰) ja sama aasta kevadel hauda varisenud Peterburis tunnustatud, kuid Eestis peagu tundmatuks jäänud vaikelude maalija Alfred Hirv³¹).

Vahepeal on Tartu kunstielus aset leidnud olulised muudatused Konrad Mäe tükkel kunstiühing Pallas asutamisega, nagu Juhan Nõmmik on ütelnud: kaitseks provintsilinna tagasiikiskuva ja uinutava õhkkonna vastu. Viivitamatult asuti oma näituse korraldamisele ja juba 11. mail 1918 esinesid Gildi tänava muuseumi ruumes Mägi, Vabbe, Tassa, Kangro-Pool, vähetuntuks jäänud Grusit, Modestov ja rakenduskunstnikke. Julius Genss on ütelnud: „See näitus oli nagu vihje enesemääramisele, vahetegemisele akademismiga, kogu pompöösteatraalse ja anekdootilise, jutustava kunstiga”³²). Veelgi enam kui noor-eestlased sirutati kätt kaasaegse euroopa kunsti poole. „Postimees” andis aga näitusele osaliselt teistlaadi hinnagu. Erilise vasturääkivuse kutsus esile kodupinnal täielikult puhkenud Ado Vabbe looming: „Ta teeb kriipse, mis jooksevad kord spiraalides, kord julgeid kurve... aga siiski on kahtlane, kas võib pidada kunstiks seda”³³). Tundub, et selles „Postimehe” kriitikus tekitasid samal näitusel väljapandud padjad suuremat esteetilist vaimustust.

Intensiivistunud vaimuelu taustal — ühing õhutas alati oma sisemise vabameelsusega isikupäraselt loomingut³⁴) — tuldi välja veel teiskordselt samal aastal. Detsembris pani 11 kunstnikku välja 187 tööd³⁵). Esimesel näitusel esinejaile lisaks tulid Vahtra, Aren, Melnik, ainukordselt esinev Einsild, Koguuke töid oli samal aastal lahkunud kunstnik Uuritsalt. Genssi³⁶) arvates oli seegi kord tähelepanuväärne Vabbe, kelle suurt futuristlikku kompositsiooni pidas ta usutavaks, ilma reklaami ja agitatsiooni iseloomuta.

Vaevalt pool aastat hiljem, keset Vabadussõja heitlusi tuli Pallas välja oma kolmanda näitusega, kus näidati ka sõjas langenud noorte talentide H. Lukki ja B. Tomasbergi töid. Hanno Kompus ütles näitust retsenseerides, „Uued ülesanded, uued saavutused. Meie kujutav kunst edeneb ühtesoodu — katsugem pidada sammu³⁷)”.

Noore vabariigi esimene suurem kunstiüritus korraldati juulis 1919. a. Tallinnas. Haridusministeeriumi kunstiosakond, maldamata oodata Vabadussõja lõppu, tahtis anda ülevaadet eesti kunstnike senise loomingu paremikust ja ühtlasi võimalusi järeltuleva tegeviseks kunsti rakendamise kohta iseseisvunud Eestis. Näitus olles mõeldud avaürituseks iseseisvale taideleule Eesti rahvusriigis, oodati selle kohta läbikaalutud sõnavõtte ja seisukohti kogu tulevaseks tegevuseks.

Kaheksale kunstnikule anti võimalus välja panna maksimaalne arv töid — 15 ja sellega tunnustus nende juhtivale kohale eesti kunstis. Need olid Peet Aren, Paul Burman, August Jansen, Jaan Koort, Ants Laikmaa, Konrad Mägi, Kristjan Raud ja Nikolai Triik. Juhtivale rühmale lisandus rida nooremaid, nende hulgas Vabbe ja esmakordselt esinev Eduard Wiiralt, kellelt oli ka näituse plakat värvilises linoollõikes ja kataloogi kaane kaand ühis ja akvarellis.

Haridusministeeriumi ausatahtlised soovid tulid aga ajal, mil õhk oli täis igasuguseid uusi, murrangulisi, revolutsioonilisi aga ka kenitlevaid, poseerivaid ideesid ja seisukohti. Tsaariaja pärandina oli säilinud instinktiivne eelarvamus kõige kroonulise-riikliku vastu ja nii oli ka mõistetav, et arvustajaskond lähtus seisukohtadest, mis olid alles kujunemisel või ühiskondlike-kunstiliste murrangute mõjul, isegi väiklasemate motiivide tõttu andsid hin-

nanguid, mis teissugustes oludes jäänuksid andmata.

Eriti näitusekorraldajate poolt esiletõstetud meistrid said otse hävitavat kriitikat. Kunsti vaba arengu nimel üteldi seda sündivat, tegelikult rohkem vahest vanade-noorte igavese vastuolu tõttu. Kuldne kolmnurk — Laikmaa, Raud, Triik — sai „ahtraks jäänud vanahärrade” nimetuse³⁸), kuigi Triik oli vaid kolmekümnendate aastate keskel. „Päevaleht” kirjutas juba varemini näidatud Peterburi ja Müncheneri loomingu uuesti näitamisel Kristjan Raua puhul: Tal on viisiks oma mõtteid rohkem iseendale või väikesele arvule üles märkida, näidata, et tal anda on, kuid väljatöötamist, lõpuleviimist ei armasta. Raua eest hoiatati noori kunstnikke kui rotikihviti eest. Rasmus Kangro-Pool arvas „Postimehes”³⁹), et kunsti sündimises võib lootsi panna ainult veel nooremale põlvele. August Alle kirjutas „Sotsiaaldemokraadis”⁴⁰): Vanade meistrite tööd oma piinliku väljatöötamise ja looduse kopeerimise tehnikaga suurt midagi ei ütle.

Rudolf Parise järgi⁴¹) keskendus kogu tähelepanu sel näitusel Ado Vabbe suurte lõuendite ja väikeste joonistuste ümber ja August Gailit kirjutas „Postimehes”: „Ärge kartkem tunnista: kõik see paraad oleks liiga igav ja ametlik, kui mitte Ado Vabbe selles kirjus eshelonis kaastegev poleks. See kirglik kornet, kes sammub tantsides esheloni ees ning pillub lilli ja suudlusi igale poole. Kes joob elu kui viina ning paneb purju ka teisi. Kes kasvanud Itaalia sinise taeva all, millest hõõguvad ta pronks-punased põsed.”

August Alle pidas „Sotsiaaldemokraadis” näituse chef-d'oeuvre'iks Uuritsa Mulatipoisi, mis tol ajal kuulus dr. J. Luiga kogusse⁴²). Et nii Vabbet kui ka Uuritsat kõrgelt hinnati, on täiesti õigustatud ja mõistetav, kuid seniste hinnatud tegelaste ümberkatalogiseerimine tuli meeleväldelt ja loogikavaeseltki. Selle mõnevõrra mõistatusliku sammu motiividele annab selgust Alle artikkel viisi aastat hiljem „Loomingus”⁴³): „Sellel mahategemisel olid ka omad põhjused: juba näituse korraldamisel tuli ette kokkupõrkeid ja hõõrumisi vanema ja noorema põlve edustajate vahel. Siis otsustasime meie Gailitiga mõned kunstikindralid reameesteks lüüa, et

sellega uuele kunstivoolule aidata omale elu-õigust võita, kuna ta meie kirjanduses oli end juba maksma pannud. Et Triigile ja veel mõnele teisele sai selle juures ülekohut tehtud, on ka fakt."

Kuigi nende arvustajate motiivid võivad inimlikult mõistetavad olla, kujunesid avaldatud hinnangute tagajärjed raskemateks, kui kirjutajad ise olid oma nägemise õhinas arvata võinud. Armin Tuulse⁴⁴) nendib, et

niigi hõre näituspublik löödi väga suurel määral ebakindlaks ja Alfred Vaga⁴⁵) arvas alandati niigi mitte kuigi suurt lugupidamist ja huvi kunsti vastu, mis ju alles olid kujunemas ja kindlamat iseloomu võtmas selle esimese löögi järel, mis meie tärkavale kunstikultuurile andis Tallinna Eesti Kunstiseltsi tegelaste rünnak Noor-Eesti kunstnike-rühma esiletõusul.

Järgneb.

MADIS ÜURIKE

KUNSTNIKU SISEMISEST TUNGIST

Erik Haameri varabommikusi piibtimisi

Eesti rahvuseepos „Kalevipoeg” on ilmunud mitmes trükis ja mitme kunstniku illustratsioonidega. Eesti iseseisvuseajal oodati neid illustatsioone pikka aega Kristjan Raualt, mis ka lõpuks raamatuaasta „Kalevipojas” ilmusid. Paari aasta eest ilmus kodumaal uus „Kalevipoeg”, seekord seal premeeritud kunstniku Evald Okase illustratsioonidega. Ka paguluses on ilmunud „Kalevipoja” uustrükke, ja isegi kaks ja mõlemad Orto kirjastusel, esimene Kristjan Raua raamatuaasta illustatsioonidega ja teine uute joonistega Erik Haamerilt.

Istume Erik Haameriga varasel hommikutunnil ja jutleme. Kõik, kes tunnevad Erik Haameri, teavad, et see võtab aega, enne kui Haamer hakkab jutustama, kuid kui see ükskord sünnib, siis on seda lausa lust kuulata — olgu need siis jutud ruhnulastest, läänearanniku kalameestest või tõsised eluprobleemid. Meie oleme jõudnud nii kaugemale, et mina küsin ja Haamer jutustab. Täna tunnen esmajoones huvi selle vastu, miks on Erik Haamer oma motiivistikus suhteliselt nii palju valinud ürgselt eestilikku, muinas-aegset kangelast, rahvuslikku protesti ja ka ajakohast rahvuskaslaste saatuse kujutamist. Ja Erik Haamer jutustab:

Mul on vähe olnud tellitud töid. Olen ikka töötanud iseseisvalt ja vabalt, ise välja mõtelnud oma motiivistiku ja loonud sellele kujutluse. Miks ja kuidas see on tulnud?

seda on raske seletada, see on olnud mulle loomulikuks nähteks, et olen eestlane ja tunnen kaasa eestlaste muredega. See on samasugune loomulik nähtus, nagu ma elan, süön ja magan. Ja et siis midagi näidata, midagi kujutada, seda olen teinud oma sisemise tunngi mõjul. Juba minu kasvatus on selline sellest ajast kui vanaema Saaremaal jutustas mulle eestlaste orjapõlvest, sellest ajast kui ise lugesin Eduard Wilde jutustusi vanadest aegadest nagu „Mahtra sõda” jt., ja ka sellest ajast kui minu kadunud naise vanaisa oli mõisnikule ütelnud, et „kuulda on, et neegritele kuulutatakse priiust, aga meie peame mõisat edasi orjama” ja mille eest ta sai mõisas peksta. Kui praegu ütleks üks eesti talumees „et praegu antakse neegritele priiust, kuidas on meiega” — siis oleks see mäss. Kui varem olid priiuse küsimused individuaalsed tunded, siis nüüd need puudutavad kogu rahvast. Ja need ühelt poolt vabaduse püüded ja teiselt poolt orja-aeg, need on mulle isiklikult väga palju mõjunud. Need küsimused ei ole mulle olnud nagu paljudele teistele ajalooline fakt, vaid see on olnud otsene inimlik ülekohus, mille vastu olen olnud sunnitud reageerima, kuid loomulikult omal viisil. See on mulle olnud s i s e m i s e k s t u n g i k s, minu tahte, minu soovi, minu protesti, alanduse ja ka viha väljendajaks. Tunneme näiteks Nikolai Triiki sümboolistlikke maale nagu „Orjade tants” või

„Ulguv koer” ja teame kõik, et need on tingitud kunstniku sisemisest tahtest, väljendavad kunstniku mõtet ja protesti. Kas kõik teised seda niiviisi mõistavad, see olgu nende asi.

Kui minna nüüd minu loomingu juurde, siis võtame esialgu „Kalevipoja” illustratsioonid. Ka need on loodud sisemise tunge mõjul. Töötasin nende juures üle kahe aasta ja valmistasin üle 20 joonise, mis küll kõik ei leidnud kirjastaja poolt heakskiitmist. „Kalevipojas” on ju nii palju inimlikku, seal on nii palju ülekohut, mis kutsub välja inimlikud ja humaansed reaktsioonid. Nendes joonistes on peidetud väga palju sümbolikat, seal on mustad jõud, karikatuurid ja paroodiad meie vaenlastest ja vastastest. Mind on alati imponeerinud eestlase ürgne elujõud, rahu ja õigluse tunne, ja seda olen püüdnud kujutada. See äratundmine nagu oli mulgil, kui ta 1940. aasta sügisel peale talu natsionaliseerimist ütles „om ükskõik, kelle käes talvel maa om” on olnud mulle juhtmõtteks. Nii on ka minu „Kalevipoja” lõpuvinjetiks tamm murtud ladvaga, kuid puu kasvab ikkagi.

„Kalevipoja” illustratsioonid valmistasin paguluses, kuid juba rasked olukorrad kodumaal sundisid mind omal viisil protesti avaldama, omal viisil karjuma ülekohtu vastu. Nii näiteks aastal 1939, kui venelased tulid baasidesse ja rahvas kihutati kodudest, siis tundsin selle vastu tahet protesteerida. Ja nii sündis ilma igasuguse tellimusega, õieti vastupidiselt sellele, õlimaal „E v a k u e e r i t a v a d”, mis oli väljas 1940. aasta alguses Tallinna kunstihoones ja omandati Kunsti Sihtkapitali valitsuse poolt. Seal oli minu kandvaks mõtteks, et „linnul pole pesa” ja nii polnud ka nendel inimestel oma kodu. See pilt kujutas isa, ema ja poega, oma kodust väljaetud perekonda vene sundiva jõu mõjul. Ma usun, et sellest peaks olema re-produktsioone ka paguluses.

Peale esimest vene okupatsiooni tuli uus okupatsioon, saksa oma. Ka see tõi mulle protesti tunge ja ma maalisin kaks maali, mis olid väljas saksa okupatsiooni ajal Tallinna kunstihoones näitusel. Need olid mõlemad tolle aja kohta skissiliselt maalitud ja vähe-maformaadilised. Üks neist kandis pealkirja „T e e n d j a” ja see kujutas üht maameest,

kes seisis mõisa värava kõrvale, ta oli teelt kõrvale astunud ja hoidis mütsi peos. See maal oli minu reaktsioon sellele, et balti parunid tulid tagasi härradeks Eestimaaale.

Teine maal kandis pealkirja „I s a j a p o e g” ja kujutas üht resigneeritud ilmega isa, kes oli teel oma kisendava pojaga tööteenistusse, sakslaste tööteenistusse. See oli minu protest saksa tööteenistuse vastu.

Need olid loomulikult jälle tellimata, ise-seisva sisemise reaktsiooni mõjul maalitud tööd. Nagu nimetasin, olid need Tallinna Kunstihoones kunstinäitusel ja sel puhul kirjutas saksa kunstiarvustaja, et need Haameri tööd tõmbavad terve kunstinäituse taseme alla. Üks sakslane — sõjaväelasest kunstnik — ütles, et kui üks baltlane kaebaks teie peale, siis oleksite kadunud mees, eriti Tee-andjat pidas ta halvaks. Kõnelus sakslasega lõppes tema minu peale karjumisega: „Ihre Zwerge, was wollen sie eigentlich haben?”

Ka minu illustatsioonide puhul sini-must-valge aastapäevaks, mis hiljem ilmus EÜS-i albumi kaanena, on olnud arvustajate eriarvamusi. Mõned on nõudnud midagi rõõmsat ja ei leia, et invaliidi kujutus on sobiv sini-must-valgele. Siin on minu poolt ainult ühe fakti nentimisega tegemist. Ja see on küsimus — kellel on kõige suurem õigus esindada eesti värve? Ja sellele vastus — absoluutselt sellele lapsel, kes nüüd on raugaks kasvanud, meie sõjainvaliidil! Need meie noored läksid välja oma isamaa eest, nad kaotasid oma terve ja raugastusid nende värvide all — need on nende värvide kõige väärtuslikumad kandjad. Minu sõbrad on selles illustatsioonis otsinud ka sümbolistlikku kodumaa ja rahva kujutlust, kuid seekord olin otseselt mõtelnud sõjainvaliidi meie sini-must-valge kandjana.

Paguluse algaastail maalisin paar illustratiivset maali, üks neist — „V ä l j a t õ u g a t u” — kuulub Eesti Rahvusfondile. „Väljatõugatu” kujutab esmajoones inimlikku rumalust, kui Ruhnu saarel tüdrukulaps koos emaga saadeti lahtisele merele, kuid see on samaaegselt analoogiline ka meie olukorrale. See on meele tuse kujutus.

Madis Üürike

ELAV TEADUS

LAURI KETTUNEN †

KEELE KOHTA

Suur puudus Eesti kirjakeeles on see, et geograafilisi pärisnimesid kirjutatakse harilikult väikse tähega, kui neile vähegi adjektiivse atribuudi ülesannet on võimalik mõelda, näit. *ameerika ajakirjandus*, *italia kliima*, isegi *eesti rahvas*, *soome rahvas*, nii nagu adjektiivselt näit. Soomes *amerikkaainen sanomalehdistö*, *italialainen kliima*, *suomalainen* (= soomekeelne) *kansa*, või Rootsis näit. *det finska folket*, Saksas *das finnische Volk*, jne. Nagu unustataks, et näit. Rootsis võib ütelda ja kirjutada ka *Finlands folk*. Soome keeles oleks hirmus viga kirjutada näit. *suomen kansa*, *eestin kansa*. Nii oli lugu enne „keeleuendust” Eestiski. Mäletame hästi, kuidas praegune pruuk tekkis. Keelt tähendades väike täht, näit. *soomes* (soome keeles), *eesti* (= eesti keel), nii nagu Soomeski oli harjutud kirjutama (omal ajal küll *Suomen kielessä* ja Eestiski varem *Eesti keeles*). Kui juba *suomessa* = soome keeles, siis ka *suomen kielessä* = soome keeles. Seletav, definitiivne atribuut, vrd. näit. *havi kala: havi*.

Ütlesin „enne keeleuendust”. Kui Aavik oli juba vana värava lahti raiunud, hakkas vesi voolama üle äärtegi. Vähemalt Eesti (eesti) keele lektor J. V. Veski — olgugi et tal vastav filoloogiline ülikooliharidus puudus — võttis julgust ja hakkas omalt poolt traditsiooni kõigutama. Kui *eesti keel* (die estnische Sprache), siis miks mitte ka *eesti rahvas* (das estnische Volk)? Sellest näis varsti üldine harjumus kujunevat (kuigi Aavik nõus ei olnud), ja nii olemegi praegu sääli kus oleme. Ei ole ka imeks panna, sest Veski oli lugupeetud autoriteet, eriti oskusõnade loojana ning „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” toimetajana (kus küll Elmar Muuk oli tähtsam tegelane). See ongi piinlik, et eestis ei ole võimalik, nagu soomes, eraldada neid substantiivide ja adjektiivide funktsioone (vrd. näit. *suomalainen* 'soomlane', *suo-*

malainen kirjallisuus 'soome kirjandus' ehk *Suomen kirjallisuus*). Kahju, et keeleuenduse tuhinas ei leitud selle puuduse ära tõrjumiseks, kuigi oleks vahest võimalik olnud tegevusele rakendada paljalt lõpp *-ne*: *ameerikane ajakirjandus*, *itaaliaine kliima*, tarbekorral ka *eestine rahvas*, *soomene kirjandus* jne. Kas keegi julgeks veel katsetada? Ühte nõu võib siiski ka kõrvaltvaataja anda: tarvitagu suur t algt ä h t e geograafilistes nimedes alati, kui nimi substantiivina on mõeldav, näit. *Ameerika ajakirjandus*, *Eesti rahvas* jne. On ju päris naljakas lugeda, et keegi töötab *eesti maateadust* uurides — sarnase segaduse poole see uus mood tüürib. Parem oleks juba taganeda aega, millal kirjutati suure tähega ka *nii on Eesti keeles* ja jätta hoopis kõrvale uuem *eestis*. Harjumust on küll raske kohalt kangutada, ja päälegi lihtne *eestis* (= *Eesti keeles*) on kirjutuses väga praktiline.

Veski uuendustest veel selle võrra, et ta püüdis kõigile tähendusvarjundeile välist kaju leida, kuigi sõna tähendus tarvitatud ühendusest (kontekstist) selge on. Näit. *kirjutus* = kirjutamine, *kirjutis* = kirjutamise tulemus, *asutus* = asutamine, *asutis* = asutamise tulemus, *ehitus* — *ehitis* jne. (Soomes *rakennus* kummaski tähenduses.) Kõik niisugused suuremad ja väiksemad uuendused on Eesti (sic!) kirjakeele nii raskeks teinud, et peensuste meelespidamine kooliski on ülesanne, mida vähemalt soomlastel oma emakeele kallal ei ole.

*

Kui mulle juba sõna lubatakse, tahaksin veel mõnda tühisemat küsimust riivata. Stiili-

¹ Kord ironiseeriti (Postimehes, joonealuses): „Keeleuendajate *russid* ja *iissid*.” Aavik küll ei olnud selle vahetegemise poolt, ja tänapäevgi on tarvitamine kirju, ühel on *kirjutus*, teisel *kirjutis* samas tähenduses. — Tüüp *peletis*, *hirmutis* andis vormilist analoogiat, aga tähendus on ju hoopis teine.

liselt nagu piinaks kõrva alatine võib olla, võib-olla, koguni võibolla (vrd. saksa kann sein). Nagu maa alla on kadunud vanasti tarvitatud sünonüümid *vabest, vast, ehk*. Kas neid ei maksaks elustada vaheldust looma? Vahelduseks ka *kestes* (soome *kenties, kukaties*), *mine tea* (soome *mene tiedä*), miks mitte ka *vist*.

Minu silma piinab veidi vorm *kuski* (alati Eesti Kirjanike Kooperatiivi kulul ilmuvais raamatuis). Ta on muidugi „õige”, aga kas üldine harjumus (ja rahvakeel) ei nõuaks parem ütlemist ja kirjutamist *kuskil* (on ju kõrval *kuskilt, kuskile*) või siis *kusagil, kusagilt, kusagile*? Vist küll harjumise või isikliku maitse asi.

Hõimuliikumise vaimustuses läks lendu (kui ma ei eksi Jaan Tõnissoni algatusel, siis kui Eino Leino Tartut külastas) soovitus, et Eesti koolides õpetataks natuke ka soome keelt ja Soome koolides vastavalt eesti keelt. Ma ei tea, kuidas asi Eestis arenes, aga Soome keskkoolides korraldati küll eesti keele kursusi soovijaile ülemäärases õppekavas. Õpiti näit. teadma, et Eestis *n-lõpp* on kadunud, nii et ka nimi *Rebane* on olnud *Rebannen* ja praegu käändevormides loomulikult *Rebase, Rebasele* jne. (Rebane oli ka kaua Eesti saadikuks Soomes ja keegi rumal ajalehemees kirjutas kord *Rebané, Rebanést, Rebanéle* — nagu küsimus oleks prantslase nimest! „Soomelisemalt” *Rebane : Rebaneen*, nagu näit. *kapine : kapineen*.) Aga kuidas läks Eestis? „Targem rahvas” sai küll aru, et soome *-nen-lõpulistest* nimedest tuleb ainult lõpp-*n* maha tõmmata ja ongi valmis õige käänamiseks: *Kettunen : Kettusen, Karhunen : Karbuselle* jne. Vaieldi vastu: nimetav oleks siis *Kettus*, mitte *Kettunen*. (Tõepoolest näikse Eestis esinevat ka perekonnanimi *Rebas*.) Aga kas *Kettunenist* (kui apostroofi ei tarvitata) ei tuleks ühtlasi naljakas nimetav *Kettuneni*? On ju valitsev tüüp *viimase : viimane*, ja kui välja ütelda kasvõi *Kettune*, ei oleks suuremat viga, nii kõlab häälamine laialt ka Soomes. Olgu kuidas on, aga too *-neni, -nenile* tunduks kui eestlasele kuulda soomlase suust *Rebane : Rebanelle*. Maha „ehtsuse” ja „omapära” taotlemine, kui nii lihtsal kombel võime ühiseid

juuri ja vaimset ühtekuuluvust meelde tule-tada!

*

Muide, „Mana” kirjaeesti on minule meeldinud sellepärast, et aset on leidnud mitmeti see sujuvus, mida pakub „keeleuendus”, kui mitte just oma „äärmistes võimalustes”. On tarvitatud ms. *kirjutet, kirjutand* tüüpe, nagu Aavik on soovitanud, kuigi vist mitte kirjutajate isiklike soovide vastu. On ju nüüsguseid autoriteete nagu Julius Mägiste ja Ants Oras, kes Aaviku nõudeid visalt jälgivad, isegi *y:d* oma kirjades tarvitavad ja mõnikord pinnivad toimetusi ka trükkima.

Tulebki mulle meelde üks patukahetsemine. Kui Tartus oma ülikool (1919) tegevust alustas ja minulgi au ja rõõm oli tööst osa võtta, tehti mulle (ms. ülikooli kuraatori Peeter Põllu poolt) nagu kohuseks arvustada tol ajal juba ülekeevat „keeleuendust”, mis vana traditsiooni ähvardas peaaegu ümber lükata. Nii sündiski väike raamat „Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul”. (Oleks meeeldi kirjutand „Arvustavaid märkusi...”, aga tollal oleks partsiaalset subjekti päälkirjas fenismiks peetud.) No jah, kuigi palju tunnustust andsin Aaviku ettepanekuile, eks sinna hulka sattunud ka päälle „kaheldes vastuvõetavate” ka „kahtlemata tagasilükatavaid” uuendusi, nende hulgas *y* — see täht mõjus vana harjumuse juures kurioosumina. Oleksin pooldanud, nagu oleks õieti tulnud teha (*ü* on ju saksa keele paran-dus, mis eestis kergesti läheb segi) kirjutu-ses ja trükikodadeski *ii:ga*), siis oleks kes-teab *y* vähehaaval võidule nihkunud. Soome keele transkriptsioon oli ju aegsesti tõrjunud kõrvale vana kirjaviisi, ja hõimutegelased oleksid arvatavasti *y*-harjumist tagant tõganud.

Kuigi ma keeletarga ja noorpõlvest saadik oma sõbra Johannes Aaviku „keeleuendust” alguses veidi ironiseerideski kritiseerisin, olen vanuigi ikka rohkem suurtes joontes ühinenud selle tunnustuse ja kiitusega, mida talle eriti sõnavara rikastajana ohtrasti on antud. Ta jääb suurmeeste hulka Eesti kultuur-ajaloos.

Lauri Kettunen

EESTI SÕNA-TESAURUS VALMIMAS

Vestlus prof. Andrus Saarestega

Prof. Andrus Saareste on võtnud endale suure ja raske ülesande — koostada ja välja anda eesti keele mõistelise sõnaraamatu. Ülesande, millega iseseisvas Eestis toime ei tulnud, sooritab nüüd ühe entusiastliku teadusmehe ettevõtlikkus ja julgus. See sõnaraamat omab suurt teaduslikku väärtust, aga ühtlasi täidab see rahvuslikku missiooni, tõendades meile ja kogu kultuurmaailmale, kui rikas ja mitmekesine on eesti keel, süvendades sellega meie rahvuslikku iseteadvust. Nagu omal ajal Kreutzwaldi „Kalevipoeg” sai meie rahvusliku meelsuse õhutajaks, nii saagu Saareste „Eesti mõisteline sõnaraamat” eesti rahvusliku vaimu kandjaks siin paguluses kui ka meie kodumaal.

Et saada ülevaadet selle suure sõnaraamatu koostamise mõtte tekkimisest ja selle sisust, tegime prof. Andrus Saarestega lühikese jutuaamise.

Kuidas tärkas sul mõte koostada ja välja anda eesti mõistelist sõnaraamatut?

Mõte tärkas mul Ch. Bally prantsuse stilistika-õpetusega tutvumisel, kus on esitatud mõistelise sõnaraamatu uuem, teaduslikum kava.

Millal ja kuidas algas töö?

Töö algas mul üliõpilaspõlves Helsingis a. 1915. Alustasin Wiedemanni sõnaraamatu ainekute järjestamisega sisulistesse rühmadesse. Järgnevatel aastail täiendasin neid rühmi oma murdekogudest ja eesti vanemast ja uuemast kirjakeelest nopitud sõnadega.

Mille poolest erineb Eesti mõisteline sõnaraamat tavalistest sõnaraamatutest?

Hariilikes sõnaraamatuis esitatakse sõnaraava puhtvormilisest vaatekohast, tähestiku järgi, nii siis ilma sisulise seoseta. Kõne all olev mõisteline sõnaraamat aga pakub meile eesti keelevara süstemaatiliselt, sõnu, ütlushi, kõnekäände (ja vanasõnugi) nende sisu, mõtte järgi, n. ü. nende ameti alusel, nende funktsioonide seisukohast. Seda sõnaraamatut lugedes ei haju tähelepanu lahus olevaile üksikasjadele, vaid koondub teatud mõistealadele. Säärane kord võimaldab väljendeid leida, kui teada oleva eseme või mõiste nimetus

on tundmatu või ununud või kui soovitakse tuntud sõnale leida vahelduseks või täpsustamiseks teist paremat või mõnusamat sünonüümi. Sellega võimaldub ka süvenemine meie rahva elu-olu üksikuisse aladesse. Nii viisi avaneb ja omaneb meile ka eesti sõnaraava rikkus ja mitmekesisus.

Kas on teistel kultuurrahvastel sellist sõnaraamatut?

Mõistelisi sõnaraamatuid on muidugi paljudel rahvail: prantslastel, inglastel, sakslastel, itaallastel, hispaanlastel, skandinaavlastel, isegi laplastel (kaks!). Nad puuduvad veel soomlastel, venelastel jt. slaavlastel. Need kõik on aga, peale lapi omade, väikeseulalised (ühekõitelised), peamiselt ainult tähtsamate kirjakeele sõnade nimestikke sisaldavad (nii siis ilma tähenduse seletuseta ja ilma lausenäidete ja laiema rahvakeele ainese esitamata). Et sõna kohta ligemaid teateid saada, peab siis ikkagi tähestikulise sõnaraamatu poole pöörduma. Eesti mõisteline sõnaraamat on aga võõrrahvaste vastavatest teostest märksa ulatuslikum, ta pakub ohtrasti ainekute meile murdeist ja ta valgustab sõnade sisu ja tähendusvarjundeid rohkete lausenäidenditega ühiskeelest ja murdeist, tsitaatidega vanemate ja uuemate kirjanike teostest (a. 1535—1962) ja vajaduse puhul koguni piltidega. Selle teose najal võimaldub meile tutvumine meie emakeele peeglis eesti rahva mineviku ja olevikuga ning meie rahva mõtteviisiga, mõttemaailmaga ja tundeeluga. Peab tunnistama, et seesuguses ulatuses on mõisteline sõnaraamat igatahes esimeseks katseks üldse, seni on muudel rahvail selleks ainult ettepanekuid, kavasad ja õhutusi esitatud.

Kas sa võiksid tuua mõne näite sõnade-sünonüümide kohta?

Toon ainult ühe näite. *Leiva* ja *leivateo* alalt leidub selles sõnaraamatus tervenisti 420 sõna (ja lisaks veel hulk vanasõnu) — kokku üldse 14 lk. ehk 28 veergu! Märgiksin siin neist teisendsõnadest vaid järgmisi: *kakk*, *päts*, *kukkel*, *mähk*, *katsekakk*, *corp*, *kuivik*, *karask*, *sepik*, *vatsk*, *viirleib*, *karbusk*,

Prof. Andrus Saareste töö juures .

pilas, rõõsik, lõks, kokkar, peets, kulatsk, kääk, mauk, pall, kürss, mämm, murik, käär, muru, kannikas, pärukas, nukk jt.

Paar näidet *leiva* kohta käivatest vanasõnadest:

Karask ajab kargama, sagepuder santima, pikk leem peab pere koos. — Lihata võib inimene elada, ei mitte leivata. — Noored neiid ja nisuleib lähevad ruttu vanaks.

Kui suur tuleb sõnastik?

See kujuneb vähemalt nelja-köiteliseks ja võtab enda alla umbes 3000 lehekülge, seega tuleb see sõnastik suurem kui ükski teine seni ilmunud eesti keele sõnaraamat.

Kas on olnud sul kaastöölisi või abilisi sellele töö läbiviimiseks.

Olen muidugi kasutanud kolleegide ja üliõpilaste ning ka rahva seast korrespondentide abi. Isiklikult olen läbi küsitlenud a. 1916—1962 jooksul suuliselt ja kirjalikult ligikaudu 1000 isikut Eesti kõigist kihelkondadest (umbkaudu 500 punktist).

Kui palju on seni teosest ilmunud?

Kavatsetud vähemalt 24-st (koos tähesti-

kulise indeksiga ehk 26—27-st) vihust on tänini juba ilmunud 17 (18. tuleb 1963. a. kevadel), seega on ilmunud sõnaraamatust $\frac{2}{3}$ — peatükid *Aabits* — *Taim*.

Kuidas on võimalik sellise monumentaalse teadusliku töö ilmumine meie kitsais pagulasoludes?

Nagu nüüd ilmneb — on see siiski võimalik, kuigi seda peale minu enda ja teose kirjastaja keegi ei uskunud. Kui toetuse palumisel 1956. a. algul ühe rootsi teadusliku fondi poole pöördusime, siis imestati ja kaheldi selles väga. Küsiti: kui palju teid eestlasi siis vabas maailmas õige on? Kirjastuse rohkeid, kauneid ja odavaid väljaandeid nähes aga lubati raha lõpuks katseks siiski. Hiljem, raamatu püsiva ilmumise tõttu, järgnes toetusi veel mitmelt poolt ja jätkub edasigi. Kõik eestlaste visaduse tõttu.

Millal valmib töö lõplikult?

Töö valmib lõplikult a. 1965.

Täna selle grandioosse eesti sõna-tesauruse autorit ennastohverdava ja eesti ning

üldist teadust teeniva töö eest ja soovin talle palju jõudu ja indu selle lõpuleviimiseks. Jääks vaid soovida, et eesti üldsus täielikult mõistaks selle ainulaadse sõnaraamatu väljaandmise tähtsust ja seda tellides omalt poolt kaasa aitaks selle ilmutamisele. Seda võiks ka

läkitada oma sugulastele ja sõpradele Eestis, kus on huvi ja vajadus selle järgi eriti suur, ostu võimalus aga puudub. See on ka raamat, mis kodumaalt saadud andmeil kindlasti vabalt (tähitatult!) sinna pääseb ja kus selle rahaline väärtus on umb. 7-kordne.

VÕÖRKEELSETE SÕNADE VASTEID EESTI KEELES I

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis keeleteoimkonna soovitusel

(ingl. = inglise, rts. = rootsi, sm. = soome, T = V. Tauli loodud sõna, VL = Võõrsõnade leksikon, ÖS = Õigekeelsuse sõnaraamat)

ingl. to bant, rts. banta = (*end*) kõhnama, kõhnata (T); ingl. banting, rts. bantning = kõhnamine, rts. bantningskur = kõhnamiskuur (vrd. kõhnuma, kõhnetuma)

ingl. bestseller = *menur* (vrd. menuma = menu omama) (T), VL bestseller

rts. betänkande, sm. mietintö = arvamus

ingl. to camp, rts. kampa = *telkima*, telgin (T); ingl. camping, rts. kamping = (*telk*)laager, laagrielu (*telgielu*, *telkimine*)

ingl. grape-fruit = *kreep*, kreebi (T), ÖS greipfruut

ingl. jet (plane) = *jettlennuk* ehk *jett*, jeti, ÖS reaktiivlennuk

ingl. make-up = *meik*, meigi, to make up („make-up'i tegema") = *meikima*, meigin

nylon = *nüloon*, ÖS nailon; vrd. raioon

rayon (kunstsiid) = *raioon*

rts. shoppingväska = *paun*, pauna

shorts = *kaatsad* ehk *šortsid*

ingl. sightseeing = *saiding*, saidingu (T); to go sight-seeing = *saitima*, saidin; sightseer = *saitur*

ingl. tape-recorder, rts. bandspelare — *magnefon*, ÖS magnetofon; „lindile võtma" = *lintima*, lindin (vrd. viltima = vildistama), ÖS (heli)lindistama

teak = *tiik*, tiigi, vrd. sm. tiikki

ingl. team (töörühm) = *iim*, tiimi; teamwork = *ühistöö*

rts. utredning, sm. selvitys, selvitte-ly = *selgitus* (järgneb)

semalt vajatakse. Aadress: Dots. V. Tauli, Årstagatan 37, Uppsala.

Rootsis oleva Eesti Teadusliku Seltsi Keeleteoimkonna poolt esitetet vastetest võõrsõnadele on mul ainult järgmiste kohta teha märkusi:

to bant — kõhnama; parem oleks *kõhnen-dama*.

bestseller — *menur*; ei tundu olevat kõige parem; esialgu võiks tarvitada ingl. *bestseller*, nagu mitmed Euroopa keeled teevad.

betänkande — *arvamus*; minule ei ole „arvamus" kunagi hästi meelind. Tuleks leida mingi teine vaste. Vahest õnnestub edaspidi.

grapefruit — *kreep* (kreebi); võiks tulla küsimuse sellel tugevasti eestipärastet kujul, kui nii kaugele ei taheta minna, võiks esialgu jääda *greipfruudi juure* (nagu ÖS).

rayon (kunstsiid) — *raioon*; on kahjuks kujult liig lähedal sõnale „rajoon"; siin on mul raske seisukohta võtta.

shoppingväska — *paun* (pauna); seda sõna ma eriti ei poolda. Kas ei võiks tarvitusele võtta rootsi sõna *väska*, aga kujul *veska*, sest sellega ju tehakse ostusid?

shorts — *kaatsad* ehk *šortsid*; „kaatsad" tunduvad nagu natuke labasena; kas „šortside" asemel ei võiks olla *šordid*, sest misjaoks lisada eesti mitmuselõpp inglise mitmusele.

tape-recorder — *magnefon*; selle vastu ma ei ole; küll aga leian, et *lindistama* on parem kui *lintima*.

teak — *tiik* (tiigi); on vastuvõetav, kuigi langeb ühte (vee)tiigiga.*

team — *tiim* (tiimi); pooldan täiesti (tähenduses meeskond).

utredning — *selgitus*; „selgitus" tundub natuke nõrgana. Kas ei oleks selgem ja ilmekam väljaselgitus?

Job. Aavik

* ÖS annab *tekapuu*. (Toim. märk.)

RINGVAADE

MINEVIKU PÄRAND JA TULEVIKU ÜLESANDED

Niisuguse pealkirja all oli Eesti Üliõpilaskonna Vilistlaskogu Ameerikas korraldand referaatkonverentsi New Yorgi Eesti Majas m. a. 1. detsembril tähistamaks Tartu Ülikooli aastapäeva.

Kultuuripoliitiliselt tundlikule vaatlejale on isenesest mõistetav, et mineviku pärandiga tegelemine nõuab elava traditsiooni nimel lakkamatut ja tõsist allikmaterjali süvenemist, julgeid, aga pädevaid ümberhinnanguid, eelduste loomist lähenemiseks probleemidele, mis meie ajaloos üldse ja kultuuriloos eriti seni lõplikult lahendamata.

Imestusega, mis vahepeal nõrdimuseks kasvand, ei ole ma meie ajakirjandusest Rootsis peale mõnerealiste üldsõnaliste märkuste mingit põhimõttelisemat reageerimist selle tähtsa konverentsi puhul leidnud. Samad lehed, mis juubelikirjutuste, nekroloogide ja hääletustulemuste publitseerimiseks kallist veeruruumi raiskavad, ignoreerivad peagu täielikult kõrgemataselistamat kultuuridebatti. New Yorgis ilmuva „Vaba Eesti Sõna” auks peab ütleva, et selle 6. 12. ja 13. 12. numbreis leidsid konverentsi ettekanded küllaltki tõhusat ja asjalikku refereerimist. „Eesti Päevaleht” aga, kes midu hoolega newyorgi-eestlaste nädalalehte pisiuudiste allikana kasutab, ei ole midagi kuulnud ega näinud. Ometi viibis mulle saabund andmete kohaselt „EPL-e” erikirjasatja tollel konverentsil. Meil on toimetajaid, kes arvavad, et nad võivad lehte panna ainult, millele nad ise kahe käega alla kirjutaksid. Nad ei ole siiaamaani taiband, et objektiivne informatsioon ja subjektiivne juhtkiri on kaks eri asja.

See on ju üldtunnustet tava kultuurimaade ajakirjanduses, et eri erakondade lehed toovad ära opositsioonijuhtide vaateid ja seisukohti uudiste osas, et neile juhtkirja veerul vastu astuda. Miks „EPL”, kes peale kõige muu ametlikult pole ühegi grupiga seotud, seda ei tee, on allakirjutanule täielik mõistatus. Kaudselt tunnistab niisugune tahtlik mahavaikimine lugejaskonna vaimse tasapinna alahindamist. Kaldun juba uskuma kõneall oleva väljaande kauaaegse auväärt kaastöölise küünilist avaldust: „Teeme oma lehte nii, nagu me Eestis oleks kirjutand vürtspoodnikutele ja köögitüdrukuitele.”

New Yorgi konverentsi avataktiks esitas Juta Vaska-Zacharski klaveril Eduard Tubina „Andante

sostenuto”. Esimeseks kõnelejaks oli õigusefilosoof Ilmar Tammelo, kes lähtudes rahvusküsimusest asus lahtimõtestama eestilise pärimuse suundi. Ta leidis, et praegusel karmil ajastul ei saa elada minevikku üleuldava eskapistliku mõteteviisiga. Meie keel ja ühistunne on hädaohus. Apelleerides rahvuslikule kokkuhoidutundele tärganiseerivat vanemad alalhoidlikud pagulasgeneratsioonid liberaalsemalt häälestet noort pealekasvu. Tartu Ülikoolis oli probleemiasetus omast ajast ees: pürgides eestlusest eurooplusele muutus see kõrgem õppeasutus Ida Oxfordiks. Meie rahvuskarakteri peajoontena rõhutas kõneleja vaikset süvenemist ja rahuarmastust. Dr. Tammelo lõpetas: „Eesti vaimsust iseloomustab väljapoole mänglev tasakaal ja avar ringvaade.”

Ameerika mandril leidub meie järelkasvu seas vaevalt teist, kes nii taibukalt ja järjekindlalt oleks võidelnud meie vaimulaadi paguluses tuisistavate ekslike tabude vastu kui noor füüsik Rein Taagepera.

Tema nüüdne ettekanne „Pürrhose võidud eesti ajaloos” oli konverentsi neljast kõnest kindlasti spekulatiivsem ja vastasrinda õrritavam. On märkimisväärt, kuivõrd aktuaalseks meie eksiilskribentidele on viimastel aastatel muutund Eesti muistse vabadusvõitluse ajajärk. Tegelikult on see hämar minevik ja selle intuiitiivne ilmutamine üks vanimaid jooni meie kultuuriloos üldse. Seda alustab Kristjan Jaak Peterson oma kirjutustes, seda kehtestab mütoloogilise maailmapildina Lauluisa Kreutzwald, millele omakorda rakendub järelräkamisaegne romantiline jutukirjandus Bornhöhe „Tasujaga” eesotsas ja ka isikupärasem messianism Juhan Liivi ning noore Gustav Suitsu Iüürikas. Iseseisvuse tulekul pikeneb see joon Villem Ridala rahvaluulevormilisse eepikasse ja kujuneb üpris magistraalseks meie 30-ndate aastate proosas, eriti Mälgu, Hindrey, Metsanurga romaanides.

Meie näitekirjanikest hakkas noid muinasmotiive esimesena kasutama Jakob Liiv draamas „Ordumeister” (1905); hiljem ka Artur Adson („Toomapäev”, „Neli kuningat”) ja Aino Kallas („Mare ja ta poeg”).

Ka pagulaskirjanduses on ristiusu ja paganluse kokkupõrge vanas Eestis kajastamist leidnud Ain Kalmuse ja Tiina Tuvikese romaanides. N. Eestis

on Jüriöö-sündmusi romaniseerind A. Sinkel teoses „Musta risti ikke all” (1956).

Kirjalikud ürikud kaasaeglaste sulest, kus muistse vabadusvõitluse eri faase käsitletakse on ju ääretult kasinad. Henriku „Liivimaa kroonikat” kommenteerib prof. Paul Johansen mujal käesolevas numbris. Jüriöö mässu peaallikaks on minu teada jätkuvalt Bartholomeus Hoeneke „Liivi noorem riimkroonika”. Jättes päris-ajaloolased kõrvale, tõi mineviku spekulatiivse arutelu meie publitsistikkasse käesoleva sajandi algul Villem Reiman. Selle küsitava žanri tippetoseks sai Juhan Luiga monograafia „Eesti vabadusvõitlus 1343—1345”.

Tartu Ülikooli juures harrastasid niisugust intuitsioonilist tuletavat ja teaduslikult üpris hädadohtlikku meetodit õigusajaloolane Jüri Uluots ja usundiloolane Oskar Loorits. Paguluses pörkasid Looritsa julged järeldused sageli arheoloogide ja keeleteadlaste omadega kokku. Kõige viimase ajani leiame märke sellest spekulatiivsest ajalukku suhtumisest muistsete koha- ja isikunimed peibutusel just juristide kirjutusis.

Rein Taagepera tõstis nüüd esimesena kilbile muinaseestlaste „Pürrhose võiduna” Sigtuna hävitamise, mis meie ilukirjanduses moodustab Mälgu „Läänemere isandate” optimistliku haripunkti ja Hindrey novelli „Hukatus Mälaril” traagilise tausta. Taagepera arvates olevat Sigtuna-taplus augu kaevand, kuhu meie mereröövleis esiisad pikka-mööda ise sisse langesid. Enne meid ristiusu vastu võtnud skandinaavlastel läänes ja sakslased lõunas kristianiseerisid ja kolonialiseerisid muinas-Eesti alad eeskätt kaubateede kindlustamiseks. Samal printsibil olevat toimind prantslased 600 aastat hiljem, kui nad piraatide kaotamiseks Vahemere-ruumist Põhja-Aafrika vallutasid. Meie vana kaotuse pärispõhjuseks tuletas referent paganausust jonnakalt ja liiga kaua kinnipidamist. Põhimõte „parem surnud kui ristitud” viinud meie rahva Jüriöö-aegu tahtliku enesetapu veerele. Siin pean vahele tähendama, et „põlvepikkune poisike”, mis meie ajaloo-amatööride ajudes kummitab, käib Hoeneke kroonika põhjal küll sakslaste ja taanlaste võsukeste pihta, keda mässavad esivanemad viimseni Eesti pinnalt töötasid välja juurida.

Vähem vaieldavad on Taagepera tähelepanekud noore Konstantin Pätsi ja Jaan Poska koalitsioonist venelastega baltisakslaste vastu, kui käesoleva sajandi algul hakkasime endid maksma panema Tallinna linna omavalitsuses. On ju päevselge, et olude sunnil Peterburis kõrgemat haridust hankind eesti eliidid olid ka hiljem kõige südamlikumad suhted nii vene enda kui teiste vähemrahvuste

intelligentsiga, kuna siht oli ühine — kukutada tagurlik tsaarivõim.

See ettekanne osa vajanuks suuremat väljaheitust, kuna juba Vabariigi ajal kiputi meie suurmeeste elulugudest nende revolutsioonilist noorust maha vaikima.

Aastakümned enne iseseisvuse tulekut olid iga-tahes kõneleja arvates rüütelkonna Pürrhose võiduks. Iseäralikum on iseseisvusaegse Eesti madala sündivuse liiga kiire kultuurilise ja majandusliku arengu kontosse kirjutamine, nagu Taagepera seda tegi. Selle vaidlematult napi iibe selgituseks oleks sotsioloogiline järeloomimus omal kohal, kus minu sporaadiliste tähelepanekute põhjal küll kriminaalsed abordid peosa mängivad. Nende esinemine, mis okupatsiooniaegadel rea arstide ja ämmaemanda kaastegevusel lausa epideemiliseks muutus, räägib pigemini küll madalast hingelisest kultuurist ja kitsastest majanduslikest võimalusist.

Lõppeks oli referent veel kahevahel, kas 6% eestlaskonnast, kes 1944 kodumaalt põgenesid, pikemas rahvuslikus perspektiivis võitu või kaotust tähendavad. Kultuurisaavutuste osas jääb see bilans kodumaaga võrreldes küll väga kauaks aktiivseks, sest ainult siinpool saab ka noorde järelkasvu ulatuvast arengust kõnelda. Säälpoolne töö on väliselt suunavate ettekirjutuste tõttu oma väärtuslikus sisimas ikkagi kultuurivaru talletava ja koguva, evolutsiooni esialgu põhiliselt eitava iseloomuga.

Taagepera ettekande marginaali on palju küsimärke sadenend. Vähem vaidlusalusena, sellepärast aga sugugi mitte ükskõiksemana, tundub konverentsi kolmas referaat, Ivar Ivaski tublisti üle tunni kestnud kõne „Elades eesti luulega”. Makstes lõivu meie luule klassikuile, ka rahvalaulikuile, ütles Ivask: „Laul on mineviku pärand olevikule, esiisade tarkuse ajatu kehastus, milles elavad leivad ainulaadse jõuallika. Eesti luule, see oled sina ja mina, eestlased nii kodumaal kui paguluses.” Eriti märkimisväärne on asjaolu, et Ivask nii põhjalikult ja suure andumusega käsitas oma kriitilise instrumendiga meie lüürikat pärast 1944. Üks ettekande pealtkuulajaist kirjutab mulle: „Tema ettekande kujunes konverentsi naelaks, sisu oli hea, kuid esinemine veelgi suurepärasem: Mees sattus ettekande arenedes täielikku ekstaasi, mille kõrgpunkt saabus Ilmar Laabani loomingu juure jõudes. — Elada ühes käes kalju ja teises rõõm, tsiteeris ta Laabanit kui noor Zaratustra ja niivõrd nägemuslikult, et minugi elulähedane, paadunult ratsionalistlik, filosoofiliselt materjalistlik hing vaatas lahtiste silmadega, kuidas kõneleja vasakus

käes raske rändrahn Käsma kaldalt võttis kuju ning paremal peol istus rõõm kui uhkesuline paabulind Veenuse kehaga.”

Kõnede reas viimane oli **Lauri Vaska** oma teemil „Päritolu kui kummitus ja valgus”. Referent otsis vastukaalu kommunistlikule ideoloogiale metafüüsiliselt nivoolt, viidates algristikoguduse heale sõnumile sünnist, surmast ja lunastusest. Inimliku eksistentsi mõtet liigendas dr. Vaska semantiliste käikude abil mõistete labüridiks, kus sõna ise oma algupärasest alastuses on Ariadne-niidiks valgust kui vabadust taotlevale Theseuse-järeletulijaile.

Ka aatomiajastusse astund inimene on alles võimalus, mitte kehtivuse kaotand eelduste tühine lõppkokkuvõte. Maa on meile antud kui krunt maailmaruumis. Seda, mis on olnud, pärimusliku vundamenti, ei saa muuta ilma maakera õhkimata. Mutatsioonid võivad tekkida sellele alusmüürile rajat maja elanikes; hoonet ise võib teisedada peale- ja juurdeehitustega.

Filosoofilisi suhtisusi, mida sisaldasid nii Dr Tammelo kui Dr Vaska kõned, on võimatu referaadid referaadis edasi anda.

Praegust kokkuvõtet tehes tutvusin ühtlasi 6. 2. Stokholmis Eesti Demokraatliku Uniooni ja Skandinaavia Noortebüroo poolt korraldat ümmarguse laua konverentsi materjalidega. Arutades meie poliitika tulevikku võtsid sel konverentsil pikemalt sõna tsiv. insener **Enno Penno** ja **Dr Enn Nõu**, Mõlemate kõnelejate ja nende generatsioonikaaslaste, kelledest end põhimõtteliselt avaldasid **Tõnis Tõnisson**, **Rein Kõrgma**, **Ivar Paljak**, mõttekäikude peateesiks oli võitlus Eesti enesemääramise õiguse taastamiseks. Ajutise valitsuse konstituueerimine selle võitluse nurgakivina leidis üldist tunnustust. Suuremat mõtete lahkuminekut tekitas vanade, kunagi kihihuvide alusel moodustet erakondade olla või mitte olla eksiilis. Arvestades praeguse poliitilise seisundi faktidega sümpatiseeriti siiralt **R. E. Esinduse** uues koosseisus juhtivat osa etendava Eesti Vabausliiduga.

Mana ülemerelugejaile soovitaksin tutvuda „Teataja” numbritega 8 ja 9/1963, kus ümmarguse laua konverentsi materjalid on publitseeritud.

Sama ajalehe nr 8/63 teeb innukas kultuuritegelane dots. **Ja an Mets** rubriigi all „Kirjastada vähem, aga loetavamalt” väärt ettepaneku meie kirjastusliku tootmisprotsessi ümberkorralduseks populaarteadusliku kirjanduse huvides. Taolise sarja avatoseks meile kõigile aktuaalse debati tähe all sobiks oivaliselt **New Yorgi** ja **Stokholmi** konve-

rentside tekstid, mida võiks täiendada **Uppsalas** näärikuus toimund Eesti Vabausliidu aastakoosolekul ilmnenud perspektiividega.

Ja siit edasi küsiks in elava kirjanduse nimel: Kus ja millal ilmuvad **Ilmar Laabani**, **Ilmar Talve** ja **Ivar Ivaski** Valitud esseed, valimik meie uue-
mast näitekirjandusest, **Eino Tubina** poolt äsja ajakirjanduses taganõutud oskussõnastikega täiend-
det uustrükk Väiksest õigekeelsuse sõnaraamatust? Rõõmustaval kombel on **Rootsi** abiga jõutud esimese muulasile määrat eesti keele õpikule eksiilis. Selleks on **Arthur Hamani** „Lärobok i estniska” (336 lk, Bokförlaget Medborgarskolan, Uppsala). Hamani õpikust avaldame **Mana 2:63** eriarvustuse **Valter Tauli** sulest, **Rootsi** ja **Eesti** kultuurisuhteid humaniora aladel harrastajaile soovitaksin m. a. lõpus umbes samaaegselt **Hamani** õpikuga ilmud 16-dat köidet **Akad. R-E Seltsi** Toimetustest (*Svio-Estonica* vol. XVI, Lund) prof. **Per Wieselgreni** redaktsioonis.

Ainult eestipoolset kaastööd sisaldavad mahukad, kultuurilooliselt tähtsad koguteosed, ilmumise järjekorras:

Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik Eksiilis 1944—1960 (Peatoim. **Martin Juhkam**, 221 lk., trükit 500 nummerdet eks., Stockholm 1961).

Issanda Kiriku Tööpõllul (Toim. **Jakob Aunver Piiskop J. O. Lauri** 70-ndaks sünnipäevaks, Eesti Vaimulik Raamat, 229 lk., Uppsala 1962).

Eesti Skautlus Viiskümmend Aastat (Toim. **Evald Uustalu**, 287 lk., Hälsingborg 1962; vt. ka sama teose eraldi trükit ingliskeelne kokkuvõte „Estonian Scouting 1912—1962”, 48 lk.).

Saaremaa Raamat (Koostajad **K. Polding**, **H. Aus**, **O. Timmas**; Saarlaste ühing **Torontos**, 212 lk., 1962).

Koguteoste ulatus ja kaastööliste rohkus — neid on nelja raamatu peale kokku ligi 100 — on viivitand nende kriitikat, mis aga nüüd **Mana 2:63** ilmub.

Kirikliku kirjanduse alal on meie vabausulised esimesena raudeesriidest läbi murdnud. Kodumaal 55-ndal eluaastal 1957 kopsutuberkuloosi surnud **Jumala riigi töötégija Peeter Sinki** lihtsed ja südamlikud „Rännute laulud” on ilmud **Toronto** Alliansskomitee kirjastusel a. 1962 lõpul (95 lk. Kaas: **J. Naha**. Lühike bio- ja bibliograafia nimimärgilt **A. A.**).

Kõneldes luulest on ilmumas **Iowa** ülikooli toimetuste sarjas Eesti lüürika antoloogia **Ants Orase** redaktsioonis. See on hea uudis, kuna alles aastat kolm tagasi publitseerit, **Arvo Mägi** koostatud

Eesti Lüürika II osa on eksiilluule kohalt täiesti aegund väljaanne. Rääkimata sellest, et poeedid,

nagu Ellen Niit, Ain Kaalep ning Jaan Kross antoloogia autorile ei eksisteerigi.

HÕIMUSILD

Hõimusild oma klassilises tähenduses on venasrahvaste vahel tekkinud kultuurisuhe meie rahvuslikul ärkamisajal sadakond aastat tagasi Soomega tollal õigusega nn. vanema venna osas. Saavutuste poolest jõudsid juba noorestlased 20. s. algul soomlasist ette. Nad raputasid endast romantilise Põhjalahaluse ja panid aluse eesotsas Suitsu, V. Grünthali ja Joh. Aavikuga faktilisele materjalile põhinevale Soome-harrastusele, mis üldkultuurilisel nivool moodustas vastasrinna ametlikule venestuspoliitikale. Tsaarivõimu kukutamise tekkimise olukord viis mõlemad maad riiklikule iseseisvumisele. Murranguaastate 1917—19 probleemid lahendati Soome lahe lõunakaldal kiiresti ja ehtses demokraatlikus vaimus; soomlased on neile sündmusile alles kõige viimasel ajal saand enamvähem objektiivse perspektiivi.

Rahvuslike teaduste arengus, mis meil sai õiget hoogu Tartu Ülikooli ümberorganiseerimisel 1919, on real vastsetele õppetoolidele Emajõe Ateenas kutsutud soome uurijail suur tähendus. Teaduslik koostöö esijoones lingvistika, folkloori, etnograafia ja geograafia aladel on jätkunud ka eksiilolukorras ja on vastastikuste panustega heas tasakaalus ja tähelepanuvääriv tõeliste saavutuste rohkusest. Üldisemat laadi vaimusidemete tihendamise töös ei ole aga soomlasil olnud ühtki vahendajat sellisest kaliibrist, nagu meil peale ülalmainit nooreestlaste veel August Annist ja Ants Oras.

Vabariigi ajal tehtud tõlgete ja kommentaaride arv soome keelest eesti keelde ületab mitmekordset vastassuunas sooritet tööd. Mõlema maa kriitikuile on ammutuntud tõsi, et Eesti Euroopasse edenemine sündis palju kiiremas tempos. Seda asjaolu nentisid Soome pool enne teisi niisugused laia silmaringiga mehed kui Eino Leino, Lauri Viljanen ja Tatu Vaaskivi. Olgu lisatud, et soome kirjanduse seniületamatud tippteosed — proosa alal Aleksis Kivi „Seitse venda”, luulevallas Eino Leino „Helkalahulud” ja dramatikas jällegi Kivi ja Leino näidendid — loodi suhteliselt väga kaua aega tagasi. Relatiivses ajas tähendaks see meie oludega võrreldes seda, et eesti kirjanduses pärast Kreutzwaldi Kalevipoega ja Suitsu „Elu tuld” poleks enam midagi peadpöörivat juhtund.

Aleksis Kivi-järgulise suuruseni vennasrahva

proosas, milleni Nobeli laureaat F. E. Sillanpää kindlasti ei jõudnud, on nüüd nihkumas Väinö Linna, kellele küünlakuus anti möödunud sügiseks valmivad Põhjalahaluse triloogia eest Põhjalahaluse Nõukogu auhind, mida tänava teist korda jagati ja mille suurus oli 50.000 taani krooni. Pidulik tseremoonia auhinna üleandmiseks toimus Oslos. Umbes samal ajal kui Linna triloogia ilmus Soomes ka Paavo Rintala samuti kolmeköitelise Mannerheimi-eepose viimane raamat, mis nüüd, autori vanaema varem marssaliga rööbiti jutustet elusaatust rohkem kõrvale jättes, annab väga meeldejääva pildi vanast suurest üksiklasest kuni tema surmani Šveitsi vabatahtlikus eksiilis. Rintala näitab veenval viisil, teose faktilises osas peamiselt Yrjö Kivimiehe kogut mälestustele ja Mannerheimi, Heinrichsi ning Oeschi memuaaridele toetudes, kuidas selle suurmehe poliitiline taibukus mõlema maailmasõja vahelisel perioodil arenes ja küpses kiiremini kui teistel Soome rahvajuhritel, väljaarvat vahest Juho Paasikivi, kuidas see maailmamehest vabahärra on moodse aja ülemjuhatajaist olnud ainuke, kes tahtlikult ja teadlikult on säästnud oma lihtsõdurite elusid.

Linna ja Rintala triloogiaid peaks küll iga mõtleja eestlane lugema; esimese ilmutamisega on Vaba Eesti kirjastus algust teinud, teisest on kaks esimest köidet ka rootsi keeles saadaval. Oleks aga soovitatav Rintala Mannerheimi-sarja viimane raamat (Marsalkan tarinat, Otava, Helsinki 1962) kiiresti eesti keelde tõlkida.

Klassilise hõimusilla viimastest soomepoolseist taladest on väikese vaheajaga manalasse varisend „Kalevipoja” teenekas soomendaja Helmer Winter Turus k. a. 17. jaanuaril, ja 26. veebruaril hilisõhtul keset Põhjalahaluse Stokholmist Helsingisse naasva „Aallotari” pardal prof. emer. Lauri Kettunen.

Lektor Winterit oleme varem Manas tutvustand ühenduses tema suurtöö trükistilmumise. Kadunu, nagu talle nüüd järgnend keeleteadlase ja rahvamehe, Kettuse, südames põles veel tasase leegiga ärkamisaegsest idealismist toidet intuiitivne hõimutuli. Prof. Kettunen saatis paar nädalat enne surma Manale avaldamiseks keeleteaduslikke märkmeid, millede Helsingisse ettesaadet korrektuur jäi

temal lugemata, ja mis nüüd käesolevas numbris postuumselt ilmuvad.

Meie — ka hõimusuhetes uusasjalikust nooremast generatsioonist, kes viimastes sõdades tuleristised sai, on hiljem kirjanikuks küpsend Ilmar Talve oma debüüdist saadik taotlend tõe vaimus komplekside lahendamist, millede objektiveerimisel Soomes — ajaliselst pärast Talve „Ainult inimest” ja „Maja lumes” — on heade tulemustega vaeva näinud varemmainit prosaistid Linna ning Rintala. K. a. 6. veebruaril astus Ilmar Talve Turu ülikooli rahvateaduse professori ametisse. Installatsiooniloengu teemiks oli „Suomalainen kansatiede tänään ja huomenna”.

Talvet, kelle distsipliin Turus hõlmab nii soome kui võrdlevat etnograafiat, intervjueerisime viimati Manas pärast ta doktoriväitekirja ”Bastu och torkhus i Nordeuropa” kaitsmist Stokholmi ülikooli juures 1960. Mõlemad teised vastsed tänavused eesti soost professorid — Hans Kauri, kes äsja kutsuti Bergen ülikooli zooloogia õppetoolile, ja Jaak Peetre, kes valiti matemaatika professoriks Lundis, on varem meie ajakirja veergudel esitand oma väitekirjade autoreferaadid.

Kui nüüd E. V. 45-nda aastapäevapidustuste raames 8 soome kirjaniku ja kultuuritegelast meie kirjamehi Stokholmis külastas ja 24. 2. suur rootsi luuletaja Harry Martinson Kontserthoone suure saali täitnud eestlasile kõneles, mainisime mööda minnes, et kui Mana poleks 1957 ilmuma hakand, ei teaks eesti lugejaskond ei soome kirjanduse teedest pärast sõdu ega eeposest „Aniara” palju rohkem kui mitte midagi. Üks asi on eimillegiks kohustavad fraasid ja teine asi väliskirjanduste sihikindl kriitiline ja tekstiline tutvustamine. Nüüd 23. 2. Stokholmis Eesti Kirjanike Liit Välismaal režiis peetud soome kirjanduse õhtu tuumakaimaks ettekandeks oli eesti keelt valdava kriitik M artti R a u h a l a asjalik inventuur sellest, mida soomlased viimase 20-ne aasta vältel eesti kirjanduse vahendamise alal on teinud. Tol perioodil tõlgit 15 proosateost ei ole sugugi mitte vähe, eriti kui seda kõrvutada soome uema proosaga, mida samal ajal on rootsindatud. Andestamatu on aga eesti moodse luule kohal haigutav tühik soomlaste kultuuriteadvuses. Lauri Kettuse tõlgit väheldane valimik Bernard Kangro lüürikat on õigupoolest kõik. Esimesejärgu tõlkeülesannetest lüürika alal — seda ei mainind küll M. Rauhala, kes on Soome alalhoidlikumat kultuuritiiba koondava „Suomalainen Suomi” kaastööline — mainisind läbilõiget Ilmar Laabani loomingu, mis meie modernismi soome uemate poeetide,

nagu Haavikko ja Manneri omast ligi kümme aastat ette säeb.

Eesti-aineliste artiklite ja arvustuste osas on soome kultuuriajakirjadest küll „S. Suomi”, tänu tegevtoimetaja Kauko Kare keeleoskusele ja eruditsioonile, viimastel aastatel suure edumaa saavutand Kai Laitise toimetet „Parnasso” ees.

Võib ka julgesti oletada, et tänu Kauko Kare ja meie kultuuriprobleemidega kursisoleva Tuuli Reijose initsiatiivile nüüdne soomlaste Stokholmi visiit teostuski. See nending ei vähenda kiitust ja tänu Raimond Kolgile ja Kalju Lepikule ja nende vanematele kolleegidele, kes nii päevad kui ööd hõimukülaste heaolu eest hoolitsesid. Soomest jäi viimisel hetkel kahjuks tulemata Yrjö Kivimies, kes irooniliste kultuurivestete autorina on meie kadund K. A. Hindrey kõrgest klassist. Nüüd kujunes originaalloomingu osas kirjandusõhtu keskpunktiks poetess A i l a M e r i l u o t o (s. 1924).

Käesolevas Manas on sõna antud äsjaste külaste kultuurideoloogilisele oponentile Kai Laitisele. Järgmises vihus publitseerime Yrjö Kivimiehe Stokholmis esitamata jäänd veste „Kuuvalgel” Kauko Kare kommentaaridega ja Aila Meriluoto poemi „Surm”.

*

Jevgeni Jevtušenko

Piiratud veeruruum ei luba hästi enam kolme tähtsa aastapäeva kommenteerimist Euroopa lähis minevikust. 30. jaan. 1933 toimus Saksamaal Hitleri „Machtübernahme”. 31. jaan. 1943 kapituleerus v. Pauluse Kuues armee Stalingradis. 5. 3. 1953 suri Kremliis Josef Stalin.

Loen täna ajalehest, et türanni müüritagusele hauale Moskvast ei olnud eile ühtki õiekest asetet. Küll mäletab Stalinit N. Vene praeguse hetke paljutõotavam poet Jevgeni Jevtušenko. Jevtušenko on sündinud 18. 7. 1933 ja ta mõlemad vanaisad (neist oli emapoolne kirjaniku äsja "Der Sternis" ilmuma hakand autobiograafia põhjal lätlane) hukati diktaatori käsul 30-ndate aastate

Moskva-puhastuste vältel. Jevtušenko ja ta loomingu juure peatselt erikirjutusega naastes tsiteeriksin tema viimase luuletuse „Stalini pärandus” 9 esimest rida:

Vaikivana: marmor.

Vaikivana: sätendav klaas.

Vaikivana: kui pronksi valatud vabtkond tuules.

Aga puusärgist tõuseb kerge suitsuvine, bingeaure, mis lipsas sarga kiistastest pragudest, kui kirst läbi mausoleumi ukse välja kanti.

Oma äärtega

täake silitades ujus see pilv hilju edasi.

G.

KUNSTIKROONIKA

Tartu Riiklikus Kunstimuseumis on toimunud märtsist — maini 1962 professor Ado Vabbe mälestusnäitus. Sel puhul väljaantud katalogi on koostanud kunstniku poeg Paul Vabbe ja see on varustatud Tiina Nurga eessõnaga. Alljärgnevad märkused põhinevad nimetatud katalogi andmeil. Väljapanekud on jagunenud aast. 1912—1961 ja sisaldanud 337 maali (akvarell, guašš, õli), 121 joonistust, 41 graafilist lehte, 15 ekliibrist ja 30 kunstniku kaunistatud raamatut. Seega ulatuslik ja põhjalikult teostatud näitus. Jääb ainult kahetseda, et sellist ei peetud vajalikuks korraldada kunstniku eluajal. Katalogis on esitatud esilehel 1942. a. maalitud „Autoportree”, tekstis 18 ja erilehtedel 33 reproduktsiooni. Tema kõige huvitavamast loomingu perioodist on siiski ainult kaks näidet: „Kohvikus” — õli, 1918 ja „Seine'i jõgi” — akvarell, 1924. Realistlikust perioodist — mis alul oli kantud ülialjalikust käsituslaadist — on samuti kaks näidet — „Natüürmort” — tempera 1927 ja „Natüürmort” — õli 1930. Umbes 1930. a. alanud virtuooslik ja elav faktuurikäsitlus on olnud valdav kuni kunstniku surmani, kusjuures viimaste aastate teostes on kohati märgata vormilõtvumist, näit. „Piletikassa juures” — õli, 1944—50 ja „Puhketund töökojas” — guašš, 1955. Seevastu 1956. a. maalitud „L. Leola portree” (õli lõuendil, 75 × 72 sm) näib olevat teoseks, kus kunstnik on suutnud ühendada monumentaalse lihtsuse isikukirjelduse intiimsusega. Mõnest teosest saab otsestelt välja lugeda mõttelist probleemiasetust, näiteks „Natüürmordist” (õli, 1952), kus gloobuse kõrval hõljub seebimull ja „Surnud linnust” (unikaatrükk, 1945). Näib, et kunstnik ei ole enam

kunagi pöördunud kahekümnendate aastate alguses domineerinud formaalse problemaatika juurde — kui maha arvata paari ornamentaalset ja ühte abstraktset kompositsiooni (1945) — ta on leppinud elu ja looduse vaatlemisega ja oma realiteedide rahuldamisega teda ümbritsenud stsenaariumi lõuendile fikseerides. Tema üleolev intellekt tuleb siinjuures ilmsiks konventsionaalsete teemade ja loodusemotiivide hülgamises ja hoopis näiliselt triviaalse ja ebaolulise motiivistiku kasutamises, mida ta mõtestab suure meisterlikkusega. Kõigest hoolimata jääb aga siiski mulje, et tema viimase kahekümne aasta looming sisaldab rohkem kontakte minevikku, kui tulevikku.

Tiina Nurga eessõna katalogile on asjalik ja tõepärane nii nagu see võimalik näib olevat. Seal selgub ka, et A. Vabbe kodu ja ateljee koos seal olnud teostega on Tartust 1944. a. sõjatules hävinud.

*

Stokholmis, Liljevalchi kunstihoones esitati 15. dets. 1962 — 13. jaan. 1963 näitus „Nõukogude kunst” alapealkirjaga „Maal, skulptuur ja graafika noortelt kunstnikelt”. Esinejate hulgast leiab siiski viis kunstnikku, kes on sündinud enne a. 1900 ja neid vaevalt noorteks saab nimetada. Nendest viiest on kolm enam tuntud ja on mõeldav alustada vaatlust just nendega. Aleksander Dejneka (s. 1899), kellelt on — Nõukogude kunsti üks huvitavamaid maale „Petrogradi kaitsjad” on muide tema maalitud — näituse suurimaid lõuendeid „Õppimas” (235 × 295 sm), kujutades inimgruppi mingis lugemissaalis, ta näib olevat kaotanud kunagi oma-

Ado Vabbe

Kolmnurk — õli paberil
J. Viidangu kogus

tud kunstilise tiheduse ja maalilise pinge ning too teos on jäänud lihtsalt suureks koloreeritud illustratsiooniks. Sergei Gerassimovilt (s. 1885) on keskmises formaadis „Õitsevad puud”, mis on üks vahetult maalitud looduseetüüd ja sellisena mitte halvem ega parem kui taolised maalid mujal maailmas. Vladimir Favorskij (s. 1889), tuntud juba ammu andeka graafikuna, jättis A. S. Puškini jutustustele tehtud puulõigetes kuidagi kuiva ja elutu mulje. Kui nüüd edasi minna noorema generatsiooni teoste juurde ja seejuures kõrvale jätta kõik argumentatsioon sotsialistliku realismi kohta ja vastu ja ainult piirduda küsimusega, kuivõrd nõukogude kunstnikud on oma teostes õnnestunud nendele antud või valitud ülesannete kunstilises lahenduses — kas või ainult realistliku maalikunsti seisukohalt, siis võiksid vastused krooniku arvates olla järgmised; tõsisemad, realistlikult tunnetatud ja oskuslikult töödeldud teosed tulevad huvitaval

kombel Lätist. Nendest märgime Aleksej Fjodorovi (Riia) „Õisel sõidul”, Semjon Gelbergi (Riia) „Tere päeva, Riia!” ja Gunar Mitrevitsi „Latgalia partisanid”.

Tehniliselt ja teostuselt on need teosed laituse-tult üles ehitatud ja viimistletud sattumata seejuures kuivusesse või pateetikasse. Samu kvaliteete kohtame veel mõne vene maalija juures: Jevsej Moisejenko (Leningrad) „Punased on tulnud” ja Jevgeni Golihini (Moskva) „Suured sündmused” — mis kujutab gruppi ajalehelugejaid. Mõlemad kunstnikud näivad olema hää maitse ja suurte tehniliste oskustega maalijad. Vähema formaadiga teoste hulgast võib nimetada Livia Endzelina (Läti) „Leiba”, milles leidub Erasts Šveicsi mõjusid, Vitautas Povilaitise (Kaunas) värsket spahtlimali „Kaunase sadam”, Augustinas Savitskase (Vilno) vabalt ja isikupäraselt maalitud „Kevad Gribo-tānaval”. Lepo Mikko (Tallinn) „Sinialliku maas-

tiku" vooruseks on umbselt hõõgav kesksuve atmosfäär, kuid maal iseenesest on tehtud kuidagi tuimalt, õhuke, ühekordne värvikate ei vahenda maalilist elevust ega elavamat loodusetunnet. Mingi segadus valitses Evald Okase (Tallinn) maali „Streik kodanlikus Eestis" ümber: mõnel päeval oli see näitusel väljas, mõnel päeval mitte. Terve rida ambitsioosideid maale kannatas akademismi ja nn. tumeda „galeriipruuni" värvi all, teised ei ulatunud üle tavalise reportaažimaali taseme. Nende tüüpilisemais näideteks võib tuua V. Kovinini (Taškent) „Brigaad", L. Krivitskij (Leningrad) „Entusiastid", Irina Sjevandronova (Moskva) „Enne avamist".

Skulptuuris tuleks eelistada realistlikke portreid teatraalseile ja külmajätvaille figuraalskulptuuridele. Huvitavana ja veenvana mõjus Lazar Dubinovskij (Kišinev) „Akadeemik K. I. Skrjabin" — pronks.

Graafikute hulgas erinesid meeldivalt leedu graafikud, kes ilmselt jätkavad rahvuslikku, primitiivsele rahvakunstile põhinevat suunda.

Raamatukunsti hulgas leidis üks teos, mille kujundus seisis täiesti rahvusvahelisel tasemel: „Iskustvo knigi 1956, 57".

Näitus tervikuna äratas terve rea küsimusi. Sotsialistliku realismi seisukohalt on õige, et teostes kasutatav staffaaš ja rekvisiidid vastavad realiteedile, läänemaine vaatleja ei saa siiski küsimata jätta, et miks näivad maalidel teed põhjatuina, hooned maastikel kulunutena ja värvimatuina ning inimesed kannavad vilte? Nõukogude teaduse ja tehnika edusammude kõrval mõjub see uskumatu kontrastina. Nende kunstiteoreetikud rõhutavad alatasa temaatilise kunsti tähtsust, kuid käesoleval näitusel ei leidu peaaegu ühtegi teost tööstuslikel motiividel, samuti puuduvad teosed nõukogude tehnikute, teadlaste ja üldse intelligentsi elust ja tööst. Samuti ei leidu näitusel ühtegi spordimotiivi, seevastu esinevad 15 teoses rekvisiitidena püüsid ja kuulipildujad ning 16 teoses autod ning traktorid.

Segavalt mõjuvad eksitused katalogis. Nii on antud M. Dantsigi teose (katal. nr. 11) tiitlina „Vabrikuviled Soligorskis (Õhtuvahetus)", maali kõrvale paigutatud sildil seisis „Keev elu Soligorskis (Õövahetus)". S. Sjiskjo teose (katal. nr. 64) tiitlina oli antud „Kiiev öösel", kuid maal kujutas ilmselt Kiievit päeval. N. Tomski skulptuuri „V. I. Lenini" materjalina on antud graniit (katal. nr. 109) — mis siiski oli valge marmor.

Näitust külastas 7000 isikut.

*

Mõni aeg enne Stokholmi ametliku Nõukogude kunstinäituse avamist tegid kolmkümmend viis noort kunstnikku katsed Moskvast teed rajada moodsale kunstile. Kunstnik Beljutini ateljees oli välja pandud ca 80 teost neilt kolmekümneviielt — loodud viimase kahe aasta kestel. Avamisele oli palutud vähene arv ajakirjanikke, kel oli võimalus tutvuda noorte kunstnike abstraktsete teostega ja kellele anti mõista, et näitus on offitsiaalne, kuna ta olla toime tulnud Komsomoli juhatause nõusolekul ja sellele järgnevat nelja kunstniku näitus hotell Junosti ruumides ning 10. det. (m. a.) avatavat Kandinsky, Chagalli ja Malevich'i noorpõlve teoste näitus Tretjakovi galeriis Moskvast. Need mõlemad on tänaseni tulemata jäänud. Kohalviibinud ajakirjanikud on esile tõstnud Ernst Neizvestnõi, Vera Preobraženskaja, W. Jankilevsky, eestlase Ülo Soosteri, Boris Zjutovski ja Aleksei Rossal'i teoseid, väites neid seisvaks häääl tasemel. Nelja kunstniku — Ernst Naizvestnõi, Vladimir Jankilevsky, Ülo Soosteri ja Juri Sobolevi näituse kohta 29. nov. (m. a.) suure hotelli Junosti ruumides teatati pool tundi enne avamist, et näitus on edasi lükatud teadmata ajani ja selle asemele oli sealt nõutud rida teoseid inspekteerimiseks ja kunstnikke aruandmiseks Maneeži ruumidesse, kus juba kolmandat nädalat käis Nõukogude Kunstnike Liidu 30-nd aastaja juubelinäitus. Sinna oli nimelt ilmunud peaminister Kruštšev üheteistkümneliikmelise delegatsiooni eesotsas ja selle külaskäigu resultaadiks oli, et Maneežinäitusel võeti maha seitse maalikut, mis leiti olevat liiga liberaalsed ja noored modernistid said võimaluse seletuse andmiseks, mille kohta nõukogude ajakirjandus olla väitnud, et „vastus kujunes arusaamatuks kõneks, mis tõendas ainult nende „teoste" loojate vaimset vaesust". Seega oli nõukogude kunsti liberaliseerimine seks korraks likvideeritud ja järgmisel päeval ilmus parteiorganites ägedaid korralekutsumisi ja etteheiteid parteiiliniist kõrvalkaldunud kunstnikele. Kasutatavad adjektiivid on üsna tuttavad: „Mõtetu, sisutu ja vormitu määrimine!", „patoloogilised ideed", „kõduneva lääne kunsti kurvastav järeleahvimine", „nagu eeslisabaga kokkupintselatud" jne. Kõigest sellest võib välja lugeda kartust selle tunnustamise eest, millest ise mitte aru ei saada, või millest arvatakse, et rahvas sellest mitte aru ei saaks. Iseenesest mõista ei lähe maailm sellepärast mitte hukka, et üks kunstiteos on tehtud nii või teisiti, kuid igale inimesele tuleb jätta õigus iseseisvaks mõtlemiseks. Olgu siinkohal tähendatud, et nii Poolas, Tšehhoslovakkias kui Jugoslaavias, kus samuti valitseb kommunistlik re-

Žiim, on kunstnikele jäetud täielik loominguvabadus ja seal ilmselt ei kardeta, et abstraktned kunst oleks takistuseks kommunistlikule ülesehitustööle. Ka rootsi kunstikriitika konstateeris, arvustades Liljevalchsi näitust, et see püsib alles 19. sajandi tasemel ja Nõukogude teaduse ning tehnikas tänapäevase taseme ja kultuuriloomingu vaheline seni ületamatu lõhe on umbes sada aastat.

*

Debatt moodsa kunsti üle Nõukogude Liidus sai uut ainet jaanuari keskel kui avalikkusele täiesti ootamatult Moskva Puškini muuseumis avati Fernand Léger'i suur ülevaatenäitus. Näitus esitas 111 maalingut, 102 guašši, 184 joonistust, 25 reljeefi, 10 vaipa ja 13 skulptuuri. Lisaks oli esitatud ka kunstniku abikaasalt — sünnilt venelanna — Nadja Légerilt 61 teost. Légeri — kes oli küll prantsuse kommunistliku partei liige — loomingut ei saa kuidagi paigutada sotsialistliku realismi raamidesse ja seepärast katsuti seda tituleerida monumentaal-dekoratiivseks. Tähelepandav on siiski näituse pidulik ja heatahtlik avamine ja publiku vaimustatud suhtumine. Võib arvata, et teatavad jõud teevad julget opositsiooni ametlikule kivilinenud seisukohale kujutava kunsti suhtes.

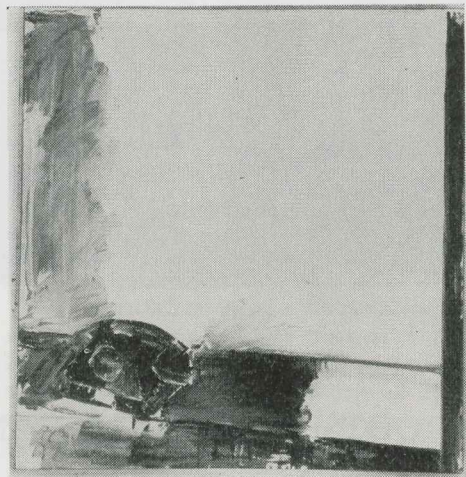
*

Noore kunstniku Enno Halleku debüütnäitus toimus 5.—23. jaan. k. a. Kunstnikemajas, Stokholmis. Enno Hallek lõpetas paar aastat tagasi Stokholmi Kunstiakadeemia Olle Nymani õpilasena ja on vahepeal jõudnud teostada juba mõned suuremad dekoratiivsed ülesanded. Käesoleval näitusel esitas ta 40 õlimaali aastatest 1958—62. Rootsi kriitika suhtus tema teostesse positiivselt ja kümnekonna ostu hulgas märgime ka Moodsa Muuseumi kogudesse omandatud maalingut „Telefon“, mis selles muuseumis peaks olema esimeseks eestlase loodud teoseks. Kui nüüd lühidalt katsuda analüüsida kunstniku praeguse loomingufaasi aluseid, siis näib, et tema maalingute konstruktiivne liigestus on redutseeritud võimalikult lihtsaks: ta jagab maalipinna kõigepealt kaheks, kusjuures üks pool jääb tihti differentseerimata, lihtsalt värviga kaetuks ja kogu maalinguline intensiteet rakendub teisele maalipoolle. Reas maalinguis on ta kasutanud aknamotiivi, mis ilmselt soodustab tema lihtsa maaliskeemi rakendamist.

Ka koloriit on tugevasti piiratud, eelistavalt kasutab ta tumedaid värve, pruuni ja pruuniga murtud rohelist. Heledates värvides on tunda nende valiku ebakindlust. Värviainekast kasutab ta temperamentsest andes sellega maalile tihti informalistliku karakteri, seega saavutab ta otsekohese ja maalilise efekti, mis vabastab motiivina kasutatud objekti selle funktsionaalsest seotusest. Kuhu selle paljutöötava maalija areng suundub, seda näitab muidugi tema edaspidine töö, praegu näib ta veel liigselt huvitatud olevat realiteedist. Huvitavate ja õnnestunud maalingutega võiks nimetada „Valgustatud palkoni“, „Õhtust interjööri“, „Lillepotte“, „Ühe ukse portreed“ ja „Järveäärset krunti“.

*

Teistest kunstiuudistest märgime lühidalt, et Rootsi Eestlaste Esinduse k. a. kultuuriauhind määrati kunstnik Herman Talvikule, milline on eesti pagulaskonna ajaloos esmakordne ja seega ajalooline sündmus. Sellega seoses on teisel pikemalt juttu. New Yorgis toimus E. Majas Otto Paju graafikanäitus ja 10. veebr. lõppes Stokholmis E. Kultuuri Koondise ja Rootsi Eestlaste Esinduse ühisel korraldusel läbiviidud eesti kunsti esindusnäitus. Sellest on pikem ülevaade Mana 2:63.) K.

Enno Hallek

Telefon — õli
Moodsas muuseumis

ROOTSI EESTLASTE ESINDUSE KULTUURIAUHIND

Laupäeval, 9. märtsil anti ühenduses Rootsi Eestlaste Esinduse korralise istungiga üle Hermann Talvikule Esinduse 1963. a. Kultuuriauhind. Üleandmisel kõneles prof. Sten Karling Talviku loomingust ja alljärgnev žürii ametlik motivatsioon avaldati:

Hermann Talvik — olles juba kodumaal leidnud üldise tunnustuse oma loominguga — on paguluse aastail veelgi süvenenud teemaatiliselt, tema kunstiline väljendusviis on muutunud peenemaks ja samaaegselt jõulisemaks ning tehniliselt rikastunud.

Hermann Talviku loominguliseks läbteko-

baks on temale omane nägemuslikkus, side vaimse ja nähtamatuga, inimhinge pidev võitlus igaviku ja olemasolu küsimustega. Selle probleemiasetusega tõuseb Hermann Talviku looming üle isiklikkude ja rahvuslikkude piiride ja muutub üldinimlikuks.

Kujunduslikult on Hermann Talviku teosed viimistletud, vormi käsitusel väga isikupärased ja iseseisvad, olles kaugel nähtava maailma vormi loogikast, kuid omades just sellelõttu veenvuse ja moodsale kunstile oma- se sügava hingestatuse ning tõsiduse.

Tehniliselt on Hermann Talvik monotüüpia äärmuseni välja arendanud, lõiketehnikais on ta jõudnud joone ja pinna mõjude peenendatud ja rikastatud vastandamisele ning metalligraafikas fantaasiarikkale ning meisterlikule käsitamisviisile, ulatudes rahvusvabellise moodse kunsti paremikuni.

Hermann Talviku kunst on kaetud sügavast inimsusest, see on vaimset vaba ja üldinimlik, tehniliselt ning vormiliselt kaasaegselt kõrgel tasemel ja sisaldab eesti kunstile tüüpilisi omadusi: see on tõsine, süvenenud ja viimistletud.

KES TEISE SISSE NÄEB

Kõrboja peremees

A. H. Tammsaare samanimelise romaani järgi dramatiseerind Andres Särev kolmes vaatuses, kuues pildis.

Stokholmi Eesti Teatri etendus Göteborgis 17. veebruaril 1963

Lavastus: Marie Kalbek

Riietus: Lydia Viidas-Tiitso

Lavapilt: Roman Väli

Osalised: Priit Hallap, Artur Sikk, Marie Kalbek, Heljo Mängel-Sundsvik, Valentin Lind, Lydia Viidas-Tiitso, Elo Rähn, Jüri Raid, Roman Väli, Katrin Triip-Farkas.

Lühiromaani „Kõrboja peremees” kirjutas Tammsaare ühe joonega a. 1922 varasuvel Ed. Virgo suvilas, mis asus paarkümmend kilomeetrit Tallinnast lõuna poole Kehra ja Koitjärve ümbruses. Samas suvilas on valmind enne „Siuru” märgi all debüteerimist rida Marie Underi ja Artur Adsoni luuletusi.

Kirjanduslooliselt on „Kõrboja peremees”, Tammsaare esimene realistlik jutustus suuremas mõõdus, veel sellepärast huvitav, et siin autor esmakordselt, küll vihjamisi ja episoodilises seoses, teeb juttu Põrgupõhja kohast ja rahvast. Sellest võiks järeldada, et ta viimseks teoseks jäänd tollanimeline allegooriline romaan vähemalt tausta osas on kauges sugulaseks ligi paarkümmend aastat varem Koitjärve maastikus sõnastet teesele.

Romantilist lõime, mida Karl Mihkla kirjani-

kuga koostöös kirjutet Tammsaare-monograafias „Kõrboja peremeest” käsitelles rõhutab, on selles lühiromaanis õigupoolest vägagi napilt. Romantiliselt unistavaid ja impressionistlikult elutunneta- vaid kaunishingi maailmijõesse asetades olid enne Tammsaaret Friedebert Tuglas ja Oskar Luts kat- sund erandinimesi, nagu Felix Ormusson ja Toomas Haava, kujutades, luulet ja tõde vastamisi asetades, neile erilist, pisut grotesksetki reljeefi anda. Tammsaare kangelane Katku Villu on kunst- niku hingega inimene loomulikus ümbruses. Tema fantaasia ankurdub tegelikkuses. See on tähekum- mardus maises konstellatsioonis. Paljugi „Kõrboja peremehe” problemaatikast mahuks rootslase Nils Ferlini tuntud luuletuse algridadesse: „Kui ilu tuli külla, oli tarkus tal vastas”.

Kõrboja poolal on see ilu ümmardamine alati südameasjaks olnud. Ajalises tagasiivaates annab kirjanik ise rööbiku, jutustades talu rajand Oskari traagilisest saatusest, kes elu löökide all väsidel endale, nagu hiljem Villugi, oma käega otsa peale teeb. Oskari venna, Kõrboja Reinu, illusioon pro- jekteeritakse nägemusse, kuidas talu olla võiks. Tema tütar Anna, see tahtejõuline ja sihikindel naine, on jutustamist jõega võrreldes selleks kool- mekohaks, kust ilma uppumata läbi voogava ilu kahlates võib tõe teisele kaldale, kindlale pinnale siirduda. Seal on vastas Villu isa Katku Jüri, kahe jalaga maa peale kinnitet oma konservatiivse ellu- suhtumisega.

Kõrboja Reinul on võimalust unistada. Kuigi talu hooned ja maad on ripakil, saab ta ise ja ta rahvas tasapisi nokitsedes kapitali protsentidest ära elada. Katku Jüri, kelle põllud pisemad ja viljakandmiselt kiduramad, on sunnitud rassima, nagu hiljem Vargamäe Andreski „Tões ja õiguses”. Vaesus ei luba ekstravagantsusi, mis pisutki lahedamais oludes loomulikena tunduksid. Nii on mõlemad vanaperemehed, Rein ja Jüri, oma karakterit romaani vältel säilitades, miljööproduktid, kelle arengus ei saagi enam midagi ootamatut ette tulla. Ühe pehme süda ja lõtv kämmal, teise kale meel ja kõva käsi, on ja jäävad püsivaiks tegureiks. Konstantsuse poolest on nende vanadega ühte hõimu kõrvaltegelasist tähtsaim, Kuusiku sauna Eevi. Ta on esimene nende ustavate haldjate pikas reas, kelle prototüübiks Tammsaare naiskujudest on enne kõiki Tiina, kelle juures nood pühaku jooned kõige plastilisemalt on esile toodud. Huvitava sünteesi Eevi ja Tiina teolistest lapsnaistest on annud hiljem August Gailit „Leegitseva südame” Anu Maarva kujus.

„Kõrboja peremehe” tegelaskonnast kuuluvad nii Rein kui Jüri oma manulistega, ja Eevi, juba ajalukku — veel patriarhaalsesse Eestisse. Romaani peakujud, Katku Villu ja Kõrboja Anna, on oma komplitseerituses jätkuvalt tänapäeva inimesed. Mõlemaid võib ilma pikemata eraldada tolleaegselt

ühiskondlikust miljööst, ilma et nende tunde- konfliktid oma laengu jõust palju kaotaks. Nad on ajatud armastajad. Nende kiindumuse juured on väga sügaval, tungielu tumedamais kihtides. Nende vahekorra traagiline tuisustus, mis Villu vabaturma viib, seisneb minu arvates Anna rahuldatus himus ja Villu impotentsis. Seda kinnitab romaani kõige julmem repliik, mis dramatiseeringus puudub. Jaaniööl on Anna Villut teist korda kosind (esimest provokatsiooni erootiliseks ühenduseks annab Tammsaare meile tagasivaates, refereerides episoodi, kus Villu verinoorelt Anna neitsilikuse jahil oma paremast silmast ilma jäi), aga Villut taband uue õnnetuse tõttu jääb asi lahtiseks. Tagasilööki esimeses armastuses viis Villu, vahekorra Eeviga katalüsaatoriks kasutades teist meest teibaga surnuks lüües, aastaks vanglasse kui mingisse elu algkooli. Teine plahvatus paiskab ta haiglasse kui klostrikongi. Ravi vältel paraneb ta mõnevõrra ihuliselt, aga ta uuesti aktualiseerit kastratsioonikompleksist tuleneb samal ajal lõplik sugu võimetus.

Annal on Villu haiglast koju ootamise sümboliks Kõrboja vana vigane jahikoer Mousi. Villu linnast naastes kosib Anna teda kolmandat korda külanoorde hilissügisel pähkkipühäl. Pidu lõpetava tantsu jooksul trambivad teised isased, nagu noored põdrad, vigasel Villul. Ja kui Anna oma armsama ja koeraga peoplatsilt eemaldub, poetab Lõugu Kusti nood saatuslikud sõnad: „Seal läheb Kõrboja oma kahe Mousiga.”

*

Andres Särevi dramatiseering „Kõrboja peremehest” esietendus Tallinna Draamastuudios 1936/37 hooajal, mille vältel samas teatris ka Tammsaare allegooriline näidend „Kuningal on külm” tehti lavaküpsiks. (Viimane ilmus eriraamatuna „Noor-Eesti” juures 1936.) „Kõrboja” lavastuses kehastas Eduard Türk (pühitses muide tänava jaanuaris N. Eestis oma 70-ndat sünnipäeva) Katku Villut romantilise sangarina.

Kõrboja Anna kujunes tollal noorukese Aino Talvi läbimurde-osaks. Artur Adsoni „Teatriramatut” põhjal oli veel eriti meelde jäävalt esinend Ly Lasner Kuusiku Eevi rollis.

Mul puuduvad selle kohta andmed, kuid võrd mängitavaks tükiks on Särevi dramatiseering okup. Eesti teatrite repertuaaris. Tammsaare harrastus on seal ju üldiselt suur. Kultuuriloolisel plaanil on oma vaatlusi jätkand kirjaniku kunagine biograaf, tubli, aga psühholoogiliselt koolitamatu Karl Mihkla. Kirjanduskriitiliselt on tähelepanuvääri-

vad saavutused mõned aastad tagasi ENSV Loomingus publitseerit Helene Siimiskeri uuringud meie suurkirjanikust.*)

On üpris kindel, et psühholoogilise romaani meistrina, eriti sugupoolte vahekordade analüüsijana, on Tammsaare siiaamaani nii kodu- kui välis-Eestis ületamata proosaautor.

Stokholmi Eesti Teatri värskes taaslavastuses „Kõrboja peremehest“ on Marie Kalbeki režii õieti ja küllaltki leidlikult püüdnud tabada romaani realistlikku põhitooni. Tammsaare on psühholoogiline realist. Hingeelu peenimaidki varjundeid analüüsides on tal intuiitvset silma sel määral, et ta ka vastuoklikke karaktereid usutavain kujutab.

Ühest kivist raiutud, siis lavastuse vältel tahtlikult staatilisiks jäävaid kujusid, nagu Kõrboja Reinu, Katku Jüri ja Kuusiku Eevit, vahendasid vastavalt Valentin Lind, Artur Sikk ja Elo Rähn kindla kontuuriga. Nende kui näitlejate töö enda kallal oli kannud head vilja. Episoodilisemad tegelased Villu ema Anu (Marie Kalbek lavastaja ülesannete kõrvalt), Anna tädi Madli (Lydia Viidas-Tiitso, kes ka ajajärgule vastava lavariietuse eest oli hoolitsend), Kõrboja teenijad (Katrin Triip — kindlaminini näitejuhi kablas kui eelmises „Oi nooruses“, Roman Väli — ka värvikate lavapiltide autor, ja Jüri Raid, kes ka Lõugu Kusti pisiosa täitis ja inspiitsiendi ülesandeid) olid eranditult heades ja osapaslikes kätes, andes peategelaste tumedale saatusdraamale kontrastiks vajalikku heledamat äärjoont.

Olin lavastuse valmimisest eelteateid lugedes olnud kõige rohkem mures sellepärast, kuidas Priit Hallap, juba vanemapoolne ooperi- ja

*) Äsja ilmund eriraamatuna sarjas Eesti kirjamehi — H. S.: A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. (ERK, Tallinn 1962, 239 lk.)

operetitenor, harjunud muusikalavastustele omase teatraalsusega, saab hakkama Katku Villu mängu pinnalgi keerise- ja käänurohke rolliga. Hallapi ainus võimalus osa usutavaks kujundamiseks oli kahtlemata ümbrusest ja ajajärgust erandinimesena ülevaatamine, taluelulise elemendi pelk markeerimine, rõhu asetamine Villu kunstniku hingele ja õnnetule armastusele. Neid kahte viimast põhitegurit oli Hallap õieti mõistnud ja sellele oma mängu ehitand, mis pildist pilti järjest enam haaras, mis jätkas kasvamist pealtvaataja mälus pärast tema eludraamale punkti panemist. Meelde jääv saavutus just selle astla vastu astuva eneseületamise tõttu. Kõrboja Annat, keda kehastas Heljo Mängel, on juba sellepärast kergem kui Villut laval usutavaks teha, et Tammsaare on selles kujus meelega väga palju ainult aimatavaks jätnud. Seda maskihoidmise tähtsust seni, kuni kõik juba liiga hilja on, oli pr. Mängel — kindlasti ka lavastaja, kelle kogemused palju suuremad nüüd nii vapralt esinend noorest näitlejannast — ka taiband; ta hoidis seda välismaailma poole sulguvat tundejoont mõjukalt esil.

*

Lavastus haaras mind just psühholoogilise draamana, mitte kujutusena eesti maaelust lähisümboolikas, nagu seda meie pressis on reklameeritud. Ei ole väike asi ühel suhteliselt veel üpris heterogeensel näiteseltskonnal, nagu seda on Stokholmi Eesti Teater, anda lühikese ajaga suures osas erinevate tegelastega kaks nii kõrgetasemelist etendust üksteise järgi, nagu käesoleval hooajal enne „Oi noorus“ ja nüüd „Kõrboja peremees“. Suudetakse praegust taset repertuaarivalikus ja tegelaskonna sihikindlast noorendamisest hoolimata ka osakujunduses, lavastuses looda, siis paistab mulle teatri edaspidine saatus lootusrikkana.

G.

TEATRI HOOAJA ESIMESEL POOLEL

EESTI RAHVUSTEATER KANADAS 1962/63

Eesti Rahvusteater Kanadas eelmine, 1961/62 hooaeg oma kolme lavastusega oli publikule mõneti hoiatavaks märgiks. Seda peidetud viidet märgiti korduvate täismajadega ja see andis teatrirahvale ka suuremat julgust enam etendusi ettenäha, vaatamata, et päevatöö kõrvaline teatrielu on jõudnõudev ja kaugisist ning muudest põhjusist mõnikord koguni koormav.

Uuele sügishooajale mindi sellise julgusega vastu, et see avati juba septembri lõpul, mil nädalalõpune linnastpagu alles kõrgpunktis, ja kohe kahe etendusega samal päeval, kusjuures publiku arv tõusis 1400-le. See oli väga heaks ja tunnustavaks hinnanguks teatri osale süüses kultuurielus, see näitas rahva armastust teatriloomingu vastu.

Kaks lavastust, Jack Richardsoni „Ärakadunud poeg” („The Prodigal”) ja Louis Verneuil'i „Valaline abielu” („Affairs of State”) on mõlemad ameerika lavadel saanud kiitva hinnangu ja olnud korduvalt lavastatud. Nii võiks arvata, et rahvusvaheline tunnustatus oli siingi menu põhjustajaks. Julgeks aga siiski väita, et teiseks ja mitte nõrgemaks edu põhjuseks on teatri hea mängutase. Sellest seotud publik mõistab ka hinnata teatud töö ja loomingu väärtust.

„Ärakadunud poeg” on antiikkreeka traagilise motiivi uuslooming, millelt on maharaputatud aastatuhandete romantikatolm ja saagaloorilisus Autor on elustanud tänapäevaseks tunnetetavaks muistse draama ja näinud noorte osa ühe võitleva rahva arenguloos, kel pole aega omi lapsi kasvatada, küll on neil oma lastele anda tegude legendaarsust ja kuulsust pooljumalustena kuulnud-nähtud sõjateadetes. Ühiskonnas, kus kättemaksurituaalsuse kontinuiteet viitab tänapäevaseile probleemidele, on noortele ettenähtud ülesanded, mida noored kuidagi tõsiselt tunda ei saa, ega tahagi. See probleemistik tõstatab meilegi küsimuse: kuidas peaksid toimuma meie noored, kellele olukord annaks relva isade traagika eest tasumiseks? Orestes ei mõtelnud sel silmapilgul kõrgemaist kohustusist, vastupidi ta trotsis isakultust. Ent ometi oli tas kohusetunne latentsena olemas.

Draama käsitleb aega, mil kuningas Agamemnon naasib Trooja sõjakäigust (a. 1184 e. Kr.). Vahepealsed aastad on jätnud endise kuninga võõraks oma maa probleemidele, ta sugulane Aigisthos, kelle ta oli määranud asevalitsejaks, keeldub talle antud valitsusvõimu ja kohta perekonnas, abieluvoodiski tagastamast, ruineerides aga rahvaski

Agamemnonliku legendaarsuse. Orestes, võõrdunnuna isast, ei tunne vajadust isale appiminekuks, kuigi on teadlik isale omistuvast saatusest. Ta ei valmistu ka kättemaksuks. Alles siis kui maapaos teda ümbritsev rahvas teda halvustama hakkab, kui isegi lihtne kalurineiu ta armastuse põlgab, hakkab ta kättemaksu probleemidesse tungima, hakkab rahvast ja oma kohust mõistma, kuni hallutsioonilises nägemuses Kassandra vaim talle toob isa mõõga.

Meeldejäavamaks osaks kujunes Arvo Vabamäe Aigisthosena, kes oma ehtses vanakreeka riietuses ja väljendustehnikas haaras kuju värviküllusega, millele liitusid intelligentne osa tõlgendus, intriigi arendav külmalt kaalutletus ja valaline värskus. Ta jättis Klytaimestrale näilise vabaduse valikuks, mis oli tehtud juba aastate eest, mis oli puuriloomade vastastikune teineteise allasurumine. Peeninterpretatsioon ka sisemisest nägemisaspекtist suunatavale detailidele jättis imetluse ta teatriloomingu ees.

Tema antipood Agamemnon — Kaarel Söödor oli sõjamehelikult sirgjooneline, mõneti fatalistlikult minnalaskev, ka siis kui abikaasa teatavaks tegi oma meelemuudatuse või kui Kassandra teda hoiatas. Näis, et enam mõjus talle sõdurite protestivaim, selle löögi rangus, mida kandis kümneaastane relvarenduse side. Kassandra sundis teda tegutsema iseenese säästmiseks, aga ehk ka tundeist Agamemnoni vastu. K. Söödor, kes siin end maatükkidega sulaseseisusse näidelnud, on vabanemas selle žanri konstellatsioonist ja Agamemnoni osas andis tõetruult tuntud ja tunnetava kuju, kelle meeelhoiak ja rahulikkus tõstis ta nagu inimlikust väiklusest ja intriigitsete alatusest ülalpool olevaks.

Nende kahe vahel kolmnurga hüpoteenusina oli Klytaimestra — Lydia Vohu, värelev oma abikaasa tagasituleku ootuses, olles isegi kartuses kahtlev, kumba karta, kas legendaarsust oma mehe ümber või selle mantli all olevat meest. Helene õena, kelle karakterisatsioon tänapäevases kujunduses on teda üsna vabatahtlikult röövitava saagina näinud, evis Klytaimestra samu kromosoomi ja vahetõrget asevalitsejaga polnud häbenetav, vaid oli naise armastuse tehniline edusamm! Kui selles mitte koomilisuse värvingut näha, tõuseb saatusedraama mitmekülgsus veelgi efektselt esile. Selles oli Vohu hea. Dramaatiline anne, mida alati tema juures imetleme, suudab hingeliste arengute

finesse ariadnelõngadena labürintide sügavusse viia, kust alati tagasipääs on tagatud.

Vanade kolmnurga vastaspoole moodustavad noored, need keda ikka juhatakse ja suunatakse, aga kes ikka kalduvad kõrvale õigest teest ja õpetusest. Rudolf Lipp Orestesena ja Tarvo Kass Pyladesena ei omanud mingeid probleeme. Nende osa seisneski muretuses, lõbutsemises, päevade minnalaskmises. Neis kergeis maneerides oli hoogsat mängu, nooruslikkust. Nad seisid eemal rahvast ja nende vanemaid lämmatadatahtvaist probleemidest. Lipp viis edasi Orestese „ärakadunud poja“ tagasileidmise tee usutava hingedkitsikuse ahistatusega.

Nende kõrval oli kolmandaks nooreks Elektra — Oudi Kalm, kelle jumalaks oli legend isast. Nooremase põlve kuuluv näitlejatar seisis täiesti ansambli tasemel ja ta suutis usutavaks luua selle tunnetepinge, mida ta kuninga tütreana tajus.

Kolmikute vahelülis oli Cassandra — Riina Reinik, kelle osakujunduse intensiivsus haaras ka siis kui ta orjana — korvipunujana ruumis viibis. Jälle pidime imestama näitleja lavaloomingulise amplituudi avarust ja küpsust kujundusvõimeis.

Lavastaja R. Lipp oli lavastusse toonud veel tantsitäre, orjatüdrukuid, templineitsid, teenijaid, kes kunstnik A. Mihkelsoo lavapildi veelgi rõõmsamaks muutsid. Väiksemis osades Mahta Söödor, S. Preem, O. Riisma, J. Kivisild, Evelyn Koop, Mare Laende jt. Lavastus võitis Tiina Lipu kavandatud kostüümide tõttu, mis jälgisid muistseid motiive ja mis osalised ehtseiks kreeklasiks tegidki.

Kui esimene lavastus jättis vaatlejaile probleeme lahtimõtestada, siis teine L. Verneuil'i „Vallaline abielu“ lahendas kõik küsimused prantslasliku teravmeelsusega, harutas lahti kõik keerdsõlmed, ega jätnud peale hästiveedetud õhtu mitte palju muid püsivamaid mõttesetteid.

Autor L. Verneuil (1893—1952) oli kirjanik, näitleja, lavastaja, näitejuht ja ajakirjanik, kogemustega varustatud looja, kes tundis teatriloomingule vajalikke elemente. Vaadeldava komöödia kirjutas ta esmakordselt inglise keeles, olles pagenud saksa okupatsioonieelselt Prantsusmaalt. Komöödia käsitleb USA valitsustippude riiginduslikku eraelu, või eraelulikku riigindust, on väga teravmeelne, mõistab võõrana eriti hästi näha ameerika valitsusliikmete omapära ja neile, kes ise alati ei lepi ameerika valitsuse tegevusega, on ironiline ja satiiritsev.

Kaarel Söödori lavastus kogenend näitlejatega oli kindlalt ja läbimõeldult terviklik. Diplomaat

Russelli osas näitas ta jälle oma erilaadseid võimeid, kuhu ehk eelmine osa Agamemnonina oli üleminekuvormiks, ja vastupidi temperamendikale karakteriseeringule, kujundas ta teravmeelse repliigi riikaliku resignatsiooniga salvavalt valusaks, jäädes ise nagu eemalolevalt vaatlevaks. Söödorile omane humoorikus väljendus ainult silmis ja sealgi peidetult, andes aga ühe huvitavama lavakujunduse ta eriilmelises loomingus.

Näidendi peategelane on õieti Irene Elliott, mis on tinginud sellenimeliseks ristimisegi mõne lavastaja poolt. See oli järjekordne Riina Reiniku lavavõit, kus kohtuti jälle selle reinikliku poolega ta lavaloomingus, mis oli vaba tragöödikkusest, hingeliselt tühjaksandumisest. Selles veidi operetlikus kujus oli ta sädelev, vitaalne ja ilutulitsev.

Tema vastand, rivaal ja armas sugulane Constance Russell, kujundatud Mahta Söödori poolt, ei suutnud Reinike vitaalsusega rivaliseerida, ei autori lavaosas ega mängus. Mahta Söödor näitas näidendi esimesel poolel intriigi pacluvat pingelisust, kuid lõpuvaatuses, eriti kulminatsioonilt laskuvais repliiges kaotas pinge, andes omamoodi küll mõistetava lahenduse, mis aga olnuks ilmselt efektssem, kui kaotusestki teadasaamine toonuks esile impulsiivseid tunnetepurskeid. Nagu ammu teada-olnud kaotuse viimaks-ometi nenditavat tööka esitades jäi vaatleja küsimuse ette, miks näidendi intriigi lahendus nii rahulikus tõdemises.

Senaator H. Henderson ise — Rudolf Lipp sõbra naisesse armununa ja selle abielulahutust ootajana, teisega riiklikel põhjusil abielluja kehas tas noorelt karjääri teinud riigimeest, kes suutis oma edasipüüu vajaduse üleolekusse, žonglööritsemisse ja kui tarvis ka lihtsameelsuse maski taha peita.

Byron Winkleri väikse osa andis Edgar Kink rafineeritult ja enesekindlalt, kuna S. Preem täitis neegerteenija osa.

Kahe lavastusega on teater näidanud oma head taset, jätnud vaatajaise teadmise, et see pole langenud ega väsinud, on ikka valmis looma. Nende kahe lavastuse kandjais on peamiselt olnud vana kaardivägi. Arvukaile noortele, kes ERTK juurde kuuluvad, on vahetevahel leidunud väiksemaid osi, mis pole aga küllaldased nende edasiarendamiseks. Vahepeal liikusid küll kuuldused, et noored tulevad välja omaette lavastusega, aga hiljem sedagi dementeeriti. Pikemaajalised statistiosad ei suuda aga lavalise loomingu paljupalgelisust edasi viia. Võibolla toob lahenduse järgnev hooaja pool.

Hannes Oja

ARVUSTUSED

TÖKESTET ELU

Meie pagulasproosas on viimaste aastate jooksul toimund ilmne suunamuutus. Ikka sagedamini satub kätte teoseid, mis ei ole enam tagasivaated, või kui nad seda on, siis elustavad neid uued vaatekohad ja perspektiiv on avarund, ulatudes minevikust edasi tulevikku. Teravamaks on muutund pilk kõigele pagulasi tegelikult ümbritsevale, pilt on mitmekesisem, meie omi inimesi nähakse koos nende praeguse keskkonnaga, mitte enam puht-eelegiliselt laevahukust pääsnuina ja võõras-tele kallastele heidetuina, või siis vaid triivijaina, ahastajaina keset õnnetuste ookeani. On jälle hakat elama, olevikust osa võtma nii nagu ta on, ja vahel seda õige pregnantselt ja huviga kujutama ilma sääljures oma eestipärasid identisust kaotamata. Ei pigisteta enam silmi kinni, vaid vaadatakse ja nähakse — küll sageli väga kriitiliselt, kuid endisest palju selgemini. Aineala on seetõttu üsna märgatavalt laienend, probleemistik rikastund, käsitus muutund värskemaks.

Praegu kõne all olevad teosel, Daima Maylis Turneri novellikogul „Siinpool Eedeni väravaid” *) on mitmeid neist voorustest. Aines- tik on peagu eranditult uudne. Mõned neist jutus- tustest käsitlevad Eestit, kuid ebatavalistest vaate- kohtadest, näiteks „Kahe sõja vahel”, kus balti- sakslaste ja eestlaste omaaegseid suhteid vaada- takse läbi lapse silmade, või „Hälbinu”, kus puu- dutetakse küll ürgaegset, kuid just viimasel ajal anglosaksi maades tugevasti esile kerkind seksuaal- probleemi. Muidu on teemid enamasti võetud kas pagulaste elust-olust või ilma meimeaalasi üldse sisse toomata läänemaailma tegelikkusest.

Mõnigi selles raamatus esinev situatsioon on hu- vitavalt leitund. Põgenik kohtab mõõda Ühendriike sõites ammu aegse eestlasest tuttava, kes kriitilistel aegadel oli muutund reetjaks, nüüd aga ameerika bensiniijaama omanikuna arvab oma mineviku soo- tuks maetud olevat. Reedet sõpra äkki palgest pal- gesse nähes pudeneb talt kogu ta enesekindlus, jääb järele vaid moraalne vare. See pilt on nagu välkvalgusega nähtud, ilmekas ja mõjuv. Või siis lugu nõrgatahtelisest, kojameheks, „Super’iks” jäänd perekonnapääst, kes ei saa toime ei endaga ega oma perega. Kõik variseb ta ümber kokku. Küsitava lohutusena ei säili tal muud kui viina- baar ja kõrtsivennad.

*) EKKo 1961.

Huvi pakub ka jutustus eesti naisest, väga liht- sast ja lihtsameelsest inimesest, kel on tekkind le- galiseerimata suhe ameeriklasega, kes oma valge inimese välimusest hoolimata on neegri päritolu- ga. Vahekorraest tekkiv laps on must. Kuivõrd see on kooskõlas pärivussäädusega, seda ma ei tea, kuid olukorra kirjelduses on jõudu ja reljeefsust. Kõik otsad jäetakse küll lahti, esitetakse vaid si- tuatsiooni pilt. Järelduste tegemine jääb lugeja hooleks.

Autor oskab tõmmata kontuure. Esitusviis on ta- valiselt napp, dramaatilisust taotlev, teravajoone- line, mõnikord ameeriklaste „kõvakskeedet” stiili meenutav. Mõndagi näib olevat õpit Hemingwaylt või tema koolkonnalt.

Midagi olulist jääb paljudel puhkudel siiski puudu, nimelt õhkkond, atmosfäär. Kirjaniku käsi on kindel, kuid mitte väga sensitiivne. Keelel on vähe ülatoone, see on sagedasti liigagi kõva ja kuiv, see ei vibreeri. Mõistuslik element on tunde- elemendist palju tugevam, silm teravam kui kõrv. See on vist päämiseks põhjuseks, miks ükski neist novellidest ei anna täit rahuldustunnet — üsna eriti need palad, kus autor paneb kõnelema amee- riklasi. Nende tooni ta ei taba — kõige vähem neegrite tooni. „Kongo viirastub” näiteks muutub osalt just seetõttu ebausutavaks melodraamaks. Pi- kemas novellis „Karussell tormis”, kus küll ei esi- ne neegreid, selle eest aga rohkesti valgeid amee- riklasi, kellede seas elust kaunis pettund noor eest- lane ookeaniaurikul veedab sihituid päevi, jäävad kõik kujud kahvatuks ega teki ka mingit mee- leolu — kõik kipub mälus hajuma, niipea kui raa- mat on pandud käest.

Tegemist on siin ilmselt intelligentse autoriga, kel siiski ei tundu veel olevat küllalt arenend sise- seelamisvõimet ja kelle keelevaist võõrsil elades näib olevat pisut tuhmund. Kõik on korrektne, kuid ometigi on väljendusviis liiga vähe elu, keeleallikad ei pulbitse, ei tekita tundevoolu, jää- vad kuidagi kinni. On muidugi mõeldav ka see, et korrektusetaotlus, enese mitte-minna-laskmine on mõjund pidurdavalt ja et suurem eneseusaldus tu- levikus lätend lahti sulatab. Seda tahaks loota, sest autoril on leidlikkust ja tähelepanuvõimet. Esialgu aga pole tiivad veel päriselt tupeest pääsund — ei ole näha lendu. Vahest näeme seda siiski Daima Turneri järgmistest teostest.

Ants Oras

KOLLASE LATERNA ALL

Karl Rumor. — TUULEVIIUL. Novelle. — Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1962.

Karl Rumori kirjanduslik profiil on mitmeti erandlik. Esimene asi, mis silma torkab — on temaatika mitmekesisus. Romantilise nooruki kõrglennulised unistused, tegeliku poliitiku pettumuste ja pohmelusmeeleolud, revolutsionääri-terroristi trotslik hingepeegeldus surma eel, rindesõduri lootusetu meeolomasendus, sentimentaalsuse piiridesse laskuvad kodumälestused ja sugupoolte mitmetahulised armuvahekorrad — kõike seda peegeldab Rumori poole sajandi pikkune ilukirjanduslik toodang.

Kuid sama mitmekesisus ilmneb ka autori käsitluslaadis. Alates romantiliste meeolupalade kõrgstiilist — üle uusromantiliste ja realistlike jutustuste ning novellide kuni naturalistlike ja sensuaalsete armuelamuste kirjeldusteni — on Rumor lõivu maksnud mitmele kirjanduslikule koolkonnale. Kuid see pole teda takistanud, näit. armuelamuste kirjeldamisel, kõige silmapaistvamate ja võimekamate hulka kerkimast meie kirjanike hulgas. Armuelamuste meeleline mitmetahulisuus, autori varjundirikas analüüs nende elamuste läbivalgustamisel — on see, mis pälvib tähelepanu Rumori jutustustes ja novellides. — Sest see autor oskab neid elamusi kirjeldada täistoonides. Seal, kus teised delikaatselt paljutähendava õhkamismärgi asetavad, arendab Rumor sündmustikku edasi, laskub detailidesse ja tulemuseks on — plastiline ja nüansirikas pilt sugupoolte armuühendusest, mis haarab oma meeololu tihedusega. Sellejuures ei lasku autor pornograafilise žanri tasemele.

Erootiliste elamuste intensiivsusest on kogus „Tuuleviul”, tähelepanuväärivaim — pikem jutustus (153 lk.) „Põlevad laevad”, mis esmakordselt ilmus 1919. aastal, kogus „Tuled sügisöös”.

Sel ajal oli meie ilukirjanduslikus proosas valitsev uusromantiline vool ja „Põlevate laevade” peategelane-viulukunstnik Tammemägi, on tüübiline ajajärgu kaunishing. — Ta unistab oma kunstniku karjäärist, naudib supelrannas loodust, kaldub sentimentaalsetesse meeoludesse ja hoidub naistest aupaklikus kauguses. — „Naiste ees tundsin end ikka koolipoisilikult kohmetuna”, sest „naised nõudsid ikka midagi muud kui mina neile pakkuda taipasin,” iseloomustab ta ennast mina vormis (lk. 45, 50). Siis saabub aga metamorfoos. Tammemägi kohtab ootamatult oma endist kooliõde. Är-

kavad minevikumälestused. Kunstnik-kaunishing laseb ennast haarata valgete ööde meeoludest ja temas ärkab mees, kes kuueaastase „paastu” järele näeb järsku naist enda ees kogu selle füüsilises ahvatluses. See järsk muutus ellusuhtumises tundub kriitilisele lugejale isegi teatava üllatusena, kui mitte psühholoogilise ebausutavusena. — Endise sentimentaalse unistaja silmis kangastub naine, nagu „küps mari kirsipuus” või „Eeva, õunad põlle all.”

Saabub „strateegiline piiramiseseisukord” — pikemate matkadega vabas looduses, suplustega meres, ja aeg-ajaliste suudlemistega pargipinkidel, kus peategelase kinnituse järgi (lk. 111) „kallistasime teineteist nukruseni, peaaegu pisarateni.” Siis tuleb murrang. Lõpeb naise teesklev koketerii ja omapoolne kaunishinge mängimine. Tammemägi vallutab naise ja algab hõõguvalt sensuaalne armuvahekord. Selle kirjeldamisel tõuseb autor oma võimete tippu. Coituse kollane latern kiirgab uimastavat valgust. Kaks inimest on joobunud süvest ja üksteise kehalisest ligidusest...

Kaob vahe päeva ja öö vahel kuni saabub sügis ja ühes looduse koltumisega koltub ka nende armuvahekord, ehk nagu naispartner seda sümboolselt väljendab — laevad, millega nad teele asusid, hukkusid tules. Jutustuse kandvama osa ongi need 60 lehekülge, mis käsitlevad poolte kirglikku sukelandumist armuvahekorda, selle kõigeekulgset nautimist, küllastumist üksteisest, vahekorra jahenemist ja lõplikku kustumist. Autori kirjanikuvõimete raskuspunkt koondub füsioloogilise armastuse hõõguva nüansirikuse kirjeldamisele. Seda teeb ta sellise sisseelamise jõuga, et meie ilukirjanduslikus proosas ei leidu talle sellest küljest ühtegi võistlejat. Kahju vaid, et vahekorra lõpul laskub peategelane jälle sentimentaalsuse puhangusse, valades pisaraid kadakapõõsa all (lk. 177). Säärane suhtumine tundub tänapäeva lugejale kuidagi ajakaugena.

Nagu „Põlevates laevades”, nii leidub ka „Kajakas” impressionistlikult värvikaid loodusmeeolusid. Kuid nende kõrval ei puudu ka romantiliselt varjutatud liigliha, nagu näiteks: „Armastus on elu kõrglend maisest madalusest igaviku tähistepoole”, ja kuidagi venepärasena tunduv paralleel allatulistatud jakaka kui surma sümboli ja armastuse vahel. Novell on dateeritud 1924. aastaga.

Novellis „Teelahkmel” jookseb abielupoolte kooselu karile vastastikkuse väikekoodanlise leiguse

tagajärjel, millega kaasneb sama leige mõlema-poolne adulter. Ka siin on jälle kunstnik see, kel-le langeb naise valik ja kiindumus.

Palju nooruslikku hoogu on kogu viimases no-vellis „Nelja silma all”. Noor kadett on armunud oma onutütresse, unistades selle kõigekülgselt val-lutamisest. „Inbreeding” — ütles tõuaretaja ing-lane sellise armuvahekorra kohta, kirtsutades põlg-likult nina, sest tegemist on ju kahe veresugulase kiindumusega. Selle lühiloo veetlus peitub vast-puhkenud tunde värskses... Kõik on alles uud-ne, ootuse ärevil ja õnne töötav. Kogemuste pettu-mused pole jõudnud veel midagi mürgitada ja aas-tate skeptitsism ning iroonia on alles mägede taga. Oma sundimatus värskses mõjub see novelett nagu tulevase armu-ülemlaulu algus.

Kuid allakirjutanule tundub siiski, et kogu viie jutustuse ja novelli ning kahe lühipala kirjandus-lik-kunstiline raskuspunkt peitub Rumori kahes kaasaegses novellis — 1956. aastal „Tulimullas” ilmunud „Armastus ja flööt” ning 1961. aastaga dateeritud novellis „Lavelis ja Beata”.

Novellis „Armastus ja flööt” on Rumor omapä-raselt ümberjutustanud vana kreeka legendi Pari-sest, Priamose ja Hekuba pojast. Paris veedab oma nooruse üksikul mägisaaarel, mängib flööti ja elab seal läbi kõik armastusefaasid. Alates romantilise-st flirdist kergealgsete lamburneitsikutega, kuni lesknaise himurate kaisutusteni ja lamburneitsik Oinone (legendi järgi — nymf) leitsakuliselt kuu-made sülelusteni — sisaldavad selle novelli 24 le-hekülge rohkem kui mõne teise autori mitmesaja-leheküljeline romaan. „Koobas esines pimekamb-rina tulvil Oinonet. Seal nad otsekuvi sõid ja jõid teineteist.” Juba selle lause napolis väljendusrikku-ses on rohkem elu ja ehtsat tunnet kui mõne vii-maseaegse „armastusromaanii” pikkades targutus-tes. Ja see lõpus esinev pohmelustunne. — Pari-sele paistab Oinone päevalgel — „ebamäärase isiksusena ebamäärasest kaugusest” ja Oinone näeb ainult „tumenevat merd ja madalduvat taevast”, — eks selles ilmnis nii palju tänapäevalähedast, kus armupillerkaarile järgneb mõrkjas pettumus ja mürgine meelekibedus.

Elutark ja kergelt irooniline naeratus suunur-gis — jälgib autor oma tegelasi. Ja ka meile muu-tub raskest naeratusest hoidumine, kui loeme näi-teks kas või sedagi märkust Muinas-Kreeka juma-lanna Athena kohta, et „ta kandis karusnahkset puusakatet selleks, et mitte võrgutada kergemeel-seid oma kõlbelise nabaga.”

Selles iroonilises stiilipärlis väljendubki tõeline Karl Rumor.

Autori hilisema novelli „Lavelis ja Beata” aine-alaks on elupikkune armastus, mis elab üle kõik katsumused.

See on liiga lähedane ja raske teema, kus autor võib kergesti libastuda minevikumälestuste senti-mentaalsel taustal. Kuid õnneks on Rumor suut-nud hoiduda neist vealustest karidest ja tulemu-seks on — sümbolistlikult pildirikas, nägemuslik novell.

Kodutu rändur Lavelis leiab oõmaja ja tüdruku, kes ühe öö jooksul lubab teda võõrutada hulkuri mõtetest ja kodutusest. „Pea meeles; täna olen ma veel puutumata neitsi, aga homme ei ole ma seda enam”, ütleb ta, ja nii see algab.

Raskena ja uimastavana langeb armuöö üle kahe. Ja siis algab ühine rännak, elupikkune matk. See on sümbolne rännak, mis läbib kõik kooselu faasid. Kahe hõõguva keha kahekõne, lootus elada vaid üksteisele, esimesed pettumused, argipäeva ja ühiskondliku elu sissemurd, lahkpiüded ja eksi-rännakud, sukeldumine naudinguisse uute partne-ritega ja vapustavad ühiskondlikud murrangud, vananemine, uus üksteise leidmine ja lojuva päi-kese leebe valguskuma kahe rauga pea kohal. Kahe inimese sümbolne rännak lõpeb idüllitavas mee-leolus. — „Polnud ta meelest maailmas kallimat aaret, kui need käed, ja polnud tal palavamata soo-vi, kui et need käed teda õnnistaksid ja ta silmad suleksid.”

Novell tundub eegilise mälestuspanoraamina, mis peegeldab kogu inimelu. Kuid ometi puudub selles see minevikku kuldav meeleolu, mis kippus kahjustama isegi sellist läbituntud novelli nagu on seda „Kuldlinn”. „Lavelis ja Beata” on meeleolult palju kargem, kainem ja asjalikum. Kuid sellejuu-res jääb see siiski poeetiliseks nägemuseks, mis peaks kuuluma autori mitmekesise ja varieeruva kirjandusliku toodangu paremiku hulka. Kõik on siin kokkusurutud äärmuseni. Stiil on napolisõnaline ja pingerikas. Ja teose nägemuslikud stseenid on haaravad. Näit. kas või Beata esimese öö armas-tuse ja andumuse stseen, kus hirmutav sireen hak-kas armastajate sisemuses huilgama: „Hädaldas, aietas, kriiskas, Vaugles mitmehääleliste viledega ning undas mitmest suust. Too metsik ulgumine ajas nende kõrvad kohisema, ängistas nende süda-med.” Võrreldagu seda stseeni näit. kas või Asta Villmanni romaanii „Peotäis tuhka, teine mulda” kolmanda kõite vastava stseeniga, siis torkab sil-ma, kui suur on vahe kahe kirjaniku käsituslaadi ja võimete vahel. — Ühel pool — otse hallutsineer-ivalt terav nägemus, teisel — kirjanduslik roosa-

manna-üleskobrutatud ja kunstlikult vahule löödud.

Ka Rumori napisõnaline, pildirikas stiil on täiu- sele jõudnud kahes kaasaegses novellis. On kadu- nud sentimentaalsed võrdlused ja varemaste aastate romantiline liigliha. Ei enam „sirelite lõhna, mis teeb nukraks.” Selle asemel: näit. karnevali kirjel- dusest: „Kellegi jalad jäid talle ette ja kellegagi kaelakuti koos ta komistas ning langes maha. Tõu- sis taas, tõusis ja embas lähemat figuuri. Sai käte vahele tiigriliku piha, mis paindus ja põletas. Pantri silmad magnetiseerisid teda. Vilksatas alasti rindade paar ja helmetatud rida nabasid. Talle tundus nagu kannaks ta kaelas kuljuseid.” Karne- vali veetlus on sedavõrd tugev, et isegi Beata il-

mes näeb Lavelis ainult Minerva söestatud silmi ja Kleopatra traagilisi tunge.

Neist näiteist piisab Rumori viimaseaegse kok- kusurutud sõnastuse ja ilmeke stiili iseloomusta- miseks.

Kokkuvõttes — „Kuldviul” annab ilusa läbi- lõike Rumori armastusnovellide vaheldusrikkusest ja sugupoolte armuvahekordade mitmetahulisest il- mest. Kuid koostatud kogus võinuks esineda näit. kasvõi „Koolmeister Sangvars” kogust „Kui Saara naerab”. Selle endise küla „lakalõvi” füsioloogi- line pankrott armastajana olnuks toredaks vahel- duseks teiste diskreetsemate novellide kõrval.

Juban Viidang

RELATIIVSUSE ÜLISTUS

VALEV UIBOPUU: Mosaiik. Novelle ja laaste. EKKo 1962.

Sellest jutustajate sugupõlvest, kes enamvähem ühtaegu Karl Ristikivi debüüdiga meie kirjandust rikastama hakkasid, on Valev Uibopuu avaldand, vastne kogu novelle ja laaste „Mosaiik” kaasaarva- tud, 25 aasta jooksul 13 proosateost. Generatsioo- nidest kõneldes on ta kirjanikuks küpsemiselt sõ- dadevahelise Eesti Vabariigi pesueht poolvalmis saadus, kelle lõplik kujunemine on toimund eksiil- lis. Ta on siiaaani ainuke meie proosameestest, kes on saand sõnaõigust rootsi jutustajate häälte- rohkel foorumil. Laiema lugejaskonna teadvsusse tungis Uibopuu kui „meie mees” okupatsiooni- romaani „Keegi ei kuule meid” autorina. Kunsti- liselt veenva läbimurru tähiseks on eelnevast 5 a. hiljem ilmund „Neli tul” (1951).

Missugused varjuküljed suurte hüvede kõrval on Uibopuu mõlemal viimasel romaanil, seda näi- tab kirjanik ise kahe meisternovelliga käesolevas kogus. Nüüdne „Puu ja haige tüdruk” keskendab romaanis „Janu” punut ämblikuvõrgu üheainsa, aga tugeva, tõve fantaasiast tervise igapäeva kul- geva jutuheide külge. Nüüdne „Väike-Kristus” annab meile tosinal leheküljel inimliku headuse üleva idee ja selle praktiliselt konarliku teostuse — mõtte ja tulemuse, mille esitamiseks mulluses „Markuse muutumistes” 347 lk. kulus. Autor ei korda vaid ületab ennast. Teiselpoolt jälle kaks tõesti paljutahulist väärtnovelli — „Illusioonid” ja „Mees”, mida erilise vaevata võinuks romaani- mõõdulisteks fabuleerida.

Kaastundest mahendet irooniaga kirjeldab Uibo- puu „Illusioonides” generatsioonide erinevust Va- bariigi lõpu poole nn. tööestluse ajajärgul. No- velli minajutustaja on noor ajalehemees, nagu au- tor tollal ise oli. Vanem sõber, keda ta portretee- rib, on 1. maailmasõjast osa võtnud ja kompensee- rib romantiliste unistuste luhtumisi tapva ja täna- matu tööga turbarabaks kultiveeritavas soos.

Sama, füüsiliselt nüüd peagu hävind või hävitet, hingelist pankrotti tollal teinud sugupõlve, esitab autor kommentaarideta satiiris „Mees”. See on ühe meie Vabadussõja sangari armutu lahkamine kõigi hingelise anatoomia reeglite kohaselt. Väiksemas mõõdus taotles samasugust ajaloolist tõde noor Risti- kivi oma esikromaanil Herman Säaveli kujus. Ui- bopuu skaala antud novellis on laiem. Filosoofilis- seks tagapõhjaks on eksistentsialistlik toimingu nõue — selles suhtes võib „Mees” isegi mõjuda eestipärase teisendina maitre Sartre'i novellile „Ühe juhi noorpõlv”.

Uibopuu kangelase esimesed meheteod ei keela sümpaatiat hullu mõisnikku, selle jahikoeri, kõm- mutavaid teenreid piiluvale ning hiljem elusat konnapoega kugistavale poisile. Patoloogiline mur- rang toimub murdeas koolijuhataja koera mürgi- tamise meelega oma peale võtmisega ja puhkeb välja paranoialisi jooni eviva suurusehullustusena sangari kogemata kangelaseks saamisega Vabadus- sõja vältel.

Kujunduslikult motiveerimatu enesetapmine mõllas eesti proosas ja draamas nagu mingi maru- taud oma nelikümmend aastat. Uibopuu auks jääb,

et ta psühholoogiliselt veenvalt esitab taolise mee-
leheitliku teo eeldused ja põhjused. Vabadussõja-
laste kirjanduslikke saatusi meenutades tundub
pärast „Mehe” lugemist Tiit Pärtelsi hüpe olema-
tusse A. Jakobsoni „Metsalise rajas” romantilise
klišeena.

Pärast kunstilise tõe ja vale suhte kriitiliselt
võrdlevat täpsustust, lähtudes relatiivsuse otsingul
Uibopuu valimiku keskosast — see sisaldab peale
mainit nelja novelli veel viis õhemat pala, millest
järjekorras esimest, „Unenäomaastikku”, võiks tõl-
gendada kui Bernard Kangro luule esseistlikku
eritelu — tuleksin kaares raamatu „Aja”-nimelise
avajao juure. Esimesed kolm on üsna konventsio-
naalsed lood teemil „kõik kordub”. Hakkasin juba
kartma, et teadmisteoreetilises kirjutises suurt lahti-
sust õsotand autor on ahtrund eluvaenuliku deter-
minismi vasalliks, aga ta eelsokraatiline panta rhei
filosoofia, nagu see avaldub tavalist ja igavest pin-
gestavas sekventsisis „Mitmetahulised aastad”, tõstis
taas hoobilt usku nii ta mõttelisse eruditsiooni kui
tehnilisse talenti. Novelli situatsioonid ütlevad
kõik olulise vanaduse relatiivsusest ja räägivad
enese eest keerdsõlmi loomulikult lahendaval intui-
tiivsel viisil. Autori korraldavat kätt oleks nagu
ainult lõpu ja alguse kokkuviimises näha. Vilumus
ja osavus seisab muidugi kogu saavutuse taga;
loomingu-metoodiliste küsimuste lahenduseks on
aga Uibopuu ise ette näinud valimiku lõpposa,
mis on mitmes mõttes raamatu nimitsükliks. Et ta
ainult virtuos ei ole, seda tõendab tundeskaala
varjundirikkus nüpea kui autori ainega siseeluliselt
pädeva kontakti saavutab. See toon oli eriti tugev
varemmainit „Ilusioonides” ja esimeses osas on
selles žanris meeldejäävaimaks novell „Hilinenud
armastus”, mis just oma isikliku aktsendi tõttu on
üks paremaid kirjeldusi vanavanema ja lapse vahe-
korrast üldse. Suure kannatlikkusega näiliselt tü-
hiseid, aga psühholoogiliselt relevantseid üksik-
asju hingepildiks liites lükib Uibopuu kivi killu
külge oma mosaiikides.

Mõnikord on materjali liiga vähe mõttekujutus-
like lünkade täiteks. Nii ei saa asjad, nagu „Kuhu
sa, hing, lähed?” ja „Andeksand” seda raskuse
vaimu, mida teemide depressiivsus ette kirjutab.

Tulemused on silmapaistvamad, kui eelduseks
on teadlik kahesus ja selle kunstiliselt tõhus kuju-
tus. Tsüklotüümilisele temperamendile selle jär-
skude võngetega mõnevõrra võõraks jäädes valik-
hõimleb kirjanik skitsofreenilisega. Ta lõhkumine
on terviku sunduslik osadeks lahutamine. Ta raiub

kive, et killud lendaksid toormaterjalina, mida ta
hoolega hunnikuisse korraldab, et lõhestumist pee-
geldavat pilti mosaiigina käitumismustrisse liigen-
dada.

Kolmeosalisest nimitsüklist eelistan „Palavikku”,
kuna siin Uibopuu kirjaniku mõttekujutusliku jõu
ja ainevalla tsentrifugaalse tungi vektoreid kujutab
introspektiivse piltmõistatusena. „Eesriided” jää-
vad eesriidetaguseta — vaimuhaige näitleja osa
memoreerimine unises kõrtsis annab kirjanikule
põhjust publiku (ta ise kaasaarvatud) reaktsiooni-
de täheldamiseks — esiplaanile jääb tulemus ja
mitte tekkelugu.

Valimikku lõpetav niminovell on varem ilmund
nii algkeeles kui rootsi, soome ja inglise keeltesse
tõlgituna. Kunstiliselt on see Uibopuu virtuosli-
kumaid saavutusi üldse, aga novelli õige suurus ja
piiratus pääseb mõjule relatiivses seoses, kesket
tähendust eviva kaksikportreena ühe raamatu kaan-
te vahel esitet piltide reas, milledest ainult mõnda
üksikut oleks võinud jätta välja panemata.

Novelli suurus seisneb absoluutse tõe eitamises,
mitmete õigete lahenduste võimaluses. Selle piira-
tus on üldinimlik: teame üksteisest nii armetult
vähe. Vaiksete hullude osas on Uibopuu püüdnud
meie teadmisi mõistatahmitseks laiendada. Võime
kirjanikult küsida nagu kohtlane lesknaine Väike-
Kristuselt: — Mis inimene te küll olete, et end
nõnda segate teiste ellu? Kirjanik vastaks oma sõ-
nadega: — Tundest tekkinud hääteol on tähendust
ka teistele, et selline meelega levib ja et lõpuks
kõik inimesed ongi ainult sellised!

Kahtlemata on Valev Uibopuu vitaalseim oma
sugupõlve eesti prosaistidest. Katsetada võiks ta
hea eduga meil kiratseva draamavormiga. Mis stiili
puutub, siis liigutas varem laastulistest proosaluu-
letusis ilu vaatlus loojale — mitte lugejale! —
pisara silmanurka. „Mosaiigi” kildudevaheline lü-
rism kinnitub konkreetsesse mälu-pilti: — Kodu-
majanduskooli õpetajanna käsi, mis oli kitsas ja
kõva nagu mu ema kangakudumise süstik, mida
mäletan sellest ajast, kui pidin seda alatasa kan-
gaspuude alt üles otsima.

Naastes lõppeks käesoleva kriitika pealkirja
juurde põhjendaksin oma muljeid nelireaga P.
Mustapää samanimelisest luuletusest (A. Orase
tõlkes): — Ja nii kõik laul (ka see siin), / nii
kõik me maine tee siin, / kõik elu suhteline, /
kõik umbes kavandet.

I v a r G r ü n t h a l

KOMMUNISMIMAIID MATKAMAS

PEKKA LOUNELA: Idän kääntöpiiri (Idapöörjoo). Tammi. Helsingi, 1962.

„Asun teele, meel tühi ja avatud,” ütleb Lounela, olles ehitelnud meelitavaid ja eemaletõrjuvaid kujutelmi ühenduses oma eelseisva reisiga raudrimbataguseisse maadesse.

Lounela on neid Soome noori intellektuaale, kes võitlevad uueaegse, kriitilise ja kõigist poliitilistest käsutusvõimudest väljamurdma mõtte eest. Ta ilukirjandusliku väärtusega reportaaz puudutab kõiki satelliitriike, välja arvatud Albaania, kuhu ta ei saanud viisumit, ja lisaks neile Ateenat, Istanbuli ja Tallinna. Ta sihiks on tabada nüüdisetke (reis toimus kevadel 1962) kiirestikulgevas arenguprotsessis, mõista põhjusi ja võimalustmööda ennustada homset-ülehomset. Ta toob ülevaateid varasemast ja hilisemast ajaloost, kirjeldab maastikke, linnu, üksikuid ehitusi, vaatab, kuulab nüüdiselu avaldusi majanduslikul ja kultuurialal, puutub kokku paljude inimestega, peamiselt kirjanikega, jutustab kohalikke olusid iseloomustavaid anekdoote ja tsiteerib Raadio Jerevani. Ta esitamisviis on nobe ja tihe, läbi immutatud intensiivsest kaasaelamisest ja tööotsimisest. Pole ju võimalik anda siin miniatuurpilti üle 300-leheküljelisest ülirikkalike muljete kogumist, aga raamatu lähendamiseks võib ehk välja noppida mõned killud.

IDA-BERLIINIS käib lakkamatu passikontroll, näeb liig palju politseinikke ja püstolkuulipildujaid, kuuleb liig palju lööklauseid ja valju kõnet. Matkaja mõtteid: rahulik inimene hoidugu sealt eemale; ühest Saksamaast on otsatute kannatuste hinnaga jagu saadud, aga mis teha nüüd, kui neid on kaks?

PRAHA, Kuldne linn, ajaloo kuumuses punaseks küpsenud tomat Moldau kaldal, Franz Kafka linn. Ülimuslik-kodanlik ümbrus mõjub võõrale vaatajale nõnda, et sotsialismi rakendamine tundub kauge ja ükskõikse asjana. Inseneride päevaprobleem: millise tehnikaga saaks Stalini sambamõhkla minema viia? Prahast kohtab Lounela rimbatauguste maade esimest ning ainsat süütut teenivat venda: pakikandja, kelle peo peale ta raha laob, ütleb: „Aitab juba.” Kohalik anekdoot: „Mis rongkääk see oli?” — „Viimset lihatükki viidi Rahvuseumiumi.” Kultuuriministeeriumi haldusesse kuuluvast 3000—4000 lossist on üks loovutatud kirjanikele. Neil on ka linnamaja ja kirjastus, aga kuna neil pole paberivabrikut, siis ei suuda toot-

mine täita nõudmist. Kunstinäitusel võib näha standardmodernismi, kallakut abstraktse kunsti suunas. Lounelat saatev kirjanik ütleb: „Noortel tuleb lasta nende eksimused ära teha.” Lounela nendib, et Poolas oleks kommentaar olnud teissugune, teistes rahvademokraatiates oleks selliseid töid vaevalt välja pandud, Jugoslaavias oleks neid peetud enesestmõistetavaiks. Kirjanik Vladimir Neff jutustab sotsialistliku realismi olemusest: kääbusest saab kangelane, kui teda maalida tiigrit küttiva ratsanikuna, nägu püssipärast varjatud.

„Kõnni justkui kuu peal,” ütles Viini ajakirjanik, kui oli juba mitu päeva asjata otsinud mõnd üld-euroopalikku sõna või nime BUDAPESTI tänavail. Ungarlaste umbkeelus on võõrale tülikas kogemus. Lounela näeb selles nende saatuse ühtsust soomlastega ja ohkab, et soome-ugri peresse kuulumine on selge õnnetus ja tekitab tihti keeleinvaliidsuse. Osutub alusetuks koolimaakaardilt kaasaasadud usk, et Ungari on roheline laik Kesk-Euroopa pruunuses. Pustat ei ole enam. Ungari kõögist läbisõõmine võtab ilmatu palju aega. Traditsioon: iga päev kell 12 helisevad kõigi kirkute kellad selle auks, et János Hunyadi 15. sajandil päästis kristlased türklaste käest. 1956-nda aasta sündmustest ei kõnelda meeleldi, kardinal Mindszenty kõne võitluste alguses, et maad antakse endistele omanikele tagasi, on paljusid jahutanud. Tsiteerin Lounela pisut üllatavat muljet Ungari kolhoosipõllust: „Kolhoosipõllundus võib pakkuda silmale meeldivaid vaatepilte. Küladevahelistel elamuteta põlluväljadel võib näha kümneid ja võib-olla sadugi naisi, kes on levitatud kõrgendike nõlvadele juurikaid harvendama. Nende kummargil seljad täiendavad maastikku. Tagumikud nagu avatud vihmavarjud.” Kojupöördunud pagulane jutustab, et umbes neljas osa põgenikke on tagasi tulnud ja et mõlemad pooled on sündmustest õppust võtnud. „Ungari elu tunnusmärk ei ole terror ega hirm, vaid avameelne ja jutukas, vahest veidi sarkasmi kalduv vaimne õhkkond.” Kunsti aastanäitusel võib näha huvitavaid kompromissikatseid abstraktse suuna ja sotsialistliku realismi vahel. „Kunstisse” suhtutakse ehk ülearu tõsiselt, kuigi maailmakunsti üldseisundit hästi tuntakse, nii et provintslust ei peaks õigupoolest olema. Lounelale jääb mulje, et elu Ungaris areneb suurema vabaduse, majandusliku ja kultuurilise tõusu suunas.

JUGOSLAAVIAS kuuleb Lounela president Tito kõnet veejõujaama avamisel ja kui mitte

muust, siis Tito isalikest hurjutustest võib mõista, millise valitsussüsteemiga on tegemist, sest ühelgi kapitalistlikul maal ei või president nii karmilt ärimehi laita, kui ta soovib uuesti valitud saada. Lounela tahaks esitada küsimuse: kas õpetab Jugoslaavia maailmale, et kommunism ja demokraatia olukord on majanduslikult halvem kui Ungaris ja Tšehhoslovakkias rahva harimatuse tõttu. Umbes 20% elanikest on kirjaoskamatud. Koos Mihail Bulatovičiga (raamatu „Punane kukk tõuseb katusel“ autor) võtab Lounela osa kirjanike koosseisust, kus peaküsimuseks on, kas Nabokovi „Lolita“ on küllalt moraalne tõlkimiseks. „Jugoslaavia on võõrastele avatud, selle kommunism ei ole ahistav, väiklane, fanatismist süngestatud. Võibolla ei ole see täiuslikult tõhus, ma ei tea seda. Aga see ei pea tõhusust inimesest tähtsamaks.“ Näib olevat põhjust võrrelda Titot jalgpalliga: enne lüüakse jalaga, siis joostakse järele. Ta ise elab küll nii kõrge müüri taga, et maja ei paistagi.

BULGAARIAS ei tõlgita Albert Camus'd: ta pole moraalselt sel tasemel, et ta toodangut võiks pakkuda Bulgaaria rahvale. Sagan ja de Beauvoir ei vääri oma tühisuse tõttu tõlkimist. Väinö Linna ei tule üldse küsimusse, sest ta on kirjeldanud sõda Nõukogude Liidu vastu. Tõlkimine on muidu kohustuslik, iga aasta umbes sada teost, maade vahel ühtlaselt jaotatult. „Klassikud varastavad võimalused ‚moraalselt‘ küsitavalt moodselt kirjanduselt.“ Üks noorevõitu mees teatas, et ta harrastab usinasti prantsuse kirjandust ja et just praegu on tal eriti huvitav raamat lugemisel: „Jumalaema kirik Pariisis“. Maalikunstis peetakse impressionismi ikka veel moodseks või ka võetakse impressionismi nime alla kõik moodsed voolud.

ARMEENLASI peab Lounela soomlaste mäitsete vastavaiks: liig kangelaslikud, et elada, ja seepärast on neile tihti antud võimalus surra vabaduse ja ristiusu eest. Nende parim annetus maailmale peale William Saroyani ja Hatšaturiani on Raadio Jerevan.

Reisijat ISTANBULIST lahutavad 500 kilomeetrit katab kiirrong 16 tunniga, vilistades igale karjasele, härjale ja kanale ja peatudes rohkete osmikute ees. BUKARESTIS tuleb Lounelal mõte soovitada mõistatustest huvitatuile tutvuda Balkani ja Kagu-Euroopa ajalooa nõnda, et loetakse türklase, bulgaarlase, serblase, ungarlase ja rumeenlase poolt koostatud ajalooramatuid. Ta kiidab kultuurimaja ja pioneeride paleed, valdavat ehitustegevust, kunstnike ja kirjanike eest hoolitsemist, uut tsirkusehoonet ja turuhoone moodset otstarbekohasust, kuid kõige enam jäävad talle meelde — peli-

kanid. Anekdoot Anna Paukeri kohta: ta jalutab päikesepaistelisel päeval Bukaresti tänaval avatud vihmarvarjuga, sest ilmateadete järele sajab Moskvas vihma.

Raadio Jerevanilt küsiti, mis on Nõukogude Liit. Vastus: puhverriik Poola ja Hiina vahel. Kui Jugoslaaviat mitte arvestada, siis on POOLA järsemini kui teised sotsialistlikud maad stalinismist lahku löönud. Lounela ütleb, et Poola viibib vaimses käärimisseisundis, mida soomlastel on põhjust jälgida uudishimulikult ja kadestades. Ollakse jõudnud julguseni ja õiguseni siiralt oma arvamist avaldada, Aken läänekultuurile ei ole küll veel päris lahti, kuid praakil. Poola moodset kunsti nähes käristaksid Rumeenia ja Bulgaaria realistid oma riided lõhki. Iga sümfooniakontsert alustatakse ülimoodse helitööga, et publik õpiks mõistma aja voole. Ka majanduslikult ja elamistasemelt on Poola teistest satelliitriikidest ees. Vastaskõnelejale öeldakse pan, pani, panna, ‚seltsimehele‘ on keeles vaevalt vastetki, suudeldakse daamide kätt. Gdanskis pühitsetakse Corpus Christi päeva: pikk rongkäik, valges riides lapsed lilledega, vaba päev.

Kuigi Lounela jutustab õpetliku loo sellest, kuidas üks mees tahtis põrgut proovida ja leidis, et elu seal on väga kena, head söögid-joogid ja lõbustused, aga et juba mõne päeva pärast muutus kõik halvemaks, sest teda ei koheldud enam külalisena, vaid päriselanikuna, tundub talle siiski, et elu raudrimbataguseis maades on iseseisvam kui üldiselt arvatakse, sest juhid on omast rahvusest, kes peavad arvestama oma alamate heaolu. BALTI-MAAD, mis on ju ainult Nõukogude Liidu provintsid, on hoopis halvemas olukorras. Aga EESTI on siiski olemas, hea seegi, ütleb Lounela.

Matka viimne vaatus toimubki TALLINNAS. Lounela käib rakenduskunstinäitusel. Eksponaatide tase on kõrgem kui mis ta sellel alal oma matkal mujal on näinud. Müügil neid esemeid ei ole. Kirjanikega kokkusaamine osutub raskeks — need kolivad parajasti uude kirjanikemajja linna keskel. Naiste vahetamine on kergem kui korteri vahetamine, ütleb keegi. Kõrgpunktiks loeb Lounela külaskäiku Tuglase juurde. Viie aastaga on Tuglased nõmmepinnasest esile võlunud rohtaia. „Aretatud ja metsikud taimed, lehtmajad, puisteed moodustavad ümbruse, mis peegeldab luuletaja hellust ja teadusmehe himu täiuslikkusele. ... Friedebert Tuglas on tulekummardaja. Rohtiaias ta lemmikohal on okste riit ja pink, kust ta jälgib leeke. Vaimuadlik, kelle elevandiluu torn peab vastu aja tormidele.“ Tuglas jutustab mälestusi, on elevel ja liigutatud. „Aga põhjas on nukrus, pettumused,

võib-olla tuimuski, mida targad silmad püüavad varjata.”

„Võime ainult loota, et õhkkond maailmas muu-

tub humansemaks,” ütleb Lounela oma külaskäigu lõpuks. See soov ja lootus õhku kogu ta reisi- kirjeldusest.

Helmi Eller

PAINAJAST PÄÄSNU

SIVAR ARNÉR: Nätet. Bonniers, Stockholm 1962.

Oma uues romaanis „Nätet” (Vörk) kaardistab Sivar Arnér tänapäevainimese olukorda mõnevõrra ebatavalisest aspektist, nimelt õnne, harmoonia ja rahulolu keskkohast lähtudes. Muidu on ju Arnér olnud tuntud, nagu Manaski kord mainitud, peamiselt „põrgulikult osava psühhotehnikuna”, kusjuures rõhuasetus suurest ongi lasunud just „põrgulikkusel”. Üks ainus kord ammu tagasi, romaanis „Vackert väder” („Ilus ilm”, 1950) on ta meeolu olnud sama helge ja leplik kui praeguses teoses, ning nende kahe raamatu vahel ongi märgata suurt paralleelsust. Arnér on üheaegselt „raske” ja ka oluline kirjanik; tema toodang on keskne ja kaalukas rootsi kirjanduses, kuigi temas puuduvad lugejat kergelt kütkestavad omadused. Tema tekstid on tihti peale äärmiselt keerukalt läbitöötatud, risti-rästi täis peensusteni plaanitsetud sümboloid ja viiteid. Oma suure tehnilise virtuoossuse juures võib ta endale lubada — nagu nüüd „Vörgus” —, lähtuda küllaltki jämedalt skemaatilisest põhi-konstruksioonist, et siis oma tusedat jutustaja-osavust mängu pannes selle konstruksiooni konarusi välja siluda ning sellele korralikku liha kondikava täiteks ja varjamiseks peale soetada: „Vörgu” peategelane on täiesti perfektselt õnnelik ja hästikohanenud, ning tema tagasiivaates oma noorusele ilmnev pilt on justkui sellele vastukaaluks täiesti erakorraliselt jube ja ebaharmoniline.

Tagasihoidlik pangaametnik Nils Hage on niisiis õnnelik ja rahul, niipalju kui seda meie aja tingimused üldse võimaldavad usutavalt kujundada. Sellest oma praegusest idüllist vaatab ta hämmeldunud segaduses tagasi oma kasvuaega agoonilisele „identsuse otsingule”, ängistunud selguse taotlemisele oma päritolu üle: ta ema oli hoopis nende perekonna teenijatüdruk, isa kohta ei õnnestu üldse täielikku selgust saavutada, ja too tõenäonegi isa pole mingi ideaalkuju — „üliinimese” kaldu-

vustega eksentriline leidur-šarlatan, kommunist, võrgutaja, arvatavasti mõrvar ning hiljem sagedane närvihaigla patsient. Neid süngeid lähtealuseid arvestades pidanuks Nils „õigupoolest” mingi virildunud Hamleti-karikatuurina hukka minema. Selle asemel aga toimub hoopis järkjärguline tervenemine ja „kohanemine”; Nilsiga juhtub lihtsalt ime, õnnelik juhus viib tema kokku oma tulevase naisega ja sama õnnelik intuitsioon annab talle visadust ja otsustavust seda naist lõplikult kätte võidelda. Kooselust Agnesega taanduvad kõik senised painajalikud mured, ja samasuguse vabastava arengu teeb läbi ka naine oma umbselt vagatseva-väikekoodanliku perekondliku tausta suhtes.

Kogu jutustus on tehniliselt suure osavusega läbi viidud, sagedaste edasi-tagasi hüpetega kronoloogias ning ohtra ja äärmiselt sugestiivse sise-monoloogide kasutamisega. Samuti ei puudu allegoorilised ülemtoonid, võrdlused Stokholmi linna kihiseva ümberehitusega (— kus lammutusmasinad paljastavad mineviku ebahuvitavat armetust) ning vihjed poliitilisele analoogiale (sama ime, mis päästis Nilsit lootusetust ja mõttetust mineviku umbsõlmede kangutamisest, võiks aset leida ka laiemal tasapinnal; inimesed võiksid loobuda mõtte ja sisu ammu kaotanud vanade agressioonide kaasalohistamisest). Kuigi Nilsit vabanemine noorukipõlve kummitustest toimub mitte resignatsioonini, allavandumise, vaid nendest väljakasvamise, küpsemise tähe all, varitseb teda ometi resignatsiooni oht temaga juhtunud ime enda ees: ta on kinni oma õnne ja heaolu võrgus samapalju kui teised oma ängistuste ja meelegeite võrgus. Niisama vähe kui ta suutis selgitada oma toonaseid ähvardavaid ja valulisi saladusi, sama vähe on tal ülevaadet oma praeguse harmoonia lähematest tingimustest. Muidugi, „... Agnes ei lahenda minigeid mõistatusi ega tee kahjutuks pomme, aga ta on lihtsalt olemas”, ja see on tema isikliku õnne põhialus, aga samal ajal on ta valuliselt teadlik

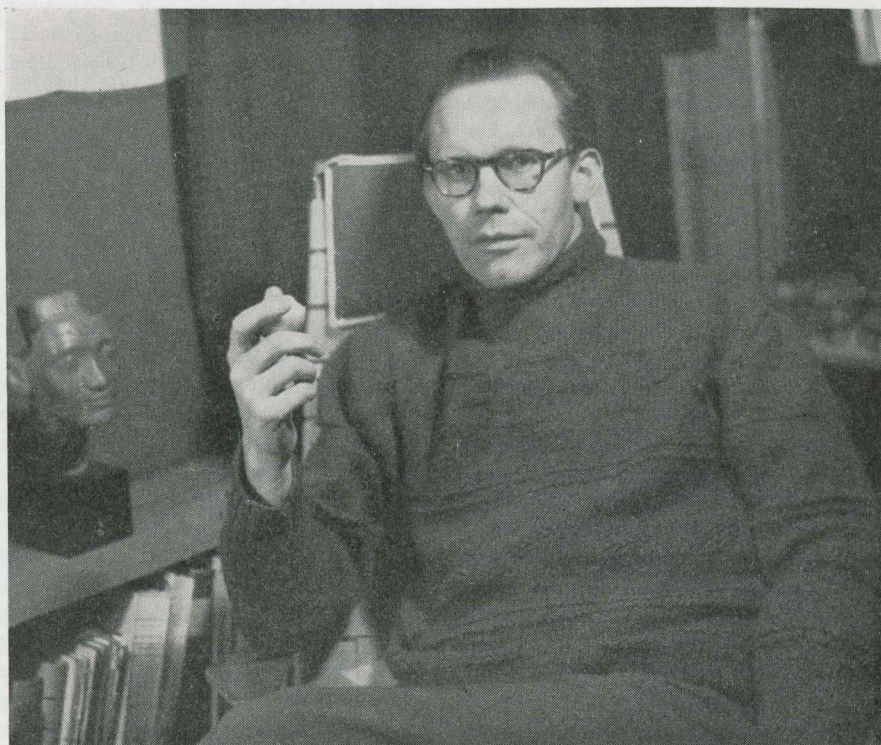
teda ümbritseva rahulduse ja heaolu haprustest. Stokholmi uued hiiglaslikud korterite-mesipuud on puhtad ja kenad, aga iga maja trepikojas ripuvad eeskirjad ja juhendid evakueerimiseks. Inimese olukord on absurdne, ebakindlus meie kõigi pärisosa. Nils'i olulisemaks kogemuseks jääb mingi stoiline optimism, võime paanikat vaos hoida.

Arnéri „Võrgu” lugemiselamus on omapärane ja mõtlemapanev — ta muidugi küll ei ürita õpetada „kuidas saada õnnelikuks”, aga kirjeldab vägagi veenvalt „kuidas õnneliku inimese tunne on”,

ja tal õnnestub lugejat juurdlema panna, mis määral üldse hingerahu on saavutatav teisiti kui käe-galöömine, mõtlematuse ja resignatsiooni hinnaga. Niipalju kui ma aru saan, ei puudu sellisel juurdlemisel oluline relevantsus näiteks maapagulastegi probleemidele.

Max Lasberg

Arnéri teosele anti 24. jaan. rootsi raamatuloteerii (Boklotteriet) romaaniauhind, mille suurus tänavu oli 25.000 krooni.

Sivir Arnér

HENRIKU LIIVIMAA KROONIKA

HENRIKU LIIVIMAA KROONIKA. Ladina keelest tõlkinud Julius Mägiste. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm. Kirjastus Maarjamaa, Rooma. Tryckeri AB Esto, Stockholm 1962. 317 lk. + 1 kaart.

Viimaks ometi pakutakse meile Henriku Liivimaa kroonikast, mis on ladina keeles juba seitsmes, saksa keeles neljas, vene keeles kahes ning läti, inglise ja eesti keeles igapähe üks kord ilmunud, rahuldav, isegi ilus eestikeelne tõlge, mis pole mitte ainult väga täpne, vaid püüab ka Henriku aja vaimsust mõista.

Peame prof. Julius Mägistele väga tänulikud olema, et ta on selle raske ülesande enese peale võtnud. Samal ajal tohime väljendada imetlust, et temal kui keelemehel on nii silmapaistval viisil õnnestunud tõlkes eneses, kommentaaris ja registrites ka teose ajaloolist tausta õieti tabada.

Enesestmõista ei saa kõigega nõus olla, aga suuremalt osalt käib see tehniliste küsimuste või siis maitseasjade kohta. Mõnigi oleks ehk soovinud märkusi otse teksti all näha, eriti kui need aega täpsustavad. On maitseasi, kas oleks pidanud teksti igal pool piiblikus keeles edasi andma — või oleks sellest piisanud ainult Henriku piiblitaitade puhul. Sest krooniku üpris kainest ja oma vaatlustes nii tähelepanelikust laadist läheb sealjuures midagi kaduma: seda märkas ka Albert Bauer, kui ta loobus Eduard Pabsti kunstlikult vanamoelisest saksa tõlkest ebapateetilis-asjaliku keele kasuks. Ei tohi unustada ka seda, et eesti kirikukeel pärineb suures osas alles 17. sajandist.

Eriliseks raskuseks olid kohanimed. Prof. Mägiste on praeguste asemele pannud vanamoelised eesti nimed, neid oma parema äranägemise järgi rekonstrueerides: nii näit. Tartu asemele Tarbatu, Lohu asemele Loone, Puide asemele Puidise, Kehika või Järva-Jaani asemele Keitise jne. Eriti problemaatiliseks osutub liivi kohanime kunagise kuju taastamine, nagu Üksküla, Lenevarde, Askrad, Lodiger. Mitmes suhtes oleks siin vaja end rahvusliku ärkamisaja ekslikust traditsioonist vabaks teha ja Ümera asemel Imera, Üksküla asemel Ikesküla tarvitada, eriti aga ebaõigete isikunimevormide väljapraakimisel: Ilo, mitte Ülo; Imaut, mitte Imant; Wotele ja mitte Vootele. On väga raske, nimede küsimuses õiget teed leida; võibolla oleks siiski pidanud praeguste eesti ja läti kohanime juurde jääma ja seal, kus neid ei ole, mõnikord

Henriku ladina transkriptsiooni kasutama. Samuti jääb maitse otsustada, kas saksa aadlinimede „von” (ladina keeles „de”) tõesti ära jätta ning seda ainult illatiivi abil edasi anda tohib (näit. Buxhoevedenist!).

Siin-seal leidub väikesi tõlkevigu: lk. 36 tuleb lad. „miles” tõlkida mitte „orduvend”, vaid „rüütel”; lk. 218 tähendab „Lyvonenses” „liivimaa-laste” ja mitte „liivlaste”; lk. 12 (lapicida) seisab „kiviraiuja” või -raiduri asemel „kivitegija”; lk. 17 (concertabant) „püüdsid”, kus peaks olema „kavatsesid” jne.

Kohanime identititseerimisel on registris mõned eksitused tekkinud, eriti läti keelses osas, mis küll dr. K. Dravinši (lk. 9) arvele läheb: nii ei ole Kogelse mitte Koltzen, Beverin ei ole Wolmar, Metimne mitte Papendorf; Satekla ja Sidgunda on kunstlikud nimed, mis pole kunagi läti rahvakeeles eksisteerinud, sama vähe on Henriku nimetatud läti isikunimedest rahvakeelde elama jäänud (Drinivalds, Dabrelis, Roboams, Svelgats, Rusinš).

Aga jätkem need pisiasjad, mis ei suuda kuidagiviisi tõlke väärtust vähendada. Meile tähtsamaks tuleb pidada küsimuse arutamist, mis tähendus võiks lätlaste preestri Henriku teosel meie jaoks tänapäeval veel olla.

Senini on peamiselt ajaloolised andmed laiemal avalikkuse huviobjektiks olnud: maalilised kirjeldused lahingutest, piiramistest ja arvukatest sõjakäikudest, üksikute eestlaste, lätlaste ja sakslaste vapratest tegudest. Sealjuures koguti hoolikalt kokku kõik, millel oli tegemist kohaliku ja rahvusliku ajaloo, et saada ettekujutus ajast enne sakslaste tulekut.

Need ülesanded jäävad tänapäevalgi püsima; ometigi ei võta meie generatsioon, kes on ise raskeid katsumisi läbi teinud, tolle kauge aja võitlusi ja kannatusi enam nii traagiliselt, nagu see senini kombeks oli. Sealjuures hakatakse eriti huvi tunda mentaliteedi vastu, mis kõnesoleva aja inimesi liikuma pani, mis andis neile jõudu tohutuid ohvreid enese peale võtta.

Niisuguseks psühholoogiliseks vaatluseks pakub esijoones kroonika kirjutaja isik ise teretulnud materjali. Aastaid tagasi tegin katse, tema raamatut biograafiana *) kasutada, lihtsa maapreestri

*) Kronikka elämäkertana. Lätin Henrikin elämä ja maailmankatsomus. Historiallinen Aikauskirja 1952 nr. 3.

eluloona, kes otsustavatest sõjakäikudest enamasti ise osa võttis ning hädakorral küllap ka relva haaras, kui sõnad enam ei aidanud. Sellest võõrastavast misjonisõja-karmusest hoolimata ei saa me maha suruda teatavat sümpaatiat Lätimaa Henriku vastu.

On tõenäoline, et Henrik oli väike-läänimehe või külavanema poeg Magdeburgi ümbruskonnast. Piiskop Alberti Magdeburgi toomkirikus peetud misjonijutluste sügava mõju all reisis Henriku isa a. 1200 ristisõitjana Väina jõe suudmele, võttis kaheteistkümne-aastase poisi kaasa ja otsustas temast preestri teha.

Need on oletused; siiski võime kindlad olla selles, et Henrik sai oma kasvatuse ja koolituse Lüübeki lähedal asuvas Segebergi kloostris, kust ka piiskop Meinhard tuli. Kroonikas mainib ta sageli oma kaaskasvandike saatust, kes ühes temaga Liivimaa misjonialal tegutsesid ja sealjuures märtrisurma leidsid. Nende koolilendade seas oli eestlasi ja leedulasi; tõenäoliselt kasvatati Segebergis, kus Alberti augustiinlasest vend Rotmar abtiks oli, ka liivi vanemate poegi, kes piiskopile pantvangiks anti ja tema poolt Saksamaale viidi. Selles ühiskoolis õppis Henrik liivi ja teistelt Balti maa-de poistelt aegsasti eesti ning tõenäoliselt ka läti keele ära, mida ta pärastpoole täielikult valdas.

Viie kooliaasta möödudes saadetakse Henrik 1205. a. Liivimaale, kus ta esiteks Alberti õukonnas viibib. Osa liivlasi oli juba ristitud ja Riia turuplatsil korraldati nende jaoks sama aasta talvel

vaimulik näitemäng. Neile taheti näidata, kuidas Issand alati oma usklike poolt on, ning ettekandmiseks valiti Vana Testamendi võitlus Kiideoni ja vilistlaste vahel. Henrik seisab näitelava ees ja selatab pealtvaatajatele liivi keeles sündmuste käiku. Aga kui võitlusstseenid väga ägedateks lähevad, haarab paanika liivlastest publikut, kellel pole suuremat aimu ei Vanast Testamendist ega teatri-tegemisest; nad pistavad põgenema, arvates, et surm ähvardas ka neid, kunagisi Kristuse nime vaenlasi.

Preester Danieli skolaari ja kõstrina rändab Henrik nüüd läbi liivi külade, kus ta oma õpetaja ristimisjutlusi tõlgib. 1208 pühitsetakse ta lõpuks ise preestriks; ta saab lääniks kiriku, mis asetseb läti-liivi segaasustusega alal, Eestisse viiva tee ääres (Papendorf, läti Rubene). Tema jutlustel on peagi suur edu: osa naabruskonna lätlasi otsustab liituda katoliiklastega, katkestades juba alanud suhted venelaste kreeka-ortodoksi kirikuga.

Lätlaste pöördumisel katoliku kiriku poole oli suur ajalooline tähtsus, sest Balti ala põhjaserval asuvate tugevate eesti hõimude allaheitmine ja kristianiseerimine võis arvu poolest suhteliselt vähestel saksa palverändajatel ja kolonistidel õnnestuda ainult lätlaste abiga.

Lätlaste hingekarjasena võtab Henrik osa nüüd järgnevatest, arvukatest saksa-läti sõjakäikudest eestlaste maale; ta julgustab neid paganate vastu võitlemise ajal ja lohutab neid surmatunnil. Tema ristilapsed armastavad teda kui oma isa, sest ta katsub neid ikka ja jälle igasuguse saksa rüütlike rõhumise eest kaitsta ning on vahendajaks uute lossialade maksu- ja piiriküsimustes.

Henrik võttis osa umbes 30-nest Eestimaa-sõjakäigust ja kirjeldab meile tõetruult oma elamusi. Kui maa lõpuks alistatud saab ja rahu valitseb, läheb ta koos ühe abilisega ristimisreisidele läbi eestlaste maa ning ristib üle 10 000 eestlase, kusjuures ta tihtipeale rõõmupisaraid valab, õnnelik, et ta võis nii suure hulga hingi igavesest hukatusest päästa. Nagu omal ajal Bonifacius, pani ta käe paganate ebajumalakujude ja pühade puude külge ning purustas need. Paganad imestasid, et kujudest verd ei voolanud, ja uskusid seda enam tema jutlust.

Henriku kroonika ladina keel näitab meile väga selgesti, missugune ehtne usklikkus teda hingesatas. Oma Eesti- ja Liivimaa võitluskirjeldustes tsiteerib ta peaaegu 700 korda Piibli sõnu või lauseid missaalist ja breviaariumist. Tema elu ja mõtted sujuvad ladina Piibli ja liturgia väljenduste

kujundatud maailmas ning ta ise väljendub pärast raskeid katsumisi.

Meie, tänapäeva inimesed, esitame enestele küsimuse, kuidas suhtus Henrik Baltikumi „vana korra” kadumisse, kuidas hindas ta sealsete hõimude verist alistamist, kellede vastu ta ometi nii sügavat poolehoidu väljendab? Kuidas võis ta vabade inimeste ikestamisega nõus olla?

Ka selle peale annab kroonika meile vastuse. Henrikul oli ideaalne ettekujutus maa peal võimalikust Jumalariigist (civitas Dei). Muidugi tuli paganaid tule ja mõõgaga sundida kristlust vastu võtma: kuid see sündis ainult nende eneste igaveseks tuluks. Tema jaoks pole see mingi silmakirjalik loosung, vaid täiesti tõsiselt mõeldud. Kord nimetab ta Riiaat „civitas Dei”, Jumalalinnaks: siit lähtusid ristimisretked, Riia ristib kõik rahvad (Riga rigat omnes gentes). Riia pidi ka see vaimulik keskpunkt olema, kust kogu Baltimaad organiseeriti ja valitseti. Jumal oli saatnud sakslased, et nad selle ülesande täide viiksid; nad suutsid seda teha ainult Jumala ja eriti Jumalaema Maarja abiga, kellele uus kristlik maa nimeliselt pühendati. Sakslased pidid siin valitsema, aga ainult vastristitute kristlike vendadena ja isandatena (fratres ac domini). Maal pidi välja kujunema palvetajate, sõitlejate ja töötajate ühiskond — vaimulikud, sõdurid ja linna- ning maamehed. Igaüks pidi oma kohustusi täitma, hädakorral haarasid kõik relvad, et „end müürina Issanda kiriku ette” seada, või Rõõmusõnumit teistele paganatele edasi kanda. Henrik põlgas ja vihkas poliitilisi võitlusi ja intriige; kõige meelsamini oleks ta näinud, et Balti ala ilmalik võim oleks olnud paavsti käes, kes tahtis omale siin uut „Patrimonium Petri”, kirikuriiki luua. Me teame, et Henrik kuulus 13. s. 30-ndatel aastatel paavsti legaadi Alna Balduini poolehoidjate kilda, kes tegi katse, „Maarjamaast” paavstlikku provintsi teha — mis tal nurja läks.

Maarja, maa kaitsja-emand, polnud mitte üksi sakslaste, vaid eriti ka vastristitute varjaja, Kahju, et prof. Mägiste pole sissejuhatavat Maarjahümni eesti keelde tõlkinud. Kuid XVI peatükis leidub võimsast vaimustusest kantud, kirglikki lõik Neitsi Maarja teenetest Liivimaa kristianiseerimisel. Seal loeme siis ka: „Pange ka tähele ja vaadake teie, kes te hoiate tema maal enda käes valitsusvõimu

ning foogtiametit, et te vaeseid liiga ei rõhu, ma mõtlen nimelt liivlasi, lätlasi ning kedatahes vastristituid, Püha Neitsi teenreid, kes tema poja Kristuse nime on koos meiega tänini teiste paganahõimude juurde edasi kandnud ja ka veel edaspidi saavad kandma. Kutsuge oma vaimusilma ette ning, sügavasti järele mõeldes, heituge nende julmast surmast, kes on olnud karmid oma alamate vastu. Sest Püha Neitsi ei tunne hääd meelt kõrgest lõivust, mida vastristituid harilikult maksavad, ta ei lase end teps mitte rahaga lepitada, mis mitmesuguste sissenõudmiste kaudu nende käest ära võetakse, ta ei soovi mitte lasta neile rasket iket päale panna, vaid soovib seesarnast iket, mis oleks kergem kanda ning meelepärane...”

See passus ütleb selgesti, et Henrik nägi selleski Jumalaema karistust, kui mässulised vastristituid oma ülekohtused isandad maha löid. Nii on tehtud katset ka alistatute sotsiaalse ilmega vastuhakkamisi Livonia maapealse Jumalariigi harmoonilisse ehitusse sobitada. See on kaunis tõend kroonika autori sisemisest naiivsusest, lihtsusest ja sügavast usklikkusest, kui ta lisab Liivimaa võitmise usule uue kivina tolleaegse kristluse klaasselgesse „gooti toomkiriku” ehitusse.

Asjade tegelik käik oli muidugi hoopis teistsugune. Liivimaal tekkis ebamäärane pool-kiriklike, pool-feodaalsete riigikeste formatsioon, sotsiaalne surve ülevalt läks ikka rusuvamaks, üsna pea unustati kohustus vastristituid rahvale emakeelset kiriklikku õpetust anda — ning paganlus elas peidetud kujul edasi. Olgugi et maa majanduslik õitseng pakkus teatud hüvitust kaotatu eest, ei suuda ainelised varad vaimse hoolduse puudumist ometi iialgi ära vabandada.

Kuid ka meie kogeme iga päev lahkuminekuideoloogiat ja tegelikkuse vahel; kas tohime siis Henrikut ja tema ausaid kaasvõitlejaid kristliku idee eest 13. sajandi alguses kaalumatu hukka mõista?

Usun, et Henriku kroonika vahendab meile rohkem õpetust, mitte ainult teadmisi, vaid ka sügavat inimese selgusepüüu tunnetamist, kuid laseb meid peale selle pilgu heita ka eksituse ja pimesuse valda. Tõlkijale ja kirjastajale tuleb tänu avaldada, et nad on meile selle raamatu kättesaadavaks teinud.

Paul Johansen

KIRIKUD JA KLOOSTRID BALTIKUMIS

Erik Thomson & Hildegard Thomson: *Dome, Kirchen und Klöster im Baltikum*. Nach alten Vorlagen. Wolfgang Weidlich, Frankfurt am Main 1962. 256 lk. + 96 pilti kriittahvleil, tekstijoonised ja Baltikumi kaart. Hind DM 16.80.

Ülalnimetatud teos on ilmunud 8. köitena seerias „Dome, Kirchen und Klöster”, milles Wolfgang Weidlichi kirjastus Frankfurts a/M seni on avaldanud populaarseid lühiülevaateid mitme Saksamaa maakonna sakraalsest kunstiajaloo. Vaadeldava teose autoriks on baltisaksa publitsist Erik Thomson, kelle nimi on tuntud ms. meie eesti pagulasperioodikas avaldatud kaastöödest, ning tema abikaasa Hildegard Thomson. Erik Thomsonilt on varem samas kirjastuses ilmunud käesolevale teosele ulatuselt ja laadilt vastav lühimonograafia „Schlösser und Herrensitze im Baltikum”.

Sissejuhatav peatükk (lk. 10—47) annab kokkuvõtet ülevaate Baltikumi ajaloost, milles autor toetub peamiselt baltisaksa ajaloolase Reinhard Wittrami 1954. a. ilmunud teosele „Baltische Geschichte” ning lõpetab aastaga 1918.

Järgnevad peatükid: Riia linn (lk. 48—72), Kuramaa (lk. 81—102; kriittahvlid on teoses loetud pagineeritud teksti hulka!), Liivimaa (lk. 103—161, koos Saaremaa ja Petseriga) ning Eestimaa (lk. 162—232, sellest lk. 163—213 Tallinnast).

Kuramaalt on käsitletud rida linna- ja maakirikuid, misjuures ühelgi pole pikemalt peatunud. Riia kirikutest on pikemalt käsitlemist leidnud kogu Vana-Liivimaa sakraalsele ehituskunstile keskjalal nii tähtis Pühale Maarjale pühendatud Toomkirik, samuti veel Peetri kirik, kuna teised Riia suuremad pühakojad (Jaakobi, Gertrudi, Martini ja anglikaani kirikud) on lühemalt kirjeldatud. — Liivimaa kui Baltikumi („Vana-Liivimaa”) südamikala kirikutest on autor vaadelnud mitmeid keskageid sakraalse arhitektuuri mälestusmärke lähemalt, nii näit. Võnnu Jaanikirikut ja eriti Tartu vanu pühakodasid: Toomkirikut ja Jaanikirikut, mille ainulaadse skulpturaalse ringkaunistuse ümber kiriku sise- ja välisseina paljastas 25. augustil 1944 kiriku varemeteks laastand, sõjasündmustest puhkend tulekahju seniajani seda katnud krohvkorra alt. Eesti kunstiajaloolane Voldegar Vaga on hiljuti Tartu Jaani kirikule ja selle Läänemeremaal ainulaadsele skulpturaalkaunistu-

sele pühendanud eriuurimuse (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihk no. 86, Tartu 1960, lk. 35 jj.), mille Thomson oma kirjelduses peamiselt toetub.

Eestimaa (hilisema Põhja-Eesti) kirikutest on peamiselt vaadeldud Tallinna kirikuid, millede kirjeldus oma ulatuselt kaugelt ületab Riiale pühendatud osa. Igast Tallinna keskaegsest kirikust on antud lähem ülevaade järjekorras: Toomkirik, Niguliste kirik, Oleviste kirik, Püha Vaimu kirik, P. Katariina dominikaanlaste kloostrikirik, birgitiinlaste klooster ja selle kirik Pirital. Puuduvad seega vähemtuntud tsistertslaste naisordu P. Mihkli kloostrikirik (hilisem ortodoksi Preobrašenski kirik, vt. lk. 213) ja väikene, keskaja lõpust pärinev Jaani seegikirik (hilisem rootsi koguduse Mihkli kirik). Lühidalt puudutab teos ka vene-õigeusu Aleksander-Nevski nimelist katedraali Toompeal, mis rajati a. 1895, mitte aga samuti uusaegseid eestlaste Jaani ja Kaarli kirikut Tallinnas.

Väljaspool Tallinnat on Vana-Eestimaa kirikutest lähemat käsitlemist leidnud näit. Padise kloostrikirik, Haapsalu lossikirik, Narva Jaani kirik ja mõned teised keskageid pühad. Liivimaa osas oleks võinud Saaremaa kauneid maakirikuid keskajast rohkem ja lähemalt kaasa tömmata (õige lühidalt on juttu ainult Valjala ja Kaarma kirikust). Petseri kloostriks on seevastu pühendatud rohkem ruumi (lk. 147—150). Tänuväärne on Ruhnu väikese puust külakiriku lühem mainimine (lk. 152 j.), kusjuures aga lugejale teksti sõnastusest mulje jääb, nagu elaksid Ruhnu rootslased veel tänapäevalgi oma vanal kodusaaarel.

Vaatamata sellele, et teose tekstis esineb üksikuid väärarvusi ajaloolise andmestiku, sõnastuse jm. osas, mida olnuks kerge kõrvaldada asjatundliku redaktori poolt, on tekst oma ladusast jutustustoonis hästi loetav ja üldarusaadav. Viimane asjaolu on teosele kui populaarsele ülevaatele ilma igasuguse teadusliku pretensioonita ainult kasuks. Tahab ju autor oma nägusa ja rikkalikult illustreeritud raamatukesega tutvustada Baltikumi sakraalse ehituskunsti mälestusmärke laiemale saksa keelt lugevale läänemaisele lugejaskonnale ning äratada Baltikumist pärit isikuid ellu vanu ja kauneid mälestusi oma kunagisest kodumaast.

Illustratsioonid teksti juurde, ligemale sada pilti kriittahvleil ning rida tekstijoonistusi, ongi vaadeldava teose peamine ja püsivam väärtus. Kriiditahvleil hästi ja teravalt reprodutseeritud vaated

länud sajandist pärit väljaandel (Stavenhagenilt, Schlaterilt, Gehlhaarilt jt. kunstnikelt), üksikuil originaaljooniseil (näit. tahvel 33: August Hageni seepiajoonis Võnnu Katariina kabelist), aga ka fotodel (eriti Eesti osas). Oma eessõnas nimetab autor tänuga, et ta pildimaterjali komplekteerimisel on veel lühikest aega enne teose avaldamist saanud 22 pilti okupeeritud Baltikumist. Oludest tingitult on pildimaterjali valik juhuslik. Vanade gravüüride rohkus tahaks nagu enam esile tõsta mineviku romantikat — ja seda mitte ainult varemte osas.

Minevikku on pöördunud aga ka teose saate-tekst. Raamatus kasutatakse sageli küll vormi olevik, mis jätab lugejale mulje, nagu eksisteeriksid teatud kirikud veel praegugi nagu vanasti, kuigi paljud neist on hävinud sõdades, eriti Teise Maailmasõja jooksul (näit. Narvas peaaegu kõik, Paide lossitorn jm.).

Raamat on varustatud koha- ja isikuregistriga, pildiloeteluga, bibliograafiaga (milles küll puuduvad õige mitmed olulised tööd käsitletud ainekutele) ja Baltikumi kaardiga, milles on antud „Vana-Liivimaale” ja sellele järgnenud nn. Läänemereprovintside maa-alane jaotus („Eestimaa”, „Liivimaa”, „Kuramaa”) ning kohanimed, nagu tekstis-ki, ainult saksakeelse ajaloolise traditsiooni kohaselt. Eesti teadlastel on teatavasti välja kujunenud traditsioon, oma võõrkeeltes avaldatud teostes anda Baltimaade kohanimed paralleelselt nii vanemas saksakeelses kui ka tänapäevases uuemas vormis, et kergendada välismaiste lugejate orienteerumist kas siis vanemate või uuemate atlaste järgi.

Kõigile, kelle kodumaad kunagi on asunud vana Baltikumi piirides, on nimetatud teos väga meeldivaks ja huvitavaks lugemis- ja eriti vaatamisvaraks.

Linda Paulson

ARKTILISED USUNDID

W. Kohlhammeri kirjastusel Stuttgartis ilmus vähe aega enne jõulu suures maailma usundite sarjas kolmanda köitena ulatuslik koguteos Põhja-uraasia ja arktilise Ameerika usundite kohta. Teose koostajateks on esinemise järjekorras Stokholmi ülikooli usundiajaloo dotsent Ivar Paulson, sama ala õppetooli professor Åke Hultkrantz ja Mainzi ülikooli professor, arkeoloog, etnoloog ja kultuur-ajaloolane Karl Jettmar. Autorid kuuluvad ses mõttes kõik nooremasse sugupõlve, et nad on esile kerkinud viimase sõja ajal või selle järele.

Paulsoni osa ses teoses on kõige ulatuslikum, haarates geograafiliselt võttes ühelt poolt kogu Põhja-uraasia (Siberi ja osalt ka Keskaasia) välja-arvatud Lapi, teiselt poolt aga veel soomesugu rahvad Idaeuroopas. Hultkrantz annab kõigepealt lühikese ülevaate laplaste usundist ja peatub siis põhjalikumalt Ameerika arktises asuvate või asunud rahvaste, eskimo-hõimude usundite juures. Nende kahe eri peatüki vahele on kiilutud Jettmari osa, mis püüab anda mingi siduva ülevaate põhja-uraasia rahvaste usundiajaloo arheoloogiliste andmete põhjal.

Kuna nende ridade kirjutaja on mõnevõrra kodus ainult põhja-uraasia rahvaste usundiloo vastavas kirjanduses, siis saab ta arvustavalt hinnata ainult neid osi teosest, mis käivad laplaste, siberi rahvaste ja meie oma sugurahvaste kohta.

Kuid ka neis piirides jätab allakirjutanu üksik-ajalikuma usundiloolise analüüsi vastava ala eriteadlaste hooleks, ja piirdub siin ainult mõningate üldistavate märkmetega, mis puudutavad eriti aine ulatust, käsitlusviisi ja teose üldist iseloomu võrreldes mõningate teiste samalaadiliste töödega.

Kui järgida autorite esinemise järjekorda teoses, siis on meil põhjust alustada Paulsoni ülevaatega põhja-uraasia rahvaste usundeist. Tarvitan siin meelega sõna „ülevaade”, sest oma iseloomult on kogu käsiteldav teos üks kokkuvõtlik ülevaate-teos, mille sihiks on anda asjast huvitatud lugejale senini tehtud uurimuste põhjal põgus ülevaade teatavate rahvaste või etniliste rühmitiste usundeist. Ja nendega seotud usundiloolistest probleemidest. Sellega pole aga öeldud, et teos oleks populaarteaduslik sõna tavalises mõttes. Teose koostamisel on peetud silmas teaduse nõudeid, võimalikult täpsustatud väljendusviisi ühes korrektse tsiteerimisega. Mis puutub eriti põhja-uraasia ja soomesugurahvaste usundeisse, siis on siin autorite tööd tugevasti soodustanud varasemad uurimused või umbes samalaadsed üldkokkuvõtted teistelt usundi-uurijailt või ka käesoleva teose autoreilt endilt.

Siin tuleb kõigepealt kõrgelt hinnata seda pioneeritööd, mida on teinud mõningad soome uurijad, nagu näiteks Karjalainen obiugri rahvaste juures, eriti aga Harva tühjendavale allikainestikule

ehitatud kokkuvõtteid siberirahvaste, laplaste ja suurema osa soomesugu rahvaste usundeist. Unustada ei saa ka Looritsa aineserikkaid monograafiaid liivi ja eesti usundi kohta, Haavio jt. soome usundiuurijate suurejoonelisi uurimusi usundilooerialadelt (koduhalldjad, surnuteusk, esivanemate kultus jne.).

Kõik see aga ei tee uute publikatsioonide avaldamist veel tarbetuks. Materjalid täienevad, seisukohad muutuvad ja teosed vananevad. Harva suur võrdlev uurimus siberirahvaste usundeist ilmus ingliskeelsena juba aastal 1927 (soomekeelsena 1933 ja saksakeelsena 1938). Pealegi ei haara see teos kõiki Põhjaeuraasia elanikke, vaid ainult kontinentaalsiberis asuvaid tunguusi, türgi ja mongoli rahvaid. Paulson oma töös haarab kõik etnilised rühmitised Põhja-Euraasias, alates samojeedidega läänes ja lõpetades nn. pale-asiatidega kauges idas.

Kui võrrelda Harva ja Paulsoni töid sisuliselt, siis võib küll öelda, et põhiliselt lähtub Paulson samadest ideoloogilistest lähtekohtadest ja kultuurajaloolistest arusaamadest kui Harva. Harva teose ilmumisest saadik on aga kirjutatud palju üksiküsimusi selgitavaid uurimusi, muuseas ka Paulsonilt endalt, ja see on võimaldanud käesolevat teost tunduvalt komplekteerida uute materjalide ning seisukohtadega (näit. kodujumalate funktsionaalne seos inimese tervise ning elatisaladega, hinge dualistlik olemus ning eri seosed elava inimesega ning koolnutega jne.).

Teiselt poolt ei ole aga Paulsoni teos oma sisuliselt haardelt nii ulatuslik kui Harva oma. Milgi põhjusel, võib-olla ruumi puudusel, ei ole Paulson oma töös käsitanud kõike neid fenomene, mis põhjaeuraasia rahvaste usundeis esinevad, vaid on teinud neist ainult valiku. Kui maha arvata esimene peatükk, mis selgitab etnilisi suhteid Põhjaeuraasias ühes uurimisajalooaga, siis on teose sisu jaotatud järgmistesse peatükkidesse: Maailmapilt ja loomine, Ülijumalad, Küttide ja kalurite usund, Elamu ja ühiskond, Hingekujutelmad ja surnuteusk ja Shaman kui vahendaja. Välja on pidanud jääma niisugused küsimustekompleksid nagu inimese loomine, sünnitusriitused, taevajumala teenrid, taevaaloatuse ning -kehadega seotud uskumused, meteoroloogiliste nähtuste kajastumine usundis, ohvritseremooniad ja -peod jne., kuigi neid mõeldamises on puudutatud eri ühendustes.

Seevõrra kui Paulsoni töö on kaotanud üksikasjadelt, on see võitnud ülevaatlikkuse poolest. Autoril on otse eriline anne kokkuvõtetele, mis oma lühidusele vaatamata on detailirikkad ning

oma väljenduselt täpsed ja selged. Ta ei unusta kunagi kaasa võtmast midagi olulist, mis teised varemini on öelnud, samuti lepib ta enamasti nende teoreetiliste seisukohavõttudega, mis varasemad uurijad on esitanud, välja arvatud muidugi niisugused juhud, kus autor oma enda eriuurimuste põhjal juba varemini on jõudnud teistsugustele tulemustele (eriti hinge kujutelmade alal).

Kokkuvõttes võib niisiis öelda, et Paulsoni töö põhjaeuraasia rahvaste usunditest on korrektne kokkuvõte senitehtud uurimustest, peegeldades seega objektiivsel viisil neid vaatekohti, mis neis uurimustes siiaani on esile toodud. Paulsoni tööd sirvides kasvab aga ühtlasi ka veendumus, et mitmed teoreetilised lähtekohad ja seisukohavõttud, millele senised üldkäsitlused, nende hulgas muidugi ka vaadeldav teos, on üles ehitatud, vajavad põhjalikku revideerimist sügavale haaravate eriuurimuste kaudu. Aastakümnete kestel on välja kujunenud ja lõpmatuseni korrutatud teatavaid tõdesid, mis on kivinemas doktriinideks ja takistavad oma autoriteetse sugestiivsusega nägemast usundiloolist tõelisust kogu selle reaalses suhtes.

Üks asi, mis teadlikku lugejat põhjaeuraasia usundiülevaateid silmitsedes alati närib, on selgusetus küsimuses, kus on piir religioosse sisuga müüdi ja lihtsa muinasjutu või isegi juhusliku fantaseeringu vahel. Senine uurimus ei ole siin hoolinud tihedamast selektsioonist, vaid on kaldunud võtma ehsate usulise sisuga müütidena kõike seda, mis kunagi või kusagil, enam või vähem juhuslikult on jutustatud maailma, inimese, looma või jumaluste algupärasest, sünnist ja kujunemisest. Usundiajaloo primaarseks ülesandeks tuleks lugeda just niisugust seikade väljaselgitamist igal üksikul erijuhul ja rangelt kontrollitud andmestiku põhjal. Harva on mõningate oma monograafiliste uurimustega olnud ses suunas teerajajaks, kuid palju jääb veel teha, enne kui saab rääkida põhjaeuraasia rahvaste usundiajalooost selle sõna tõelises mõttes, ajalooost, mis põhineb hulgal kontrollitud faktidel, kuid mitte deduktiivsetel üldistustel, mis senini on domineerinud.

Siin pole endastmõistetavalt küsimuses ainult vahekorrad tõelise müüdi ja lihtsa rahvusvahelise levikuga muinasjutu vahel, vaid ka palju muud, mida ühes põgusas sõnavõtus võimatu on puudutada. Ainult riivamisi märgitagu, et üheks lahtiseks küsimuseks põhjaeuraasia usundite ajalooost on muuhulgas taevane ülijumal ja selle ajalooline seos orientaalsete kõrgreligioonidega. Moodne uurimus alates Harvaga on, vastupidi Pater Wilhelm Schmidt'i seisukohale, järjest suurema rõhu

ga toonitanud taevajumala lõunapoolset algupära, kuid mis seni siiski on puudunud, on usaldatavad, ajalooliselt suunatud uurimused, mis igal üksikjuhul ära näitaksid, millal, kuidas ja mis teid mööda ülijumaluse idee on endale tee rajanud arktikasse.

Need kriitilised märkmed ei puuduta niipalju vaadeldava teose autorit kui põhjaeuraasia usundi-uurimist üldse; et autor neist probleemidest on olnud täiesti teadlik, kuid mitmel juhul seisnud ka nõutuna nende lahendamise ees, seda on hoolikalt lugejal kerge näha. Osalt samu probleeme on autor kohanud ka soomesugu rahvaste usundeid käsitledes, kuigi tihedam ajalooline aines siin on võimaldanud hõlpsamaid lahendusi. Ka siin on tulnud teha tunduvalt sisulisi kärpimisi, et kogu ainet teose kitsastesse raamidesse ära mahutada.

Nagu juba alul märgitud, puudutavad põhjaeuraasia usundiprobleeme veel Hultkrantz ja Jettmar. Neist annab esimene lühida ülevaate laplaste usundist, seevõrra kui see seoneb kujutelmadega erinimelistest haldjatest, jumalustest, hauatagusest elust ja nõidadest. Olenevalt kirjutise iseloomust ja lühidusest ei ole ka siin öeldud just palju uut võrreldes seniste uurimustega. Uudne on Jettmari suurejooneline katse, tõlgendada põhjaeuraasia usundeid arheoloogiliste leidude põhjal. Selle huvitava katse tulemused on jäänud heterogeenseks ja väheütlevaks kitsalt usundiajaloo seisukohalt, on aga teretulnud lisandiks meie teadmistele Põhjaeuraasia kultuuriloos üldse. Igal juhul on Jett-

mar oma sügavustesse pürgiva uurimusega viitanud ühele võimalikule teele, mida tulevane, ajalooliselt suunatud uurimus ei tohiks unustusse jätta.

Hultkrantz'i ülevaade eskimousundist liigub juba alal, kus allakirjutanu end sisuliselt mingil määral kompetentseks ei pea. Ainekäsitus ei erine palju Paulsoni vaatlusviisist; võrdlustes saab ta aga suuremal määral toetuda oma väliuurimustele Põhja-Ameerika indiaanihõimude hulgas. Ka siin on tulnud kogu usundilugu esitada teatavate valikpeatükkidena, mille pealkirjadeks on: Üleloomuline maailm ja selle võimud, Jahiloomadega seonevad riitused ja kujutlused, Shamanism ja Hauatagune elu.

Teose kasutamist hõlbustab üsna üksikasjalik nime- ja asjaregister. Täiendavalt eeltoodud hinnangutele võib öelda, et käesolev teos on silmapaistvaks lisandiks arktiliste ja subarktiliste rahvaste usundite uurimisel. Teose autorid on kõik aktiivsed uurijad, kes vastavas kirjanduses on hästi orienteeritud. See on võimaldanud teose komplekteerimist asjatundlikul viisil ka kõige uuemate saavutustega usundiajaloolise uurimise alal.

Die Religionen des Menschheit 3. Die Religionen Nordeuropas und der amerikanischen Arktis, von Ivar Paulson, Åke Hultkrantz, Karl Jettmar. Kohlhammer, Stuttgart 1962, XI+425 lk.

Gustav Ränk

KIRJAD MANALE

SÕNAVABADUS JA SÕNATABUD

Hr. Ed. Reiningul on Paul Schwalbe lugejakirja puhul MANAs nr. 3/1962 tekkinud küsimus, mille ta esitab meile 9. veebr. „Eesti Päevalehes”. Nimelt: kas andsime sellele ruumi „sõnavabaduse nimel” nii nagu Weimari vabariik laskis rahvussotsialiste kuritarvitada sõna- ja teisi vabadusi nendesamad vabaduste kaotamise ettevalmistamiseks — „aitas saagida oksa, millel ta istus”?

Oleks meil ometi olnud õrnimatki aimu, mäherduse jubeda suve esimese pääsukese me lasksime sisse MANA tagaaknast! Hr. Schwalbe kiri oli niisii ühe salaliiga, ühe sajaljalge esimene ettevaatlikult pagulasavalikkuse päevavalgusse sirutatud käpp, millele hakkab varsti lüli-lülilt järgnema kogu tema peletislik keha. Kahekordse loosungi all: MAHA (teiste) ROPPUSED! ja ROPENDAGEM (ise) VAPRAMINI! stardib ta rahvaliikumise, mil õnnestub lühikese aja jooksul üle võtta meie mõlemad poliitilised keskorganisatsioonid ja kehtestada nüüd lõppeks ühe mütsi alla viidud pagulaskonna üle oma hirmuvalitsus. Uue võimu esimeseks sammuks oleks muidugi oma alamatele MANA lugemise ärakeelamine, seal esinevate roppude sõnade pärast; sellele järgneks pagulaskultuuri toodete tarbimise üldine keelustamine, kuna see ahvatlevat kas otseselt või kaudselt elukombelisele lodevusele. Äravõetud kaunishingeliste lõbude asemele tuleksid uued, elulähedasamad. Laupäevõhtuti sunnitaks meid võimetus ahastuses pealt vaatama, kuidas jõhkrad löökrühmlased topivad meie abitult siplevaid naisi ja tütreid autodesse edasitoimetamiseks kohalikku Eesti Majja, kus näiteks Stokholmi puhul MANA numbrite ja „Vaba Eesti” klassikute, Lutsu lõuendite ja Paju puulõigete, Tubina partituuride, Pisukese viiuli ja Leetmaa taktikepi lõbus praksumine kaminas seguneks „Tõe Hääle” filmikaamerate diskreetse surinaga vastasmaja akendes. Kolikambris, mille väljastpoolt riivis uksest tungiksid läbi summutatud kajakad rõvedatest rõõgastustest ja neitsikest kiljatustest, lamaks — eeldades muidugi, et roppus püsib normaalsuse piires ja respektierib vähemalt sooja eavahesid — MANA toimetus käsist ning jalust seotuna koos hr. Reininguga ja kuuleks longus

peadega teda lausuvat kolme saatusränka sõna: „MIDA MA ÜTLESIN?”

*

Miks avaldasime Paul Schwalbe kirja? Samal põhjusel kui vahetult eelneva Aario Maristi oma. On mentaliteete, millele tuleb sõna anda, et nad ise endid paljastaksid ning kummutaksid. Mis tegi sellest vaatevinklist Schwalbe kirja eriti väärtuslikuks, jah, lausa sümpaatseks, oli et ta nii värsken-dava avameelsusega ütles välja seda, mida moraalitsevad pahandajad muidu nii hoolikalt varjavad: nimelt, et nende pahandamise taga peitub salaküündumus pahandamise objektisse. Üheks eriti drastiliseks näiteks sellest ambivalentist on just hr. Reining: tema paralleel hr. Schwalbe ja Goebelsi vahel reedab sedasama seksuaalse kabuhirmu — ning ahvatluse — segiminekut poliitilisega, mida kohtame kurvastavalt sageli pagulashingearstide ooteruumides ja ka mõningais pagulasromaanides, kus alasti naise selja taga ilmtingimata kükitab NKVD-agent.

Parima põhjenduse, miks pidasime vajalikuks anda ruumi hr. Schwalbe kirjale, annab hr. Reining ise oma kirjutisega.

Küll aga tohiks meil olla põhjust omakorda küsida, miks „E. Pvl.” toimetus pidas vajalikuks anda ruumi hr. Reiningu kirjale. Kas samadel kaalutlustel, miks meie avaldasime hr. Schwalbe kirja? Sel juhul meie kollegiaalne käesurve „E. Pvl.” toimetusele. Ainult — omavahel öeldud — meie ei oleks siiski sõandanud nii halastamatult talitada. Tollel meie vanema kultuuritegelase enesepaljastamisel on siiski teatav traagiline aspekt, mis puudub hr. Schwalbe omal, Seda enam, et too õnnis pagulasunustus näikse temal laotanuvat oma sõba mitte ainult meie keele „roppudele” sõnadele — ennegu hr. Schwalbe need magavad karud nii jõhkral talveunest äratas — vaid ka sellele, kuidas meie keeles „viisakaid” sõnu ritta säetakse. Lause: „...Üldiselt on see praegu ilukirjanduses suurmoeks, et seksuaalala probleeme käsitada sõnastuses, mille kõrval...” kõlaks maakeelde ümberpanduna kas: „...on (see) praegu ilukirjanduses suurmoeks, et seksuaalala probleeme käsitletak-

se..." või siis: "...on praegu ilukirjanduses suurmoeks seksuaalala probleeme käsitleda...". Ja toda eesti keele unustamist ei korva kahjuks vastav võõrsõnade juurdeõppimine. Kui ta meid — algul, enne tolle hirmsa paralleeli päheturgatamist — kahtlustab et oleme nende roppude sõnadega „piüdnud epateerida pagulaskonna sageli väikekoodanlikku ja puristlikku maitset“, mõtleb ta küll ilmsesti „puritaanlikku“: mida *puvistlik* maitse pahaks paneb, on teatavasti just et öeldakse „coitus“ ja „penis“ seal kus saab öelda — jah, näiteks nagu ütleb hr. Schwalbe.

*

Vastuseks hr. Reiningule võime veel öelda, et tööme ära Paul Schwalbe kirja õige tugevasti kärbitud kujul. Avaldasime ainult eeltoodud seisukohast olulise; ja selle hulka kuulusid ka nood kaks sõna. Siin võib kerkida üles küsimus, mida meie ise neist sõnadest arvame — jättes kõrvale hr. Schwalbe isiklikud motiivid nende kirjapanemiseks. Selle kohta oleks meil öelda järgmist.

Keele ülesandeks on tegelikkuse võimalikult täielik, võimalikult mitmekülgne ning võimalikult täpne edasiandmine. On nõnda loomulik, et asjadel on nii oma tavalised kui ka teaduslikud nimetused: ühed assotsiatsioonidega koormatud, tundmust ja mõttekujutust kannustavad, teised neutraalsust, värvitust, ühemõttelisust taotlevad. Loomulik on ka et tugeva tundelaenguga mõistete — üliloomulikud olendid, suguelu, vägivald ja surm, karde-

tud metsloomad, väljaheited — tähistamiseks kasutatakse mõnikord eufemistlikke väljendeid, mille ülesannet tänapäeval sageli täidavad nende teaduslikud nimed. Mis aga ei ole loomulik, on et just suguelu tähistavate sõnade — mis on, või vähemalt *peaksid* olema ühed positiivseima laenguga selles loetus — häbisegane ümberütlemine on avalikus keelepruugis kaua olnud erandituks reegliks, ja veel vähem loomulik on nende maalisteks pagendatud rahvasõnade paaripanek väljaheitesfääri ja selle sõnadega. See on üks meie läänekultuuri vildakaid, perversseid jooni. Käimla on ehitatud oma loomuliku otstarbe jaoks, ja mitte et võtaksime sinna kaasa põhilise osa oma tundeelust. Nende sõnade käimlast päeavalgele ilmumine osas kaasaegses kirjanduses tähistab tolle siiaamaani vaikivalt aktsepteeritud — ning jagatud — perversiooni dramaatilist avalikusseamist ning seega kriitilise järku astumist, osas aga juba üritust anda tagasi neile sõnadele — ja asjadele mida nad tähistavad — nende algne süütus ja puhtus. Antonin Artaud esindab esimest tendentsi, D. H. Lawrence teist, Henry Miller mõlemat. Tõlked mõnedest neist autoritest seisavad meie lähema tuleviku kavas.

Sõnadel ei ole muud rõvedust kui see, mille me endi seest neile projektme, MANA ukсед on avatud kogu inimtõelusele, nii nagu kirjandus seda väljendab. Selleks vajab kirjandus sõnu — *kõiki* sõnu.

Toim.

LUGEJAKIRI JÕMPSIKAST

Sageli üteldakse, et faktid räägivad nii selget keelt, et kommentaare pole tarvis. Kuid enamus hakkab fakte mõistma alles siis, kui kommentaare on loetud. Kommentaarid on nagu prilleks. Kuid prillid võivad olla mitmet värvi!

Ja faktid ise? Me oleme nendega kas harjunud, et lepime passiivselt nende eksistentsiga, ilma et järele mõeldaks nende vajaduse, otstarbekuse või koguni nende kahjulikkuse üle. Või me oleme aktiivselt nii või teisiti huvitatud käibelolevaist tõekspidamistest, ettevõttest ja institutsioonest. Ja kui mõned meie huvialasid ja tõekspidamisi näevad tumedamais värves, kui me seda omale sobivaks peame, siis tuleme vastuseletustega, protestega või isegi „näitamistega“.

Kuna pagulased on pärit enam-vähem ühtlasest sotsiaalsest miljööst ja paljud on eluga riskides tutvunud „uue inimese tegemise“ masinavärgiga

— siis on neil ka paljude nähtuste suhtes ühtlased seisukohavõtud ja tõekspidamised: Kõik, mis vana, oli häa, kõik, mis rahvuslik, on häa, kõik, mida rahvused jaatavad või taunivad, on iseenesest häa. Noored on vanade arusaama kohaselt rahvuslikud ainult siis, kui nad istuvad vanade lauda taga nutma minevikku ja kui nad kirjutavad ikka ja jälle, kuidas kommunistid tulid, mida nad tegid, ja seda selleks, et ikka ja ikka „valgustada“ Vaba Maailma.

Ja see imelik poiss Ivo Histe?

Kõige tahtmise juures, kasvatada oma kaasmaalasi häädeks eestlasteks, ei saa tunnistamata jätta, et see tema suhtes on täiesti ebaõnnestunud, Algas see sellega, et see jõmpsiikas võttis suu täis ja pajatas, et meie trükkivat palju väheväärtuslikku kirjandust ja selle kriitika on lubamatult häätahtlik — ja seda ajal, kui meie seniorid deklareerisid, et

iga eestikeelne trükisõna on püha ja eestikeelsete raamatute hulk on kõige paremaks tõendiks meie elujõule ja iseseisva kultuuri nõudele.

Vähe sellest. Jõmpsikas seletas koos omasugustega, et kirjandus on sageli tellimiskirjandus. No siin seletasid seniorid jõmpsikale küll aru pähe, et mingisugust tellimist ühelegi kirjanikule pole tehtud. Aga kus tema seletas vastu, et rahvameeste „hurraa, kus ikka meie!”-meelsus on nii üldine, et kirjutajad, kui nad omale lugejaid tahavad, selle „hurraa, kus ikka meie!”-meelsusega arvestama peavad ja et see on seesama kui tellimine. See sinder! Ei aitanud seegi, et hakkasime teda kommuks kutsuma.

Vähe sellest. Ta rääkis koos oma kumpaneega, et sel ajal, kui kommunistid oma hirmutegude juurest Eestist põgenesid, siis nende vastased valged jatkasid samu kommunistide mõrvategusid oma isiklike vastaste kallal ja et punaste ja valgete mõrvateod kuuluks sama uurimise ja karistuse parakrahvi alla. Ecce homo...

Kutsusime teda kommuks.

Vähe sellest. Kui me katsusime oma ringkonnas jõmpsikat tegelikult ja avalikult punaseks ristida, siis esitati kuskil uurimismaterjal, mis tõendas, et ta oli rohkem punaste vastu ja rohkem eestluse heaks toimunud kui need, kes teda tahtsid punaseks tembeldada. Vaata, kus jõmpsikas!

Ja paljus muuski on ta meile vastu punninud.

Ja see viimane tegu oli, et ta kirjeldas New-Orleansi urkaid nii nagu need on. Kuid üks meesugused vanad ole igalpool omavalitsustes ja valitsustes. Vanad annavad urgaste avamiseks luba, et kogukond saaks tulu ja urgaste ettevõtjad saaks koguda raha oma kundedelt, et seda panna veel suuremat raha teenima. Ega raha ei haise, öeldi juba igivana Rooma aegu. Kuid see on ju kultuuruse tunnus, et niisugustest urgastest avalikult ei kirjutata. Aga see jõmpsikas ju kirjutas! Või ehk käis Ameerikas vaatamas jänkide reklaamikunsti ja see Orleansi lugu on Manale üks puhas reklaami värk? Ja kui selle vastu protesteeritakse isiklike kirjadega, mis oli mõeldud ainult omavaheliseks sisemiseks tarvitamiseks, et ainult ütelda, kuidas kirjajakirjutajal kõige selle kohta omad kogemused on, siis panevad nad selle kirja Manasse — et vaadake selle kultuuri eestvõitleja oma kultuuritaset. Tahavad tõendada, et see on madalam, kui tolle Orleansi müllka oma.

Ja mis teeme me siis tolle jõmpsikuga, Ilistega? Tallab muudkui meie konna silmadel.

Lugeja.

ÜKS MORAALI ÕPETUSE LUGU

Noortele moraalil õpetama tulles peaks oldama kõigepealt heatahtlik. Seda aga ei leia me Manas avaldatud pika kirja ainsaski reas. Tõeliste moraalil allakiskujate vastu aga ei tulevatki võidelda, sest autor kirjutab: „... põline linnakodanik sarnastest koobastest kui midagi ei tea, siis vähemalt midagi teada ei taha.” Kui neid „koopaid” aga avalikult reklaamides soojalt soovitatakse ja keegi selle vastu ei protesteer, vaid sellesse suhtutakse täiesti ükskõikselt, kuidas võiksid noored siis üldse teada, et mainitud asutuste tegevus on „ropp”? Sellise tegevusega alustati Pariisis juba peale esimest maailmasõda ja see on peale teist maailmasõda laialt levinud, ilma et selle vastu oleks häält tõstetud. Kui vanad selliste lokaalide levitamisega moraalil laostavad, siis ei või ometi süüdistada neid noori, kes nende tegevust ja selle halba mõju pealtvaatajale oma kirjades paljastavad. Artikli autor kirjutab: „Ühes vaateaknas on tavaliste täisfigure piltide asemel ainult näofoto tekstidega: Linda Bridgit, The Most Talked About Act of the Town, ning sellesse lõksu langeme ka meie...” (s. t. koos abikaasaga). Lokaalist lahkudes artikli autor jätkab: „Pärast seda surrogaatkire vahule kloppimist on isegi läppunud soe ööõhk karge.” Eespool mainitust selgub, et ta ei jälginud nähtud sugugi mitte sellise „mõnuga”, kui Manas avaldatud „moraalikirja” autor püüab meid uskuma panna.

USA-st kiirel läbisõidul nähtud piltide kirjeldamine ja eriti pahede paljastamine ei või olla keeleleegi keelatud, vaid otse vastupidi. Moraalikirja autor on niisiis aadressiga eksind. Ta oleks pidand pöörama USA presidendi või mõne teise mõjuvõimsa isiku poole protestiga selliste lokaalide tegetsemise vastu, mitte aga ründama isikut, kes nende asutuste tegevusest avalikult räägib. Taolisi lokaale ei saa kõrvaldada neist rääkimata. Tuleb asuda ikka kurja juure kallale, et üldse mingeid tulemusi saavutada. Et moraalilõpetaja lähtus ekslikust seisukohast, selle kinninaelutamiseks nähtavasti kõnesolev kiri toimetuse poolt avaldatigi.

Kui soovitakse midagi õieti läbi viia, siis tuleb tegutseda kainelt, mitte kunagi aga afektist haaratuna. Viimasel juhul ei anna inimene oma tegevusest enesele aru ja võib teha vigu. Afekti mõju tõendab kogu kiri, kus eesti keeles trükimusta mitte kannatavaid sõnu tarvitatakse ja kus ameeriklaste väljendusi jämedamasse eesti keelde tõlkides püü-

takse artikli autorile varju heita. Kõik see ei anna küll tunnistust sellest õilsast sisemusest ega neist sihtidest millele pretendeeritakse.

Üks Mana lugeja.

KULTUURASPEKTID JA SOTSIAAL- ÖKONOOMILINE KULTUUR

*Vastuseks Evald Uustalu kirjale MANAs nr. 4,
1962.*

Evald Uustalu arusaama kohaselt on mingi rahva kultuuritaset maailmale esinduslikult tutvustada taotleva koguteose toimetamine lausa bagatell. Toimetaja püstitab vaid oma subjektiivse valikuvabaduse (= maitse) kohaselt kultuuridefinitsiooni ning ühtlasi predestineerib sel teel teose ulatuse ja sisu. Ja kui mõni eriteadlane julgeb säärase menetluse resultaati arvustada, siis pole see E. Uustalu arvates mitte ainult aprioorselt lubamatu, vaid on koguni — groteskne... Et kultuuridefinitsiooni otstarbekas püstitus ja „valikuvabaduse“ viljakas rakendus nõuavad tegevtoimetajalt ennekõike mitmekülgset sisulist pädevust ning vastutustunnet, samuti asjaomaseid kogemusi ning oskusi, sellele ei omista E. Uustalu mainimisväärsust tähtsust.

E. Uustalu pole ka mitte suutnud taibata, et eriti „Aspects of Estonian Culture“ (edasises lühendatult: „AoEC“) taolise esindusliku koguteose toimetamisel ei ole tema poolt paraku rakendatud subjektiivse „valikuvabaduse“ põhimõtte kuidagi sobiv. Sest sellelaadiliste entsüklopeediliste üllitiste koostamine saab edukalt teostuda ainult erinevate kultuurialade esindajaist koosneva kolleegiumi demokraatlikult kompromissivõimelise koostöö kaudu. Taolise hädavajaliku kolleegiumi moodustamise ja viljaka fungeerimise olulisimaid eeldusi on — igati asjatundlik ning kogenud tegevtoimetaja. Viimase puudumisega ongi seletatav teose „AoEC“ toimetuse süüdistav ühekülgsus. Nimelt leidis mainitud kolleegiumis ainult keele, kirjanduse ja kunstialade esindajaid; teised kultuurialad (näit. õigus, sotsiaallolud, majandus ja mitmed muud) olid toimetuses esinda-

mata — kuigi teos kaugeltki ei piirdu ainult keele ja kunsti aladega.

Lähtudes seitsmesajandise orjapõlve esiletõustu virilast traditsioonist kurdetakse teose eessõnas (lk. 7), kuidas eesti rahvast on võõraste poolt sajandite vältel ikestatud ning rõhutatud. Edasi väidetakse sealsamas pikemata, et omariikluse ajal olevat Eesti saavutanud euroopalikult kõrge kultuuristandardi, Ent mainitud standardi paratamatu ning põhjaneva eelduse ning osise, sotsiaalökonomilise kultuuri arengu ja selle kõrge taseme kohta ei anna teose sisu ainsatki veenvat tõendit.

Sotsiaalsed ja majanduslikud kultuurinähtused moodustavad tegelikkuses ühikliku sotsiaalökonomilise terviku. Mainitud kultuuriterviku põhjal liigitatakse tänapäeval maailma rahvad kultuurseiks või alaarenekuiks. Hoolimata E. Uustalu „kultuuridefinitsioonist“ on teos „AoEC“ sellest kultuuritervikust siiski — olgugi äärmiselt ühekülgsest, moonutatult, vähiklikult ning Eestit väärandmetega kahjustavalt — esile tõstetud ainult paar osist; teised olulised osad (näit. rahvastiku sotsiaalökonomilise struktuuri kujunemine iseseisvusajal, töö- ja palgaolud, elatusstandard, sotsiaalpoliitika, maareform, majanduslik välisorientatsioon, riigimajandus, ehitustegevus, sisekaubandus, pangandus, liiklusajandus jt.) on aga olematuks vaigitud.

Säärasel viisil tuletatud ning nüüd kogu maailmas levitatava väärpildi najal on iseseisva Eesti vaenlasil, eeskätt Sovjetil, märksa kergem levitada ja süvendada arvamust, nagu olnuks iseseisev Eesti sotsiaalökonomiliselt alaarenenud maa. Ent ka erapooletu lugeja ei saa „AoEC“ alusel paigutada iseseisvat Eestit kultuurirahvaste perre.

Kuid Eesti kultuurikuuluvus ilmselt ei huvita E. Uustalu; see selgub pikemata tema kõnealusest „kirjast“. Temale on otsustavalt tähtsam tegevtoimetaja subjektiivne „valikuvabadus“.

Allakirjutanu on „AoEC“ tegevtoimetaja ülal esitatud menetlusi ning hoiakut, eriti aga nende rakendusest paratamatult johtuvaid kahjustusi Eestile nimetanud rahvuslikuks kuritööks. Seda väärtustust ei saa allakirjutanu paraku mitte leevendada ainult tolle bagatelli tõttu, et mainitud kvalifitseering „AoEC“ tegevtoimetajat vihastab.

Oma küündimatust toimetajana paljastab E. Uustalu oma „kirjas“ hoolimatult, kui ta seletab, et

majandusküsimused olevat sattunud teosesse seetõttu, et geograafilise ülevaate autor juhtunud ühtlasi olema majandusgeograaf... Sellega seoses kerkib küsimus, missuguse juhusetõttu sattus teosesse üksikasjaline peatükk põllumajanduse ja metsanduse üle — hoolimata sellest, et need alad asuvad tegevtoimetaja seletuste kohaselt väljaspool tema „kultuuridefinitsiooni“?

Ilmselt vääralt väidab E. Uustalu, et Manas põhimõtteliselt ei andvat ruumi sotsiaalökonomilistele kultuuriküsimustele. Faktid, et nii allakirjutanu arvustus kui ka E. Uustalu kõnealune „kiri“ on avaldatud Manas, kummutavad E. Uustalu selle väite pikemata. Muide on ka meie kultuuriajakiri Tulimuld korduvalt avaldanud kirjutisi sotsiaalökonomiliste küsimuste üle.

Markantselt iseloomustab E. Uustalu kui tegevtoimetajat seegi tõsiasi, et ta oma „kirjas“ absoluutselt vaikib neist arvukaist Eestit mitte meid ka hjustavaist väärandmeist, mida teoses „AoEC“ esitatakse ning kogu maailmas püütakse levitada Eesti omariiklusega majanduse kohta.

Si tacuisses, philosophus mansisses. Sellele antiiksele proverbile pidanuks E. Uustalu tõsiselt mõtlema, enne kui ta lähetas oma kõnealuse „kirja“ Manale.

Eduard Poom

Kuna *argumentum ad hominem* on alati olnud päästerõngaks nõrgemate väidetega vaidlejaile siis on selle rikkalik kasutamine eelnevas sõnavõtus arusaadav. Selgituseks ütleksin siiski, et koguteose kava ja toimetuse kolleegium ei ole minu koostatud ning oleksin väga huvitatud kust on võimalik lugeda minu antud kultuurimõiste definitsiooni. Õhust võetud väiteid on ses kirjutises teisigi, mis ühe teadusmehe puhul on täiesti tähelepanuväärne asjaolu. Kõige lähem, mida prof. Poom ütleb vaidlusaluse valikuvabaduse küsimuse kohta on, et see kõnesoleva raamatu puhul ei ole sobiv. On arusaadav, et sellelt lähtekohalt põhjenduse konstrueerimine, kuidas raamatut saaks nimetada rahvuslikuks kuritööks, vajab iseendast selge küsimuse segaamiseks ajamist. Sellest annab ülalesitatud paljusõnaline kirjutis ka selge tunnistuse.

Evald Uustalu

VASTUSEKS DOTSENT VALTER TAULI KIRJALE MANAS NR. 4, 1962.

Allakirjutanu poolt dr. Valter Taulile 4. nov. 1958. a., s. t. ca kolm aastat enne teose „AoEC“ ilmumist, lähetatud käsikiri, millele dr. Tauli oma kirjas Manale vihjab, ei olnud mitte küsitud ega autori poolt mõeldud „AoEC“ taolisele teosele.

Eeskätt suulistel läbirääkimistel dr. Tauliga kaugelt enne 4. nov. 1958. a. selgus allakirjutanule, et temalt sooviti ühele leheküljele surutud ülevaadet majandusteaduslikust uurimistööst ainult nende isikute suhtes, kes olid töötanud Tartu Ülikooli orbiidis. Artikleid Eesti majanduse, E. V. Tartu Ülikooli majandusteaduskonna ja selle instituutide struktuuri ning õppe- ja uurimistöö kohta, samutigi mitte väljaspool Tartu Ülikooli ja hiljem paguluses silmapaistnud majandusteadlasi ja nende töötulemusi käsitlevaid kirjutisi pole allakirjutanut ei dr. Tauli ega keegi teine tellinud.

Seetõttu on mõistetav, miks allakirjutanu eelmainitud lühiülevaates tuuakse ainult nende majandusalaste uurijate nimed, kes töötasid Tartu Ülikooli orbiidis. Siit selgub ka ühtlasi, miks see ülevaade ei saanud sisaldada neid teenekaid nimesid, milliste puudumisele vihjas allakirjutanu Manas nr. 3, 1962; täiesti ekslikult väidab dots. Tauli, et allakirjutanu olevat need nimed unustanud.

Raamatust „AoEC“ selgub aga pikemata, et teose toimetuse on hiljemini oma esialgseid põhimõttelisi seisukohti oluliselt muutnud. Näiteks käsitletakse teose põllumajanduse ja metsanduse osas üksikasjaliselt mainitud aladesse puutuvad küsimusi mitte ainult üksisiseses Tartu Ülikooliga, vaid ka väljaspool seda.

Neist põhjaneva tähtsusega seisukohamuutustest pole allakirjutanut absoluutselt mitte informeeritud, kuigi tema käsikiri oli toimetuse valduses ca kolm aastat.

Lausa hämmastav on seejuures dots. Tauli kui akadeemilise isiku talitusviis. Allakirjutanut informeerimata ja temalt nõusolekut küsimata on ta annud allakirjutanu kaastöö teosele, mille toimetajaks E. Uustalu. Seejuures on dots. Tauli kasutanud seda kaastööd anonüümselt — siingi allakirjutanu nõusolekuta. Ent niipea, kui

ollakse sattunud oma „õpusega” karile, tullakse „paljastavalt” avalikkuse ette: „Ise oledki — autor!”

Kuidas saab aga „autor” olla vastutav kirjutise eest, mille suhtes ta mitte pole saanud võtta lõplikku seisukohta? Et allakirjutanu käsikirja oli kasutatud teose „AoEC” koostamisel, sellest sai ta esmakordselt teada alles dots. Tauli kõnealusel kirjast — *Manas* nr. 4, 1962. Teoses „AoEC” eneses vaigitakse allakirjutanu kaastöö absoluutselt olematuks.

Paraku pole allakirjutanu ainus säärane „kaastööline”, keda „AoEC” ebakorrektelt on koheldud. Kui *Madis Üürike* oma arvustuses *Manas* nr. 2, 1962 põhjendatult küsis, miks iseseisva Eesti õiguslaseid küsimusi pole teoses „AoEC” vajalikus ulatuses käsitletud ja miks selleks otstarbeks pole kutsutud kaastööle *mag. j. u. Artur Mägi*, siis nimetas *E. Uustalu* seda nõudmist ülbelt „lahtisest uksest sisse murdmiseks” (*Teataja* nr. 17, 1962) ja väitis, et *mag. A. Mägi* olevatki koguteose jurisprudentsi osa „autor”. Ometigi teatas *mag. Mägi Teataja* järgmises numbris, et neid olulisi küsimusi käsitlevat artiklit, mille puudumist *Madis Üürike* teosest „AoEC” esile tõstis, ei ole selle teose toimetust temalt üldse mitte tellinud ja et ta ei ole seesugust artiklit ka mitte kirjutanud... Igaühele selgus sel puhul pikemata, et alusetu süüdistus „lahtisest uksest sisse murdmises” polnud *E. Uustalu* poolt mitte ainult madal bluff *Madis Üürike* se diskrediteerimiseks, vaid ühtlasi kaval ning hoolimatu varjuheitmine *mag. A. Mägile* kui kaastöölisele — toimetuse küündimatusse varjamise huves.

Mis puutub teose „AoEC” majandusteaduslikku terminoloogiasse, siis siingi paljastab dots. Tauli toimetuse küündimatust. Selle asemel, et lähetada asjaomase artikli autorile-eriteadlasele korrektuurpoogen, on dots. Tauli ise hakanud sepitsema — majandusteaduslikku terminoloogiat. Säärast veidrat teguviisi kaitstes rakendab dots. Tauli siingi temale omast menetlust. Nimelt püüab ta veeretada vastutust eneselt teistele: allakirjutanule, tõlkijale, korrektorile ja sõnaraamatule.

Keeleteadlasena teab ju dots. Tauli ometigi, et ükski tõlkija või korrektor, olgu nad kui kõrgelt tahes hinnatud, ei saa põhjalikult tunda temale võõra eriala terminoloogiat.

Kultuurmaailmas on tänapäeval üldiselt kombeks, et kui keegi kasutab oma teaduslikku laadi töös teiste kaasabi, siis ta mitte ainult ei teata sellest teose eessõnas, vaid ühtlasi tänab kaastöö eest.

Seejuures toonitab teose autor alati, et ta mitte ei veereta teoses eventuaalselt esinevaid vigu oma kaastöölisele, vaid et ta ainuüksi kannab täit vastutust teose puuduste eest. Nii *E. Uustalu* kui ka dots. Tauli on „AoEC” puhul talitanud vastupidiselt. Nad on oluliselt kasutanud kaastöölise kirjutisi, kuid jätnud nende nimed mainimata, rääkimata tänust. Kuivõrd aga teoses avastatakse vigu, niivõrd veeretavad kõnealused härrad need pikemata — „paljastatud” kaastöölisele. Säärase efektiivse menetluse najal kogutakse kõik teose „AoEC” miinused kaastöölise, eventuaalsed plussid aga toimetajate kontosse.

Tuldagu veel ütleva, et teose „AoEC” toimetajad on küündimatud!

Eduard Poom

VASTUSEKS EELNEVALE

Siin algus kirjast millega palusin *prof. P. abi*, „ERN Kultuurkomisjoni poolt teoksil oleva ingliskeelse eesti kultuuri ülevaate teose artikli „Humanitaarteadused” jaoks palun Teid mulle lahkesti saata lühiväevaade majandusteaduse arengust. Ülevaates tuleb pearõhk panna iseseisvusajale... lühidalt tuleb käsitleda ka pagulasaega... Ülevaade peaks sisaldama järgmisi andmeid:” (vt *Manas* 1962:4, lk. 320). — Toimetus ei ole põhimõttelisi seisukohti muutnud. *Prof. P.* oli ms. kirjallikult informeeritud sellest et toimetajaks oli hr. *Uustalu*; muidugi ma ei teadnud et akadeemilisel isikul ei sobi anda kaastööd teosele mille toimetajaks on hr. *U.* On võimatu kujutleda millise teose jaoks *prof. P.* arvas oma käsikirja kirjutavat. Kaastööd avaldati anonüümselt kaastöölise üldisel soovil; üldine tänu on teoses lk. 8, ja lk. 111 on märkus et ptk. „Humanities” on kompileeritud andmete põhjal mis on saadud vastavailt asjatundjailt. — Vastus ptk. eest langeb loomulikult minule — eelmises *Manas* ma esitasin ainult ühe vabandava asjaolu (milline õigus on igal kaebealusel). — Terminoloogia kohta vrd. minu vastust eelmises *Manas*. Ma ei teadnud et õiged terminid tulevad alles korrektuurpoognas. Need faktid mida *prof. P.* loeb kõnesoleva ptk. puudusteks ja mis sõltuvad ta enda käsikirjast ei ole sellised et neist maksab teha niipalju ridu.

Suurima lugupidamisega

Valter Tauli

LÖPPREPLIIGINA DOTSENT VALTERTAULI JA EVALD UUSTALU REPLIIKIDELE MANA KÄESOLEVAS NUMBRIS.

Teoses „AoEC” pole allakirjutanud mitte esitatud selle teose kaastöölisena. Ka pole allakirjutanud mitte soovi avaldanud ega pole temalt mitte nõusolekut küsitud tema (hoopis teiseks otstarbeks antud) kaastöö anonüümseks kasutamiseks Evald Uustalu poolt toimetatud teoses „AoEC”.

Allakirjutanule pole teose „AoEC” korrektuurpognaid mitte lähetatud, Korrektuurpognate abil võinuks muide pikemata korrigeerida nii aegunud kui ka dr. V. Tauli poolt sepsitsetud majandusteaduslik terminoloogia.

Kuna „AoEC” toimetuse poolt pole allakirjutanu suhtes mitte rahuldatud kultuurmaailmas endastmõistetavalt kehtivaid elementaarnõudeid kaastöö suhtes, ei saa allakirjutanu mitte olla vastutav nende vigade eest, milliseid dotsent V. Tauli täiesti ebakorrektselt nüüd, *ex post*, püüab allakirjutanule omistada.

Nagu oodata võis, pole Evald Uustalu repliik asjalik, vaid puhtakujuline insinueering.

Allakirjutanu on oma kriitikas esitatud faktide najal paljastanud muuseas ka teose

„AoEC” tegevtoimetaja küündimatust. Evald Uustalu alahindab suuresti *Mana* lugejaskonda, kui ta viimasele püüab sugereerida, nagu oleks küsimus, kas mainitud teose toimetaja peab olema funktsionaalselt pädev või mitte, vaid — *argumentum ad hominem*...

Allakirjutanu kriitika raskuspunkt teose „AoEC” suhtes on suunatud teoses esineva majanduslike küsimusi käsitleva peatüki vastu. Selle asemel, et tegevtoimetajana anda avalikult aru mainitud peatükis esinevate skandaalsete vigade ja puuduste kohta, püüab Evald Uustalu nihutada kogu küsimuse raskuspunkti sekundaarsetele seikadele ja isiklikule pinnale.

Ja sel teel ta veelkordselt kinnitab oma funktsionaalselt sobimatust „AoEC” taolise teose tegevtoimetajana.

Eduard Poom

*

Sellega lõpetatakse vaidlus teose „Aspects of Estonian Culture” ümber. Toim.

EESTI TEADUSLIKU SELTSI ROOTSIS VÕISTLUSTÖÖD ÜLIÕPILASTELE 1963-NDAKS AASTAKS

1. Eesti Rahvusfondi 15-aastase välispoliitiline töö ja selle binnang. Eesti Rahvusfondi aubind kr. 600:—.

2. Eesti suvekodud Rootsis. Eesti Abi Kesuse ja Eesti Komitee ühine aubind kr. 600:—.

3. Gustav Suits eesti kaasaegsete mälestuses. (Pearõhk tuleks panna mälestuste kogumisele G. Suitsu kaasaegsetelt.) Eesti Üliõpilaste Seltsi Rootsi koonduste aubind kr. 600:—.

4. Gustav II Adolphi läänistused Eestimaa kubermangus 1621—1632. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis, EÜS Põhjala Rootsi Koondise ja EÜS Veljesto ühine aubind kr. 600:—.

5. Sõnavara K. Rumori romaanis „Kruutsifiks”. Eesti Naisüliõpilaste Seltsi Rootsi Koondise ja Korporatsioon Filiae Patriae Koondise Rootsis ühine aubind kr. 600:—.

6. Vähemusrahvuste seaduslik seisund Euroopa riikides ja Eestis. Rootsi Eestlaste Esinduse aubind kr. 600:—. Aubind määratakse kas sellel või mõnel teisel eestiainelisel teemal eesti üliõpilase poolt Rootsi ülikoolis kirjutatud proseminari- või seminaritöö eest.

Võistlustingimused.

1. Üldiselt võivad võistlusest osa võtta kõik eesti üliõpilased, olenemata sellest kas nad õpinguid praegu jätkavad või mitte.

Punkt 2 all toodud teemale võivad siiski kirjutada ka ülikooli juba lõpetanud isikud ja nagu juba ülal mainitud, on punkt 6 all toodud teema puhul ette nähtud, et autor oleks oma töö Rootsi ülikoolis kirjutatud kas proseminari- või seminaritööna.

2. Tööde esitamise tähtpäevaks on 1. november 1963.

3. Tööd esitatakse märgusõna all koos suletud ümbrikku lisatud teatega autori nime kohta Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis juhatusele, c/o Statens Historiska Museum, Storgatan 41, Stockholm Ö.

4. Võistlustööde aubindamise tulemused avaldatakse Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli aastapäeva aktusel 1. detsembri paiku 1963.

Lähemaid andmeid teemade, allikate jm. kohta punktide 2—5 suhtes võib saada Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis juhatuse poolt määratud juhendajatelt (astuda ühendusse kas otseselt või kirjutada Eesti Teadusliku Seltsi juhatuse aadressil) järgmiselt: punkt 2 all mainitud töö — härra Aleksander Alep, punkt 3 all mainitud töö — prof. Ilmar Talve, punkt 4 all mainitud töö — prof. Evald Blumfeldt ja fil. lic. Jakob Koit, punkt 5 all mainitud töö — prof. Andrus

Saareste ja dots. Valter Tauli. Punkt 1 all mainitud töö suhtes tuleb pöörduda Eesti Rahvusfondi poole (aadress: Drottninggatan 85—I, Stockholm C) ja punkt 6 all mainitud töö suhtes Rootsi Eestlaste Esinduse poole (aadress: Stadsgården 18—IV, Stockholm Sö).

Õ I E N D U S

Ilmar Laabani „Leheküljes Rroosi Selaviste sõnastikust”, MANA nr. 4|1962, tuleb lugeda 4. reas ülevalt „escatologia” asemel mõlemal korral „escatologia”, 9. reas alt „monoteismo” asemel „monoteismo” 8. reas alt „pommi (s” asemel „pommi(s” ja 4. rida alt järgnevalt: „suicidé — tué par (tueur d’)un suidé”.

SAMMANFATTNING

MANA nr 1/1963 får sin särprägel av den stora estniska skaldinnan Marie Unders 80-årsdag den 27 mars 1963. Då utkom hennes 13:e diktsamling "I gränsland" som efter "Gnistor i askan" (1954) är hennes andra diktsamling i exilen. Den nya samlingen innehåller utöver dikter som är skrivna 1957—1962 ett urval av hennes till en del hittills opublicerade tolkningar ur främmande lyrik. Samtidigt utkom ett urval av hennes egna dikter från 1917—1962 i svensk översättning av Ivar Grünthal och Ilmar Laaban hos Wahlström & Widstrand i Stockholm. Den förstnämnde av översättarna har skrivit en inledande essä om Unders liv och författarskap och Johannes Edfelt har skrivit ett förord.

Prof. W. K. Matthews utgav 1955 i London ett urval av Unders dikter i engelsk översättning ("Child of Man", Boreas). En av de främsta kännarna av Unders lyrik, prof. A. Oras vid Gainesville universitetet i Florida utger i år en kortare monografi om Under i en nystartad serie som publiceras av det ledande estniska exilförlaget "Eesti Kirjanike Kooperatiiv" i Lund. Karl Ristikivi har redan behandlats och bl. a. står Karl Rumor och August Mälik i tur.

Det första bidraget i MANA är Marie Unders lyrisk-episka dikt „Drömmesän" på 12 fyrradningar. Här återvänder skaldinnan till paradismyten, ett centralt motiv i hennes senare diktning. Detta motiv sammanvävs med metafysiska spaningar på det personliga planet. Havet och vattnet överhuvud som moder till allt organiskt ger en dynamisk bakgrund till detta. Dikten följs av prof. Ivar Ivasks analys av strukturen och bildspråket i "Drömmesän".

Av Unders senaste översättningar publiceras fyra dikter hämtade ur Johannes Edfelts "Eros och Thanatos" (Bonnier, 1961).

Ants Oras har tillägnat Under sina översättningar av Schillers "An die Freude" och "Der Tanz" och tillfogat mottot *Cras amet qui nunquam amavit, quique amavit, cras amet!* (Pervigilium Veneris).

De estniska kvinnliga diktarnas femte generation efter den nationella renässansens skaldinna Lydia Koidula (1843—1886) företräds av Ilona Laaman som vid förverkligandet av sitt diktarjag insett de

nyktra, vardagliga associationernas ojämförlighet och allmakt.

Alur Reinans, en av MANAs redaktörer, publicerar en kort berättelse "Guds tid".

Språkvetenskapen belyses i en artikel av den nyligen (26. 2. 1963) bortgångne prof. Lauri Kettunen som 1919—1925 innehade en professur i Tartu. Inom den nyare finska essäistiken intas en central plats av Olavi Paavolainen som skrev sina viktigaste verk 1926—1946. Hans valda verk utkom häromåret i fyra delar (Otava, Helsinki 1961—1962). Kai Laitinen, redaktör för tidskriften "Parnasso" har skrivit en inträngande analys av hans böcker.

Henno Jänes intervjuerar prof. Saareste som håller på att sammanställa den hittills största estniska ordboken; av dess planerade 24 häften har 17 redan utkommit.

Max Lasberg i Lund skriver om Ludwig Wittgenstein och recenserar samtidigt också Sivar Arners sista roman "Nätet" (Bonnier, 1962).

Ervin Pütsep publicerar den första delen av sin omfattningsrika artikel om "Estniska konstutställningar under 50 år". I nära tre veckors tid visades en estnisk samlingsutställning på Svea galleri 1963 i Stockholm där också estniska konstnärer från Kanada och USA var företrädare.

Madis Üürrike återger "tidiga morgontankar" av den i Göteborg bosatte konstnären Erik Haamer.

Krönikor och recensioner av estniska teaterföreställningar i Kanada och Stockholm.

I recensionsavdelningen skriver Helmi Eller om den finske "unge arge mannen" Pekka Lounelas reseskildring "Itän kääntöpiiri" (Österns vändkrets, Tammi, Helsinki), vars sista kapitel är ägnat Tallinn, där Lounela också sammanträffade med den estniska prosans nestor Friedebert Tuglas.

Ants Oras analyserar Daima Maylis Türners debut med en novellsamling, "Hitom Edens portar" (EKKo, Lund 1962) och Juhan Viiding behandlar Karl Rumors urval av kärleksnoveller, "Vindstråken" (EKKo, Lund 1962). Före julen utkom hos EKKo ytterligare en novellsamling av Valev Uibopuu, "Mosaik" (vars tredje till svenska översatta roman, "Markus", till hösten utkommer hos LT) som anmäls av Ivar Grünthal. Titelnovellen har

tidigare publicerats i svensk översättning i tidsskriften "Perspektiv", samt på engelska i Exil-Penklubbens publikation "Arena" som utkommer med sex nummer om året i London. De på östeuropeiska språk skrivna bidragen översätts till engelska, franska eller tyska.

Till sist anmäls två vetenskapliga verk: prof. G. Ränk skärskådar en bok som är skriven av etnograferna och religionshistorikerna Ivar Paulson, Karl Jettmar och Åke Hultkrantz, "Die Religio-

nen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis" (band 3 i samlingsverket "Die Religionen der Menschheit", planerat i 36 band och utgivet av Kohlhammer-Verlag i Stuttgart). Slutligen anmäler prof. Paul Johansen prästen Henriks "Livländska krönika" från 1200-talet, vilken f.f.g. i sin helhet översatts till modern estniska (från latin) av prof. J. Mägiste i Lund som också försett den med kommentarer. Även i Sovjetestland lär en översättning, utförd av Richard Kleis, utkomma i den närmaste framtiden.

SUMMARY

The current issue of MANA takes note of the 80th birthday of the great Estonian poetess Marie Under on March 27th, 1963. This anniversary has been marked by the publication of her 13th volume of verse, "Ääremail". In addition to poems dated 1957—62, it contains a selection of translations from other languages. A parallel event has been the appearance of a volume of selected poems by Under in Swedish translation (edited and translated by Ilmar Laaban and Ivar Grünthal, with an introduction by the latter and a preface by the well-known Swedish poet Johannes Edfelt, published by Wahlström & Widstrand in Stockholm). A collection of selected works by Marie Under in English translation appeared some time ago. ("Child of Man", translated by prof. W. K. Matthews; Boreas, London, 1955).

Aside from the publication of the above two books, Under's birthday was celebrated at various gatherings in Gothenburg, New York, Minneapolis, at Yale University in New Haven and elsewhere.

MANA, in this issue, publishes a new poem by Marie Under, "A Dream Journey" (Uneretk). The work represents a return to a favorite theme of Under's mature poetry — a paradise-myth. An analysis by Ivar Ivask of the poem's structure and imagery follows. The poetess has also contributed four translations of verse by the above-mentioned Johannes Edfelt, from a collection called "Eros och Thanatos", (Bonnier, 1961). Translations by Ants Oras of Schil-

ler's "An die Freude" and "Der Tanz" are dedicated to Marie Under together with the following Latin inscription: *Cras amet qui nunquam amavit, quique amavit, cras amet!* (Pervigilium Veneris).

Iloona Laaman, with three poems, represents a much younger generation of Estonian poetesses. Her poetry has a strong streak of the colloquial about it — colloquial in the best sense — a verse free of mere pretty speech and/or artificial elevation.

One of the members of the editorial board of MANA, Alur Reinans, publishes a short story, "The Time of God" (Jumala aeg).

In the field of philology, there is a posthumous article by the Finnish scholar Lauri Kettunen (1885—1963). Kettunen had been a professor at the University of Tartu in Estonia from 1919 to 1925. He died on February 26th while en route from Stockholm to Helsinki, returning from a visit to Estonian friends in Sweden.

Kai Laitinen, editor-in-chief of the Finnish literary review "Parnasso", appears here with a critique of the work of Olavi Paavolainen, Finnish essayist and journalist. An edition of Paavolainen's selected works has recently appeared in four volumes (Helsinki: Otava, 1961—62).

Henno Jänes has interviewed Andrus Saareste, the author of the most extensive dictionary of the Estonian language that has yet appeared. The work is being published currently in Sweden in 24 projected sections, seventeen of which have appeared to date. Max Lasberg is represented by two pieces: an article on the philosophy of

Wittgenstein and a review of the Swedish writer Sivar Arnér's latest novel "Nätet" (Stockholm: Bonnier, 1962).

In the art section there is the first half of a two-part article by Ervin Pütsep on "Estonian Art Exhibitions of the Past Fifty Years". Recently there was a group show at Stockholm's Svea Gallery, January 24 — February 10, 1963, by Estonian artists now living in Sweden, Canada and the United States.

Madis Üürke has recorded an interview with the artist Eerik Haamer who lives in Gothenburg.

Hannes Oja reports on Estonian theatre activity in Canada, with special reference to a Toronto production last fall of Jack Richardson's "The Prodigal". Ivar Grünthal reviews the latest effort by the Estonian Theatre in Stockholm, a dramatization of A. H. Tammsaare's novel "Kõrb-oja peremees". Grünthal finds that an infusion of youth has been of great benefit to the company.

Among the book reviews, Helmi Eller analyzes at length a travel book, "Itän kääntöpiiri" (Helsinki: Tammi), by Pekka Lounela, who is known as something of a Finnish angry young man. The last chapter of the book is devoted to present-day Tallinn, where Lounela met, among others, the veteran Estonian author Friedebert Tuglas. Ants Oras expresses some dissatisfaction with Daima Majlis Turner's first collection of short stories "This Side of Eden" (Siinpool Eedeni väravaid). A selection of short stories by Karl Rumor, on the other hand, has earned high

praise from Juhan Viidang who regards Rumor's treatment of love, erotic and otherwise, as one of the best in the whole of Estonian literature ("Tuuleviiv", Lund: EKK, 1962). Still a third collection of shorter fiction, this one by Valjev Uibopuu ("Mosaiik", Lund: EKK, 1962), is reviewed by Ivar Grünthal who finds that many of its themes have been developed at greater length by the author in his novels but with an actual loss of power in the longer form.

Linda Paulson reviews "Dome, Kirchen und Klöster in Baltikum", written by E. Thomson and H. Thomson (Frankfurt am Main 1962).

Finally, two scholarly works receive rather extensive critical consideration. Gustav Ränk reviews "Die Religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis", written by the ethnographers Ivar Paulson, Karl Jettmar and Åke Hultkrantz. This work is the third in a projected thirty-six volume "Die Religionen der Menschheit" being issued by the West German publisher Kohlhammer. Paul Johansen comments on a new Estonian translation by Julius Mägiste of the 13th century Latin chronicle of Henry of Livonia. The new rendition is fully annotated by Prof. Mägiste. Apparently another Estonian translation of the same chronicle by Richard Kleis is about to be published in occupied Estonia. Prof. Johansen in his review devotes most of his attention to the person of Henry of Livonia and to the general historical situation in the Baltic area during the 12th and 13th centuries.

Seoses luuletaja Marie Underi 80. sünnipäevaga kuulutab Kirjastus Vaba Eesti käesolevaga välja

kirjandusliku võistluse

Kirjastus tähistab sellega eesti vaba vaimuloomingu edukat viljelemist 20 pagulasaasta jooksul, märkides ühtlasi ka oma tegevuse 10. aastapäeva. Kirjastus pühendab selle võistluse Marie Underi auks, kes meiega pagulaspõlve järgides on andnud meie kõigi, kogu oma rahva lootustele ja valule hingestatud sõnastuse. Marie Under on ka võistluse aupatrooniks. Kirjastus loodab, et sel asjaolul on võistluse tulemustele sümbolne tähendus.

Võistlus toimub romaani, novelli, luule, draama ja essee alal samaväärsuse alusel. Essee- de all tuleb mõista nii ühiskondlik-poliitilisi kui kirjanduslikke esseid. Osavõtt on kõigile vaba.

Võistlustööde esitamise tähtaeg on 31. detsember 1964. a. Masinal kirjutatud käsikirjad — novelli, luule ja essee alal terve kogu — tuleb saata Kirjastusele Vaba Eesti tähtitult aadressil: Box 16 211, Stockholm 16. Käsikiri tuleb varustada märgusõnaga ja sama märgusõnaga kinnises ümbrikus tuleb lisada sedel autori nime ja aadressiga. On soovitatav, et autor jätaaks omale käsikirjast ära kirja. Võistlusele esitatavad tööd ei tohi olla varem avaldatud.

Auhinnad on järgmised:

üks 1. auhind 10.000 krooni
kaks 2. auhinda à 5.000 krooni
kolm 3. auhinda à 3.000 krooni
kuus 4. auhinda à 1.000 krooni
kokku 12 auhinda
kogusummas 35.000 krooni

Auhindadele lisandub honorar.

Kirjastusel on õigus auhindade arvu ja kogusummat suurendada. Žüriil on õigus jätta mõni auhind välja andmata, kui pole esitatud vastava tasemega tööd. Auhinnatud tööde väljaandmise õigus nii eesti kui teistes keeltes jääb Kirjastus Vaba Eestile. Kirjastus jätab omale õiguse omandada ja välja anda ka auhindamata jäänud töid.

Žürii lõplik koosseis, kuhu teiste hulgas kuulub prof. Ants Oras, teatatakse hiljem ajakirjanduse kaudu.

Kirjastus loodab, et võistlus kujuneb 20. pagulasaastal vabade eestlaste raugematu loomingujõu väärikaks demonstratsiooniks. Loodame ka, et võistlus toob uut järelkasvu meie teenekate vanemate kirjanike kõrvale ja nende töö jätkajaiks.

Kujunegu selle võistluse tulemused auks kogu meie kirjanike perele.

KIRJASTUS VABA EESTI
Box 16 211, Stockholm 16

MARIE UNDER VIGILIA

Rootsikeelne valimik I. Grünthali ja I. Laabani tõlkes. Eessõna Johannes Edfeltilt, ülevaade Marie Underi loomingust I. Grünthalilt.

Hind kr. 16:50.

Parim kink rootslastest sõpradele!

Förlag

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

Ainuesindaja eestlastele

KIRJASTUS VABA EESTI

Box 16 211, Stockholm 16

Tel. 47 60 10

Esimesi väljavõtteid *Vigilia* arvustustest Rootsi ajakirjanduses:

„Lugeda Marie Underit on lauakiriku minek hirmu ja ärevusega südames. Enamik, mis kirja pannakse, tundub mittemidagiütlevana ja nigelana tema luulega võrreldes.

Grünthal ja Laaban ei ole ainult ümberpannud tema mõtteid ja stroofe, sõnade algupära otsingul on nad uuendand ja puhastand rootsi keelt.

Bernt Eklundh, Göteborgs-Tidningen 24. 3.

„Vigilia — see sõna tähendab nii valvet kui ärkvelolu. Marie Underi rootsi keelde tõlgit luuletuste pealkiri on leidlik võrdpilt. See katab tema sirgjoonelist inimsust ja elujõudu suures luuleloomingus, millest nüüd rootsi lugejaskonnal on võimalik osa saada.”

Brita Wigforss, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27. 3.

„Luuletusis nagu „Unetuma laul”, „Vanemate piibel”, „Orb” ja „Vaberahu”, ainult neidki nimetades, muutub Marie Underi tumedalt eleeegiline hääl läbitungivaks ja jõuab meieni solvatud tundlikkuse, kurbuse ja viha baarava kuulutusega.”

Anders Österling, Stockholms-Tidningen 10. 4.

Tellige

VABA EESTI

Ajakiri on tuntud oma vabadusmeelse hoiaku, intellektuaalse aususe ja julge otsekohesuse poolest.

Sisaldab värsket debatti ja sisukaid poliitilisi, kultuurilisi ning ideoloogilisi kirjutusi. Üliõpilastele eriosakond Alma Mater.

Veel on saadaval ka kõiki vanemaid aastakäike. Kaastöölise hulgas esinevad nimed nagu

Karl Ast

Ivar Grünthal

Ivar Ivask

Raimond Kolk

Ilmar Laaban

Kalju Lepik

Ilmar Mikiver

Arvo Mägi

Julius Mägiste

Edgar Poom

Olav Roots

Eduard Tubin

Otto A. Webermann

TELLIDA:

Rootsis

15 kr. aastas

Postgiro 60 39 16

Dalbobranten 16, II

Farsta.

Austraalias

Valdemar Vilder

30 Maddison

Redfern N.S.W.

Kanadas

Jüri Lugus

34 Atlas Ave.,

Toronto 10, Ont.

USA-s

Heino Ainso

25 Sickles St.,

New York 40, N.Y.

DE A
4 1178 63,1

MARIE UNDER:	Uneretk
IVAR IVASK:	Marie Underi „Uneretke” tõlgitsuskatse
JOHANNES EDFELT:	Viis luuletust — tõlkind Marie Under
FRIEDRICH SCHILLER:	Kaks luuletust — tõlkind Ants Oras
KAI LAITINEN:	Olavi Paavolainen
ALUR REINANS:	Jumala aeg
ILONA LAAMAN:	Kolm luuletust
MAX LASBERG:	Ühest kuulsusrikkast „koanist”
ERVIN PÜTSEP:	Esimene poolsajand eesti kunstinäitusi
MADIS ÜÜRIKE:	Kunstniku sisemisest tungist (Erik Haameri varahommikusi pihtimusi)

ELAV TEADUS

LAURI KETTUNEN †:	Keele kohta
HENNO JÄNES:	Eesti sõna-tesaurus valmimas (Vestlus prof. Andrus Saarestega)

Võõrkeelsete sõnade vasteid eesti keeles I
(Kommenteerind Joh. Aavik)

RINGVAADE

Mineviku pärand ja oleviku ülesanded — Hõimusild?
Kunstikroonika (E. Kõks) — Teatrikroonika (I. Grünthal, H. Oja)

ARVUSTUSED

ANTS ORAS:	Tõkestet elu
JUHAN VIIDANG:	Kollase laterna all
IVAR GRÜNTAL:	Relatiivsuse ülistus
HELMİ ELLER:	Kommunismimaid matkamas
MAX LASBERG:	Painajast pääsnu
PAUL JOHANSEN:	Henriku Liivimaa kroonika
LINDA PAULSON:	Kirikud ja kloostrid Baltikumis
GUSTAV RÄNK:	Arktilised usundid

KIRJAD MANALE

Kaas: Karin Luts

Üksiknumbri hind Rkr. 10.—